

Antropologové_Osobnosti

Absolon, Karel

(16. 6. 1887, Boskovice – 6. 10. 1960, Brno)

český geograf, zoolog, paleoantropolog a archeolog; profesor Univerzity Karlovy v Praze; vnuk Jindřicha Wankela. V letech 1907–1938 byl Absolon v Moravském zemském muzeu kustodem zoologické a paleontologické sbírky, z níž roku 1919 vyčlenil oddělení pro diluvium a dočasně zřídil i krasové oddělení. Prováděl speleologické průzkumy v Moravském krasu a na Balkáně a vedl archeologické výzkumy na moravských paleolitických nalezištích (Dolní Věstonice, Pekárna, Předmostí a další jeskyně Moravského krasu aj.). Významně tak přispěl k rozvoji českého paleolitického a paleoantropologického bádání i ve světovém měřítku. V pavilonu Morava na dnešním brněnském výstavišti shromáždil v rámci výstavy soudobé kultury v roce 1928 nebývalé množství nálezů z nejranějších období lidských dějin. Výstava zanikla v důsledku událostí druhé světové války (na tyto tradice navázal v poválečném období antropolog, etnolog a muzeolog Jan Jelínek). V letech 1930–1948 řídil a vydával v Brně časopis *Příroda*, věnující se i archeologii.

Absolon měl rozsáhlé zahraniční vědecké styky, 1935 se stal generálním sekretářem Institut international d'anthropologie. Z díla: *Výzkum diluviální stanice lovců mamutů v Dolních Věstonicích na Pavlovských kopcích na Moravě: Pracovní zpráva za první rok 1924* (1938; za 2. rok 1938, za 3. rok 1945), *Praehistorický výzkum jeskyně Býčí skály na Moravě na srovnávacím základě* (1944–1945); *Moravský kras*, I, II (1970); *Předmostí. Ein Mammutjägerplatz in Mähren* (Předmostí. Sídliště lovců mamutů na Moravě, 1977).

Ankermann, Bernhard

(14. 2. 1859, Gvardejsk [Tapiau], Ruská federace – 26. 10. 1943, Berlín, Německo)

německý antropolog a etnolog; představitel difuzionismu. Ankermann spolu se svým učitelem Robertem Fritzem Graebnerem vytvořil německo-rakouskou školu kulturních okruhů, založenou na difuzionismu. Z díla: *Kulturkreise und Kulturschichten in Afrika* (Kulturní okruhy a kulturní vrstvy v Africe, 1905), *Verbreitung und Formen des Totemismus in Afrika* (Rozšíření a formy totemismu v Africe, 1915).

Bateson, Gregory

(9. 5. 1904, Grantchester, Anglie – 4. 7. 1980, San Francisco, USA)

britský antropolog, zoolog, psychiatr, jazykovědec a spisovatel; syn významného genetika Williama Batesona (1861–1926). Bateson studoval zoologii na univerzitě v Cambridgi, kde získal titul bakaláře (1925). Poté uskutečnil expedici na Galapágy a pod vedením Alfreda Corta Haddona začal studovat v Cambridgi antropologii; doktorátu v tomto oboru však nikdy nedosáhl. Realizoval terénní výzkum mezi Bainingy a Sulky v Nové Británii (1927–1928) a mezi latmuly na Nové Guineji (1929–1930). Krátce působil na univerzitě v Sydney (kde byl

jeho nadřízeným Alfred Reginald Radcliffe-Brown), na Chicagské univerzitě a v letech 1931 až 1937 na univerzitě v Cambridgi. V roce 1936 Bateson uveřejnil knihu *Naven* těžící z etnografické práce na Nové Guineji, v níž formuloval teorii *schizmogeneze* (*schismogenesis*), kterou později rozvinul především v psychiatrii a kybernetice. V letech 1937 až 1938 prováděl se svojí manželkou Margaret Meadovou terénní výzkum na Bali; výsledná monografie *Balinese Character: A Photographic Analysis* (Baliský charakter: Fotografická analýza, 1942) je pokládána za průkopnické dílo vizuální antropologie. V polovině čtyřicátých let 20. století Gregory Bateson přednášel na Kolumbijské univerzitě, New School of Social Research a Harvardově univerzitě a v rámci svého zaměstnání pro United States Office of Strategic Services in Southeast Asia pobýval v Číně, Barmě (dnes Myanmarský svaz), Indii a na Šrí Lance. Po roce 1948 se věnoval psychiatrii a s psychologem Jürgenem Rüschem vydal knihu *Communication: The Social Matrix of Psychiatry* (Komunikace: Sociální matrix psychiatrie, 1951). S Warrenem McCullochem, Gordonem Paskem, Rossem Ashbym a Norbertem Wienerem se podílel na teorii kybernetiky. V druhé polovině padesátých let se Bateson začal zabývat komunikací a procesem učení u zvířat, především kytovců a hlavonožců. V letech 1963 až 1964 pracoval v Communications Research Institute na Panenských ostrovech a v letech 1964 až 1972 byl vedoucím biologického oddělení Oceánského institutu ve Waimanalo na Havaji.

V poslední dekádě svého života se pokoušel na podkladě kybernetiky a systémové teorie nastínit obrysy univerzální biologické vědy, která by postihovala rozmanité podoby života na naší planetě včetně člověka a jeho kultury, a analyzovat zásadní epistemologické omyly západní civilizace, jež vedou k destrukci přírodního prostředí. Z tohoto období pocházejí jeho dvě nejvýznamnější práce: *Steps to an Ecology of Mind* (Kroky k ekologii mysli, 1972), sborník článků a přednášek, který mapuje prakticky všechny oblasti, jimiž se Bateson zabýval, a *Mind and Nature: A Necessary Unity* (1979, česky: *Mysl & příroda: Nezbytná jednota*. Praha: Malvern, 2006), dílo, v němž Bateson vyjádřil své přesvědčení, že myšlení a biologická evoluce jsou jakožto systémové procesy téže povahy.

Baudrillard, Jean

(29. 7. 1929, Remeš, Francie – 6. 3. 2007, Paříž, Francie)

francouzský filozof, sociolog, teoretik kultury a postmoderního fatalismu. Studium germanistiky absolvoval na pařížské Sorbonně. Na přelomu 50. a 60. let vyučoval na lyceu jako profesor německého jazyka. Do francouzštiny přeložil několik publikací německých spisovatelů – Bertolta Brechta (1898–1956), Petera Weisse (1916–1982) nebo německého etnologa Wilhelma Emila Mühlmanna (1904–1988). Podílel se také na překladu *Die Deutsche Ideologie* (Německá ideologie) německých filozofů Karla Marxe (1818–1883) a Friedricha Engelse (1820–1895). V letech 1962–1963 přispíval esejemi o literatuře do časopisu *Les Temps modernes*. Další své články Baudrillard publikoval v průběhu 60. let také v deníku *Le Monde*. Na pařížské univerzitě Nanterre (L'Université Paris X Nanterre) začal působit v roce 1966 jako asistent francouzského sociologa a filozofa Henriho Lefebvra (1901–1991). Zároveň se věnoval studiu filozofie, sociologie a jiných vědních oborů. Disertační práci obhájil v roce 1968 a v témže roce převzal vedení katedry sociologie na univerzitě Nanterre, kde setrval do roku 1987. Ve své profesní dráze pokračoval do roku 1990 na pařížské univerzitě Dauphine (L'Université Paris IX Dauphine). Až do své smrti vedl jako profesor médií a kultury letní kurz na European Graduate School (EGS) ve švýcarském Saas-Fee. Habilitoval se spisem *L'autre par lui-même* (Jiné jako stejné, 1987).

Počátek Baudrillardovy tvorby, který byl ovlivněn strukturalismem a inspirován teorií znaků, lze charakterizovat snahou o kritickou interpretaci klasického marxismu. Ovlivnila jej zejména filozofická díla Karla Marxe a Friedricha Engelse, sémiologie francouzského literárního teoretika a sémiotika Rolanda Barthesa (1915–1980) a lingvistické teorie švýcarského jazykovědce Ferdinanda de Saussurea (1857–1913). V publikované disertační práci *Le système des objets: La consommation des signes* (Systém předmětů: Konzumace znaků, 1968) se snažil postihnout strukturu organizace spotřebních předmětů v každodenním životě moderní společnosti a proměny vztahu subjektu k těmto předmětům. Podle Baudrillarda spotřební předměty získaly rovnocenný status jako lidé, neboť se staly podobně funkcionálními a racionálními. Svěbytnou kombinaci strukturální metody, marxistické kritiky a sémiologické teorie znaků uplatnil také v publikaci *La société de consommation: Ses mythes et ses structures* (Konzumní společnost: Mýty a struktury, 1970). Jeden z nejvýznamnějších oddílů této knihy je věnován analýze řádu konzumace a absence diference a jedinečnosti na základě reprodukce abstraktních modelů, jejichž původ tkví v reklamě a masových médiích. Reklamu nahlížel jako součást jednotlivých sfér sociálního řádu, ospravedlnění existence jednotlivých komponent společnosti a zároveň jako nástroj svádění a předání sdělení na úrovni znaku. Zboží, objekty a věci si prostřednictvím reklamy hledají svého kupce. Konzum je výsledkem manipulace se znaky a jeho příčina spočívá v nezrušitelné nedostatečnosti reality. Marxistickou kritiku politické ekonomie předložil v díle *Pour une critique de l'économie politique du signe* (Ke kritice politické ekonomie znaku, 1972). Zde, inspirován dílem britského antropologa Bronisława Kaspera Malinowského (1884–1942), vymezil dva řády předmětů v tradičních symbolických kulturách – předměty symbolické směny (symbolická směnná hodnota) a předměty sloužící k obživě (užitná hodnota). Podle Baudrillarda přetrvávala v současných společnostech symbolická směnná hodnota ve formě manipulace, kumulace a konzumace předmětů. V této souvislosti uskutečnil inverzi znakových komponent *signifiant* (označující) a *signifié* (označované) na základě formy (symbolická směnná hodnota: označující), jež využívá obsah (užitná hodnota: označované). Signifiant zde vystupuje pouze jako prostředek a odraz znaku, který je na signifié závislý. Kritika marxismu, které se věnoval v publikaci *Le miroir de la production ou l'illusion critique du matérialisme historique* (Zrcadlo produkce aneb iluzivní kritika historického materialismu, 1973), vyústila v jeho zamítnutí.

V Baudrillardově tvorbě se od druhé poloviny 70. let 20. století staly významným předmětem analýzy provokativní a ambivalentní pojmy simulace, hyperrealita, simulakrum, imploze, mizení reality, virtuální realita a reverzibilita. Tyto pojmy byly ústředními tématy prací *De la séduction* (O svádění, 1979), *Simulacres et simulation* (Simulakra a simulace, 1981) a *Les Stratégies fatales* (Fatální strategie, 1983). Dějinný model simulace předložil v díle *L'échange symbolique et la mort* (Symbolická směna a smrt, 1976) a dále rozpracoval v publikaci *La transparence du mal: Essai sur les phénomènes extrêmes* (Transparence zla: Esej o extrémních fenoménech, 1990). Ve filozofickém cestopise *Amériques* (Amerika, 1986) rozvinul téma simulace, hyperreality, konzumu a svádění v kontextu projektivní etnologie – popisem a výzkumem „těch druhých“. V roli etnografa Baudrillard vnímá americký život a kulturu, jež označil za dědice pouště (metafora kamenné monotonie měst, prázdnoty a radikální nahoty). Amerika představuje mystickou banalitu, sen, velikost a uskutečněnou utopii, která se vyznačuje nepřítomností kultury a původu. Baudrillard postavil do vzájemné opozice evropské a americké vnímání skutečnosti. Podle jeho názoru je americké vnímání skutečnosti založeno na budování skutečnosti z idejí, zatímco evropské vnímání skutečnosti spočívá v transformaci skutečnosti na ideje nebo na ideologie. Ve studii *La Guerre du Golfe n'a pas eu lieu* (Válka v zálivu se nekonala, 1991) doložil primární podíl masových médií, zejména televize, na tvorbě a šíření simulací interpretujících průběh první války v Perském

zálivu. Kritiku tradičních pojmových konstrukcí v kontextu chápání dějin a jejich vztahu ke konečnosti uskutečnil v knize *L'illusion de la fin ou la grève des événements* (Iluze konce aneb stávka událostí, 1992). V publikaci *Le Crime parfait* (Dokonalý zločin, 1995) se věnoval otázce dokonalého zločinu, který spočívá v absenci stop. Baudrillard je přesvědčen, že s uměle vytvořeným prostředím jsme natolik spjati, že nevnímáme jeho imaginárnost, iluzivnost a dokonale reálnou lživost. Mezi další významná Baudrillardova díla patří *Le Complot de l'art* (Komplot umění, 1997), *L'Échange impossible* (Nemožná směna, 1999), *Sur la photographie* (O fotografii, 1999), *Pataphysique* (Patafyzika, 2002), *L'Esprit du terrorisme* (Duch terorismu, 2002), *Au royaume des aveugles* (V království slepců, 2002).

Blumenbach, Johann Friedrich

(11. 5. 1752, Gotha, Německo – 22. 1. 1840, Göttingen, Německo)

německý lékař, antropolog a fyziolog; jeden ze zakladatelů rasové klasifikace (rasa, rasismus, teorie, rasová) lidstva a moderní vědecké antropologie, kterou vymezil jako přírodní nauku o lidských rasách; teprve Edward Burnett Tylor a zejména Franz Boas učinili po více než sto letech z antropologie vědu o kultuře. Blumenbachovým programem bylo začlenit lidskou historii do přírodních dějin. Studia lékařství, která zahájil v Jeně, ukončil na univerzitě v Göttingenu v roce 1775 obhajobou disertační práce *De generis humani varietate nativa liber* (Kniha o přirozené rozmanitosti lidského rodu), jež je pokládána za základní dílo rasového členění lidstva.

Blumenbach rozdělil lidstvo do pěti hlavních „odrodních“: evropské, mongolské, etiopské, americké a malajské. Pojem „kavkazská odrůda“ (*varietas*) vytvořil až v roce 1781. V třetím vydání své studie z roku 1795 nahradil linnéovský termín „odrůda“ pojmem *gens*, který byl do němčiny a do dalších jazyků překládán jako „rasa“. Blumenbach, jenž byl Buffonovým žákem, zastával názor, že jednotlivé rasy se zrodily v důsledku procesu degenerace. Výchozím typem byla kavkazská rasa reprezentovaná soudobými Evropany, jejichž degenerací vznikly rasy etiopská a mongolská. Prostřednictvím jejich opětovného smíšení s rasou kavkazskou se vytvořily dvě „přechodné rasy“, americká a malajská.

Blumenbach dosáhl celoevropské proslulosti a byl zvolen členem řady předních západních vědeckých společností. Jeho nejrozsáhlejším dílem jsou *Decas collectionis suae craniorum diversarum gentium illustrata* a *Nova pentas collectionis suae craniorum diversarum gentium tanquam complementum priorum decadum* (Ilustrované dekády [tj. soubory po deseti buď podle řazení na obrazových tabulích, případně podle jiné klasifikace dotyčné sbírky] lebek různých národů z vlastní sbírky, 1790–1828). Blumenbachovým přítelem byl mimo jiné Johann Wolfgang von Goethe a mezi jeho žáky náležel Alexander von Humboldt.

Beneš, Jan

(6. 5. 1935, Hradečná – 2. 11. 1998, Brno)

český antropolog; profesor a vedoucí Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně (1993–1998). Po absolvování gymnázia ve Znojmě vystudoval v letech 1956 až 1961 biologii na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně, doktorát a kandidaturu věd získal na Univerzitě Karlově v Praze v roce 1968. V letech 1961–1990 působil jako asistent a odborný asistent na Oddělení antropologie Katedry zoologie

a antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. Teprve v roce 1991 mu byla umožněna habilitace (habilitační práce: *Homo sapiens sapiens: Hominizace ve světle biologických, behaviorálních a sociokulturních adaptací*), v roce 1992 byl jmenován profesorem antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity a v roce 1993 získal vědeckou hodnost DrSc. Stal se postupně proděkanem Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, členem vědeckých rad fakulty i univerzity, místopředsdou Správní rady Nadace Universitas Masarykiana, zástupcem šéfredaktora *Univerzitních novin*, členem redakční rady mezinárodního časopisu *Anthropologie*, místopředsdou brněnské pobočky České společnosti antropologické, dlouholetým koordinátorem programů Tempus a Socrates na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity.

V rámci své rozsáhlé pedagogické, vědecko-výzkumné i společenské činnosti snad největší úsilí věnoval znovuoobnovení samostatné Katedry antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně, což se mu podařilo v roce 1993. Po ustavení katedry v uvedeném roce byl jmenován jejím vedoucím. Se svými spolupracovníky Jaroslavem Malinou a Vladimírem Novotným akreditoval magisterské a doktorské studium a založil samostatný obor antropologie, orientovaný podle „sukovské tradice“ i podle nových idejí, zejména anglo-americké antropologie, na antropologii celostní – bio-socio-kulturní, k čemuž jej, kromě zmíněného, inspirovaly jeho pobyty na Harvardově univerzitě v USA (1990) a Cambridgeské univerzitě ve Velké Británii (1992). Přednášel studentům specializace antropologie i biologům o evoluci a ekologii člověka, o evolučních teoriích a učil je metodice studia variability současné populace. Byl sice školením i svým vědecko-pedagogickým zaměřením biologickým antropologem, ale zároveň přesvědčeným stoupencem celostního zkoumání člověka v sepětí biologické a sociokulturní antropologie, jak to vyplývalo ze „sukovské tradice“, z jeho znalosti moderní světové antropologie (již v 70. letech budily výsledky jeho práce uznání zahraničních antropologů) i z diskusí, které v hloubi předlistopadových časů vedl se svým kolegou archeologem a sociokulturním antropologem Jaroslavem Malinou.

Ve vědecké práci se zaměřil zejména na studium živé populace. Velkým přínosem byly jeho studie variability a adaptability národnostních menšin v Evropě, zejména Cikánů (Romů) a dále vietnamských studentů. V rámci Mezinárodního biologického programu se podílel na rozsáhlém výzkumu tělesné charakteristiky průmyslové populace v Československu. Věnoval se též výzkumu dvojčat a dermatoglyfice. V posledním období se zabýval ekologií člověka a řešil bioekologické a kulturní otázky spojené s evolucí *Homo sapiens sapiens*. O těchto tématech publikoval kolem dvou set studií v našich a zahraničních časopisech a několik knih – *Homo sapiens sapiens: Hominizace ve světle biologických, behaviorálních a sociokulturních adaptací* (1990), *Člověk* (1994). Věnoval se též vědecko-naučné literatuře a beletrii – *Tajemství pana Dawsona* (1975), *Opředeni mocným kouzlem* (1984). Nejlepším dokladem Benešova interdisciplinárního rozvažování je jeho opus magnum *Člověk*, za nějž obdržel prestižní Cenu Josefa Hlávky za rok 1995 udělenou společně Nadací Český literární fond a Nadací „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“; v témže roce získal i Cenu Nadace Universitas Masarykiana jako „ocenění invenčního díla v oblasti vědy, umění a kultury, které otevřelo nové prostory, přispělo k vytváření inspirujících vazeb mezi různými vědeckými disciplínami i mezi vědou a uměním a přitažlivě zprostředkovalo poznání široké veřejnosti“.

Boas, Franz

(9. 6. 1858, Minden, Německo – 22. 12. 1942, New York, USA)

americký antropolog a etnolog německého původu; zakladatel moderních amerických antropologických věd zahrnujících čtyři hlavní dílčí disciplíny (kulturní antropologii, fyzickou antropologii, lingvistickou antropologii a archeologii), představitel difuzionismu a historického partikularismu a jeden z nejvýznamnějších a nejvlivnějších antropologů všech dob.

Franz Boas pocházel ze vzdělané středostavovské židovské rodiny oddané liberálně revolučním myšlenkám roku 1848. Studoval geografii, matematiku a fyziku na univerzitách v Heidelbergu, Bonnu a Kielu. V roce 1881 obhájil disertační práci *Beiträge zur Erkenntnis der Farbe des Wassers* (Příspěvky k poznání barvy vody), která byla silně ovlivněna psychofyzikou Gustava Theodora Fechnera (1801–1887). Na přelomu roku 1882 až 1883 se Boas seznámil v Berlíně s etnologem Adolfem Bastianem a anatomem, antropologem a patologem Rudolfem Virchowem, dvěma tehdejšími nejvýznamnějšími představiteli německého antropologického myšlení. V roce 1883 a 1884 se účastnil expedice do Baffinovy země, kde se mezi Inuity zabýval psychofyzickými výzkumy. Výsledkem ročního pobytu na dalekém severu byla monografie *Baffin Land: Geographische Ergebnisse einer in den Jahren 1883 und 1884 ausgeführten Forschungsreise* (Baffinova země: Geografické poznatky z výzkumné expedice v letech 1883 a 1884, 1885), silně ovlivněná Ratzelovou antropogeografickou školou. Po návratu z Baffinovy země působil Franz Boas od roku 1885 pod vedením Adolfa Bastiana v berlínském Královském etnografickém muzeu (Königliches Museum für Völkerkunde) a následujícího roku se stal soukromým docentem (Privatdozent) geografie. Svůj příští výzkum hodlal uskutečnit mezi nativními kmeny amerického severozápadního pobřeží Pacifiku, především na území Britské Kolumbie. Vzestup antisemitismu a nevalné akademické vyhlídky jej přiměly přesídlit do Spojených států amerických, kde od ledna 1887 vystřídal různá zaměstnání (editor vědeckého časopisu *Science*, docent psychologie na Clarkově univerzitě, vedoucí antropologické sekce světové výstavy v Chicagu, kurátor v American Museum of Natural History). Roku 1896 se stal asistentem fyzické antropologie na Kolumbijské univerzitě, na níž v roce 1899 obdržel řádnou profesuru. Mezitím vedl polemiku s americkými badateli, kteří navazovali na evolucionistickou antropologii Lewise Henryho Morgana, například s Johnem Wesleyem Powellem (1834–1902) a Otisem Tuftonem Masonem (1838–1908), a realizoval systematický terénní výzkum na americkém Severozápadě především u Cimšjanů, Heilcuků, Kwakiutlů a Tlingitů.

Boas využil první americkou Katedru antropologie na Kolumbijské univerzitě k budování institucionální základny svého pojetí antropologie. Mezi Boasovy žáky náležely osobnosti jako Ruth Benedictová (1887–1948), Ruth Leah Bunzelová (1899–1990), Alexander Goldenweiser (1880–1940), Esther Schiff Goldfranková (1896–1997), Alfred Irving Hallowell (1892–1974), Melville Herskovits (1895–1963), Alfred Kroeber (1876–1960), Ruth Landesová (1908–1991), Alexander Lesser (1902–1985), Robert H. Lowie (1883–1957), Margaret Meadová (1901–1978), Ashley Montagu (1905–1999), Paul Radin (1883–1959), Edward Sapir (1884–1939), Leslie Spier (1893–1961), Gene Weltfishová (1902–1980) a mnozí další, kteří zaujímali v americké antropologii dominantní postavení více než polovinu století.

Boas zdůrazňoval, že hlavní konceptuální nástroje porozumění kultuře spočívají v rekonstrukci historického působení vnějších kulturních vlivů a stanovení psychologických dispozic dané populace, které tyto externí podněty modifikují a přetvářejí v specifickou konfiguraci, jež je v souladu s psychologickou povahou komunity. Tímto způsobem sloučil historický partikularismus s německou etnopsychologickou tradicí, reprezentovanou

Wilhelmem von Humboldtem a zakladateli *Völkerpsychologie* Moritzem Lazarusem a Heymannem Steinthalem. Stále diskutována je metodologie Boasovy kritiky rasové teorie a klasifikace vedené z pozic lamarckismu (*Changes in Bodily Form of Descendants of Immigrants* [Změny tělesného vzhledu u potomků imigrantů], 1912) a Franzi Boasovi je často vytýkáno, že v jeho obhajobě sociálního determinismu proti determinismu biologickému, eugenice a rasové ideologii převážila ideologická předpojatost nad odbornými argumenty a vědeckou věrohodností. Boasovy práce zahrnovaly například *The Mind of Primitive Man* (Mysl primitivního člověka, 1911), *Primitive Art* (Primitivní umění, 1927), *Anthropology and Modern Life* (Antropologie a moderní život, 1928), *General Anthropology* (Obecná antropologie, 1938, se spoluautory), *Race, Language and Culture* (Rasa, jazyk a kultura, 1940).

Boucher de Crévecoeur de Perthes, Jacques

(10. 9. 1788, Rethel, Francie – 5. 8. 1868, Abbeville, Francie)

francouzský archeolog a vzdělanec s širokými kulturními zájmy. Od roku 1844 nalézal v údolí řeky Sommy kamenné štípané nástroje, jež jako první přisoudil člověku, který žil na Zemi v „době před potopou“; později, v roce 1865, bylo toto období nazváno paleolitem.

Braidwood, Robert J.

(29. 7. 1907, Detroit, Michigan, USA – 15. 1. 2003, Chicago, Illinois, USA)

americký archeolog; profesor na The University of Chicago. Ve spolupráci s přírodovědci učinil řadu základních terénních objevů v jihozápadní Asii a Iráku, zejména v souvislosti se vznikem zemědělství. Autor monografií o těchto objevech a učebnic archeologie a prehistorie. Z díla: *The Near East and the Foundations for Civilization* (Blízký východ a základy civilizace, 1952), *Prehistoric Men* (Pravěcí lidé, 1948, 8. vydání 1975).

Brain, Charles Kimberlin

(7. 5. 1931, Harare, Zimbabwe)

jihoafrický biolog a geolog; ředitel v Museum of Transvaal v Pretorii. Zabývá se široce založenými ekologickými výzkumy života nejstarších lidských předků; díky tomuto přístupu zpochybnil existenci Raymondem Dartem definované osteodontokeratické industrie v prostředí australopitéků. Z díla: *The Hunters or the Hunted? An Introduction to African Cave Taphonomy* (Lovci nebo lovení? Úvod do tafonomie afrických jeskyní, 1981).

Broca, Pierre Paul

(28. 6. 1824, Sainte-Foy-la-Grande u Bergeracu, Francie – 9. 7. 1880, Paříž, Francie)

francouzský neurochirurg, anatom a antropolog; zakladatel antropometrie. V roce 1861 objevil mozkové centrum řeči.

Zkonstruoval základní antropometrický instrumentář, definoval kranio-metrické body na lebce a rozměry lebky a vypracoval metody a techniky měření, které jsou platné dosud. Na jeho popud byla založena v roce 1859 Société d'Anthropologie de Paris a od roku 1860 vydával *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*. Založil Laboratoire d'Anthropologie de Paris (1867). V roce 1876 byly ministerstvem povoleny přednášky na nově založené École Pratique des Hautes Études, kde byli jeho spolupracovníky Louis Manouvrier (1850–1927) a Paul Topinard (1830–1911). Broca náleží k těm několika antropologům, kterým byl postaven pomník; stojí na malém náměstí západně od École de Médecine v blízkosti bulváru St. Germain v Paříži.

Budil, Ivo T.

(8. 8. 1965, Praha)

český antropolog; profesor a vedoucí Katedry antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni a děkan této fakulty (v letech 1999–2005). Vystudoval Přírodovědeckou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, disertační práci obhájil v roce 1994 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, roku 2001 se habilitoval v oboru Sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy a v roce 2006 jmenován profesorem v oboru Antropologie na Masarykově univerzitě v Brně. Působil na univerzitách v Aix-en-Provence, Lyonu a na Johns Hopkins University v Baltimoru. V letech 1996 až 1998 byl viceprezidentem mezinárodní organizace Language Origins Society a v roce 2002 byl na dva roky zvolen viceprezidentem Společnosti pro vědu a umění. Od roku 1998 stojí v čele Katedry sociální a kulturní antropologie Fakulty humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni a nyní Katedry antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni.

Kromě řady odborných studií a statí je autorem knih *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie* (Praha: Triton, 1992, 1995, 1998, 2003), *Za obzor Západu* (Praha: Triton, 2001, 2007), *Od prvotního jazyka k rase* (Praha: Academia, 2002), *Válka Zuluů: Britsko-zulská válka v roce 1879* (Praha: Triton, 2006) a *Zakladatelé Západu a poslední člověk* (Ústí nad Labem: Dryada, 2007). Původně se věnoval v rámci biologické antropologie problematice vzniku artikulované řeči a vývoje jazykové kompetence u fosilních předků moderního člověka (Evolution of Vocal Communication. Evidence from Palaeolaryngology [Vznik vokální komunikace. Doklady v paleolaryngologii]. In: Bichakjian, B. H. – Chernigovskaya, T. – Kendom, A. – Möller, A. [ed.]: *Becoming Loquens: More Studies in Language Origins* [Proces vzniku mluvy. Další studie o původu jazyka]. Frankfurt am Main: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, str. 15–47, 2000; A Functional Reconstruction of the Supralaryngeal Vocal Tract of Fossil Hominid from Petralona [Rekonstrukce funkce supralaryngálního hlasového traktu fosilního hominida z Petralony]. In: Wind, J. – Jonker, A. – Allott, R. – Rolfe, L. [ed.]: *Studies in Language Origins*, 3. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, str. 1–19, 1994; Functional Reconstruction of the Supralaryngeal Vocal Tract of Fossil Human [Rekonstrukce funkce supralaryngálního hlasového traktu fosilního člověka]. *Human Evolution*, Vol. 9 [1]: 35–52, 1994), od počátku devadesátých let pak rovněž vybraným otázkám indoevropéistiky, především v oblasti srovnávacího náboženství (Proměny primordiálního jazyka a vznik moderní indoevropéistiky. In: Holubová, Markéta – Petránová Lydia – Woitsch, Jiří [ed.]: *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, str. 61–75, 2002; *Kulturní a sociální antropologie Indoevropanů*. Plzeň: Fakulta humanitních studií Západočeské univerzity, 171 str., 2000; *Mýty a bohové Indoevropanů* (překlad francouzského originálu Georges Dumézil, *Mythes et Dieux des Indo-*

européens, Flammarion, 1992. Praha: Oikoymenh, 263 str., 1997), od druhé poloviny devadesátých let se zabývá především konstituováním a proměnami moderního antropologického myšlení (William Robertson-Smith: Od kritické teologie k sociální antropologii. *Cargo: Časopis pro kulturní/sociální antropologii*, Vol. 4 [3, 4], str. 198–219, 2000; Karl Haushofer, geopolitika a nacismus. *Střední Evropa*, Vol. 16 [98], str. 73–84, Vol. 16 [99], str. 101–112, 2000; Giambattista Vico and Poetic Logic as Deep Structure of History. *Proceedings University of West Bohemia*, Vol. 2, str. 183–195, 1998; Mircea Eliade a „věčný návrat fašismu“. *Kritika a kontext*, 3 [1], str. 68–71, 1998), otázkami kontaktů mezi různými kulturními a civilizačními okruhy, globalizace a modernizace (Západní vojenská tradice v komparativní perspektivě. In: Waisová Šárka, a kolektiv, ed., *Bezpečnost a Strategie: Východiska – Stav – Perspektivy*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2003, str. 61–74; Sřet kultur a vzpoura proti modernitě. In: Budil, Ivo T., a kolektiv: *Sřet civilizací?: Dominance Západu, nebo dialog světových kultur*. Praha: Evropský literární klub, str. 115–131, 2002; „Orientální renaissance“ a vznik moderní antropologie. In: Budil, Ivo [ed.], *Antropologické symposium I*. Plzeň: Fakulta humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni, 2001) a srovnávací teorií totalitarismu (Политическая антропология и религия. In: Печерская, Наталия А., ed., *Наука и вера: Материалы научных семинаров*, str. 24–32. Санкт-Петербург: Высшая религиозно-философская школа, 2003; Úvahy o povaze a původu totalitarismu. In: Budil, Ivo – Škanderová, Ivona – Jantschová, Jana, ed., *Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě: Sborník vybraných příspěvků 21. světového kongresu Společnosti pro vědy a umění v Plzni*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2002, str. 85–91; Ideologické zdroje moderního totalitarismu. *Střední Evropa*, Vol. 17 [104–105], str. 157–170, 2001; The Ideological Sources of Modern Totalitarianism: An Anthropological Perspective [Ideologické zdroje moderního totalitarismu. Antropologická perspektiva]. *Proceedings University of West Bohemia*, Vol. 4 [section 2 – social sciences], str. 33–43, 2001). Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal 26. svazek *Zrození moderní rasové teorie: Život a dílo Victora Courteta* (2005). Je nositelem Ceny Josefa Hlávky za rok 2001 a laureátem Ceny zakladatele Antropologického ústavu prof. MUDr. et PhDr. Vojtěcha Suka, DrSc. (2009).

Callahan, Errett

(17. 12. 1937, Lynchburg, Virginie, USA)

americký archeolog; představitel moderní experimentální archeologie. Specializuje se na technologii výroby kamenných nástrojů a dalších archaických technologií. V 60. letech 20. století začínal se štípáním kamene jako samouk. Po dokončení studií nastoupil na počátku 70. let jako profesor antropologie na Commonwealth University v Richmondu (Virginie, USA). Zde záhy založil kurzy Living Archaeology, v nichž kombinoval akademické studium s praktickou výukou technologií a experimentálními terénními kurzy. V 70. letech uskutečnil řadu experimentálních projektů: 1972 – The Old Rag Project (přechodné sídliště ze staršího woodlandského období v Blue Ridge Mountains ve Virginii), 1973 – The Wagner Basalt Quarry Project (přechodné sídliště z období pouštní kultury Severní Ameriky v severní Arizoně) a mezi lety 1974 a 1979 – několikafázový Pamunkey Project (zaměřený na subsistenční systém mladšího woodlandského období v Tidewater ve Virginii – živě fungující indiánská vesnice na řece Pamunkey ve Virginii, napodobující život, jaký v té oblasti vedli indiáni před příchodem evropských kolonistů) aj.

Díky těmto komplexně pojatým projektům, zahrnujícím vše od replikace technologií po stavbu domů, se podařilo shromáždit velké množství dat, která významně obohatila

experimentální archeologii a přispěla k porozumění hlavně technologiím sledovaných období. V této etapě výzkumu navázal Callahan spolupráci s dánskými, nizozemskými a švédskými archeology zkoumajícími archaické technologie, jež kromě jiného vedla k založení zpravodaje *The Flintknappers' Exchange*, určeného pro výzkumníky v oboru technologie štípání kamene.

V 80. letech Callahan překročil hranice experimentální archeologie a svých zkušeností s technologií štípání využil v oblasti umění (ve známost vešly především jeho fantazijní kamenné nože inspirované dlouholetým studiem dánských pazourkových dýk z přelomu pozdní doby kamenné a doby bronzové). Tímto počinem otevřel nové pole pro štípání kamene. V 80. letech také započal (nyní již „osvobozen“ od akademického prostředí) nabízet praktické semináře doma v „Cliffside“ v Lynchburgu ve Virginii, kde se dodnes sjíždějí zájemci o technologii štípání. V prosinci 1989 se díky Callahanově iniciativě sešla skupina pedagogů a praktiků v oblasti archaických technologií v Gastonii v Severní Karolině a založila The Society of Primitive Technology. Z díla: *The Pamunkey Project Phases I and II* (Projekt Pamunkey, fáze I a II). *Experimental Archeology Papers*, 4 (1976).

Camper, Petrus

(11. 5. 1722, Leyden, Nizozemsko – 7. 4. 1789, Den Haag, Nizozemsko)

nizozemský lékař, anatom a antropolog; jeden z průkopníků kranioetrie. Studoval v Anglii a ve Francii, od roku 1749 působil v Amsterdamu a po roce 1763 na univerzitě v Groningenu.

Camper navázal na dlouhou antropologickou tradici, která v pozadí přírodní rozmanitosti hledala ideální esteticky dokonalé typy a jejímiž představiteli byli kromě Platóna a Aristotela renesanční a raně novověcí autoři Pierre Belon de Mans, Marco Aurelio Severino, Claude Perrault, Jan Swammerdam a Gottfried Wilhelm Leibniz. Camperova morfologická teorie, založená na metamorfóze anatomické stavby obratlovců, kterou poprvé prezentoval v přednášce proslouvené roku 1778, zaujala Denise Diderota a především Johanna Wolfganga Goetha, jehož podle Petera Hannse Reilla inspirovala k vlastní teorii ideálních typů.

Petrus Camper se ve svém studiu kranialní morfologie pokusil na základě měření tzv. faciálního úhlu prokázat, že estetická kvalita a krása je odrazem biologické a mentální nadřazenosti. Camper nicméně zůstal monogenistou (vedl například polemiky s polygenistou Johannem Meckelem) a potíral předsudky vůči mimoevropským populacím. Z díla: *Demonstrationes anatomico-pathologicae* (Anatomicko-patologické demonstrace, 1760–1762, 2 díly).

Clifford, James T.

(26. 6. 1945, Bethlehem, USA)

americký kulturní antropolog a historik. Zásadním způsobem ovlivnil současnou antropologii, ačkoli nezískal žádné formální vzdělání v oboru. Studoval postupně na univerzitě ve Stanfordu (MA, 1968) a na Harvardově univerzitě (Ph.D., 1977). V současnosti působí na kalifornské univerzitě v Santa Cruz.

K antropologii se Clifford propracoval prostřednictvím studia archivů ve Francii a v Nové Kaledonii, kde se zabýval studiem dokumentů o misionáři Mauriceovi Leenhardtovi (1878–

1954), který v letech 1905–1926 podnikl výzkum v melanéské (viz Melanésie) Nové Kaledonii u Kanaků. Výsledkem jeho výzkumů v archivech byla jeho úspěšně obhájená dizertační práce, kterou později publikoval pod titulem *Person and Myth: Maurice Leenhardt in the Melanesian World* (Osoba a mýtus: Maurice Leenhardt v melanéském světě, 1982). Dizertace a její publikovaná verze se staly základem Cliffordovy problematizace role etnografa a antropologa při reprezentaci „toho druhého“. Analyzuje okolnosti a podmínky, za nichž etnografové a antropologové konstruují předmět svého zájmu a usiluje o identifikaci strategií a nástrojů, které k této konstrukci používají. Na straně jedné jsou pozorovaná fakta a na straně druhé způsoby jejich záznamu a následné využití při psaní etnografií. Clifford svým přístupem změnil způsob, jakým čteme texty a jejich prostřednictvím jejich autory; především však změnil náš pohled na antropologii a její budoucí směřování.

Clifford pracuje s pojmem kultury v pojmech artikulace, hegemonie a protisměrné hegemonie, přičemž podobně jako Stuart Hall (narozen 1932) nakládá s pojmem hegemonie ve smyslu, jaký mu dal italský marxisticky orientovaný badatel Antonio Gramsci (1891–1937); tedy takový systém vládnutí, ve kterém vládnoucí síly udržují svou moc pomocí konsenzu s těmi, které ovládají. Clifford se domnívá, že se antropologie stala obětí svého vlastního úspěchu, neboť antropologický koncept kultury přesáhl relativně úzký rámec antropologie, a to navzdory úsilí zúžit význam pojmu kultura, které je výrazem snahy zachránit pojem kultury pro antropologii. Kultura se dnes klene nade vším, neboť s pojmem kultury pracují různé vědní disciplíny a zájmové skupiny: „kultura politiky“, „kultura teenagerů“, „firemní kultura“, zkratka „kultura zejména čehokoli“. A tak nadále pokračuje eroze a inflace pojmu kultura. Kultura proto nemůže nadále plnit centrální kategorii antropologie. Definice kultury jako kategorie zahrnující různé směsice tříd věcí, jevů a idejí jsou napadány, opouštěny, obhajovány, zužovány; koncept kultury jako takový však již podle Clifforda nejen nemůže stát v centru oboru, ale již takovou pozici ani nedrží.

Výrazem Cliffordova antropologického přístupu i názorů je sborník *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography* (Psaní kultury: Poetika a politika etnografie, 1986), který redigoval společně s Georgem Marcusem (narozen 1946). Kniha je sborníkem příspěvků z konference v Santa Fe, která se uskutečnila v roce 1984. Tento spis, považovaný za přední dílo postmoderní antropologie, vyvolal rozsáhlou diskusi v antropologii a dalších oborech. Z dalších děl zasluhuje pozornost *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature and Art* (Kultura v překerní situaci: Etnografie, literatura a umění ve 20. století, 1988). Clifford se zde zabývá kritikou modernistických distinkcí mezi vědou a literaturou, pravidly antropologického diskurzu a problémem etnografie jako literárního žánru, věnuje se též srovnávacímu čtení děl klasiků antropologie a koloniální literatury, reflektuje kritiku orientalismu Edwarda W. Saida a vyvozuje z ní implikace pro antropologický diskurz. V publikaci *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth-Century* (Cesty: Cestování a překlad v pozdním dvacátém století, 1997) se zabývá lokálními reakcemi na globalizaci a rozpracováváním konceptů pro zachycení kultur v pohybu a jejich míšení, turistikou, migracemi, diasporami, folklorismy a muzejními reprezentacemi.

Informace o Cliffordových názorech na antropologii a koncept kultury lze načerpat také z knihy rozhovorů *On the Edges of Anthropology* (Na okrajích antropologie, 2003).

Coppens, Yves

(9. 8. 1934, Vannes, Francie)

francouzský paleontolog a paleoantropolog; profesor Collège de France. Je jedním z průkopníků výzkumu raných homininů; pracoval zejména v Čadu a Etiopii, v posledních letech se věnoval hlavně organizační práci. Inicioval výzkumy etiopské lokality Omo, která byla počátečním katalyzátorem současných rozsáhlých a velmi plodných paleoantropologických výzkumů, spoluorganizoval také první expedici na světoznámou lokalitu Afar, kde pak výzkum převzali američtí a etiopští paleoantropologové. Vychoval řadu francouzských paleontologů a paleoantropologů, mezi nejznámější patří jeho spolupracovník Martin Pickford a Brigitte Senutová.

Mezi Copensovy nejznámější teorie patří tzv. *East Side Story*, tedy paleontologická hypotéza, podle níž se lidoopové vyvíjeli na západ od Velkého riftového údolí a homininé v oblasti tohoto údolí a na východ od něj.

Courtet, Victor Alexandre

(21. 7. 1813, L'Isle-sur-la-Sorgue, Francie – 4. 9. 1867, Lamotte-Faucon, Francie)

francouzský etnolog, rasový teoretik a veřejný činitel. V roce 1830 až 1831 se v Paříži sblížil s žáky a stoupenci Clauda Saint-Simona. Spolupracoval s redakcí časopisu *Le Globe*, který se stal pod vedením Pierra Leroux a později Michela Chevaliera hlavním ideovým periodikem saint-simonismu. Koncem čtyřicátých let 19. století se Victor Courtet aktivně zapojil do činnosti Pařížské etnologické společnosti (Société ethnologique de Paris).

Saint-Simonova scientistická vize organické společnosti ovlivnila Courtetovy názory na vztahy mezi lidskými rasami a populacemi a jeho úsilí o vytvoření pozitivní politické vědy vycházející z antropologie a etnologie a zohledňující odlišnou biologickou kvalitu jednotlivých ras (*De l'influence des races humaines sur la forme et le développement des sociétés* [O vlivu lidských ras na formu a vývoj různých společenství], 1835; *La science politique, fondée sur la science de l'homme ou étude des races humaines sous le rapport philosophique, historique et social* [Politická věda založená na vědě o člověku či studie lidských ras na filozofickém, historickém a sociálním základě], 1838). Courtet se rozešel s environmentalismem západního politického myšlení, který byl charakteristický pro dílo Aristotela, Bodina nebo Montesquieua, a formuloval autentický rasový esencialismus, podle něhož kvalita politických institucí vychází z biologické povahy rasy.

Courtetovy teze o „přirozené hierarchii ras“, nadřazenosti germánské rasy a nutnosti „rasové revoluce“, jež by znemožnila neblahé rasové míšení, předznamenaly dílo Arthura de Gobineau a dalších rasových teoretiků druhé poloviny 19. století.

Cuvier, Georges Léopold Chrétien Frédéric Dagobert

(23. 8. 1769, Mömpelgard, dnes Montbéliard, Francie – 13. 5. 1832, Paříž, Francie)

francouzský anatom, paleontolog, geolog a veřejný činitel. Vystudoval ve Stuttgartu, od roku 1795 působil v Musée National d'Histoire Naturelle, byl tajemníkem Akademie věd a kancléřem Pařížské univerzity. Cuvier byl průkopníkem srovnávací anatomie a významně rozšířil linnéovskou zoologickou klasifikaci sloučením tříd do čtyř kmenů (fyla). Společně s Alexandrem Brongniartem (1770–1847) provedl geologický průzkum Pařížské pánve a položil základy biostratigrafie. Studoval fosilie a uveřejnil první vědecký popis

pteroaktyla. Převzal Buffonovu myšlenku o jednotném stavebním plánu zvířat a spojil ji se svým objevem korelace orgánů. Každé zvíře tvoří určitý celek, jednotlivé části těla si navzájem odpovídají a jsou ve vzájemných vztazích. To se týká nejen vztahů mezi jednotlivými tvrdými částmi těla (kostí), ale i částí měkkých. Znamená to, že podle jedné kosti můžeme usuzovat i na tvar všech ostatních, tedy na celou kostru – korelační zákon. Korelační zákon umožnil rekonstrukci fosilních organismů na vědeckém základě. („Dejte mi několik kostí a já zrekonstruji celé zvíře,“ říkával prý Georges Cuvier.)

Cuvier byl odpůrcem Lamarckovy evoluční teorie, kterou se snažil nahradit teorií kataklyzmat, gigantických přírodních katastrof periodicky postihujících zemský povrch. Navzdory svému protestantskému původu hrál významnou úlohu v politickém životě Francie za direktoria, císařství i během restaurace. Zemřel v důsledku epidemie cholery těsně před svým jmenováním do funkce ministra vnitra. Cuvier ovlivnil amerického přírodovědce švýcarského původu Louise Agassize a britského paleontologa Richarda Owena (1804–1892).

Dart, Raymond Arthur

(4. 2. 1893, Toowong, Brisbane, Queensland, Austrálie – 22. 11. 1988, Johannesburg, Jihoafrická republika)

britský antropolog a lékař; profesor anatomie na Witwatersrandské univerzitě v Johannesburgu. V letech 1924 až 1925 popsal nález lebky z Taungu jakožto spojovací či „chybějící článek“ (*missing link*) ve vývoji člověka a označil jej názvem *Australopithecus africanus*.

Australopitéky považoval za uživatele i výrobce prvních nástrojů a kromě kamenných artefaktů jim přisoudil také takzvanou osteodontokeratickou industrii (domnělé nástroje z kostí, zubů a parohů). Při formulování dnes již překonané teorie osteodontokeratické kultury byl významně ovlivněn teoriemi etologa Konrada Lorenze o agresivní podstatě člověka.

Darwin, Charles Robert

(12. 2. 1809, Shrewsbury, Shropshire, Anglie – 19. 4. 1882, Downe, Kent, Anglie)

anglický přírodovědec, biolog a geolog. Autor teorie evoluce organismů přirozeným výběrem (darwinismus), která představuje jednu z nejvýznamnějších teorií (darwinismus) moderní biologie, neboť její vyostřené přijímání či odmítání výrazně stimulovalo nové směry biologických bádání; na jeho dílo navázala řada vědních směrů 20. století, například klasická evropská etologie, syntetická teorie evoluce (neodarwinismus), sociobiologie a behaviorální ekologie (ekologie člověka, behaviorální).

Pocházel z poměrně zámožné středostavovské rodiny a jako pokračovatel rodinné tradice (jeho otec i dědeček byli lékaři; srov. Darwin, Erasmus) původně studoval medicínu na univerzitě v Edinburghu, studia však nedokončil, a proto ho otec přiměl ke studiu teologie na Christ's College při univerzitě v Cambridge. Jeho životní dráha se dramaticky změnila během pětileté plavby kolem světa na lodi Beagle (1831–1836), které se zúčastnil jako přírodovědec na přímluvu svých učitelů, botanika Johna Henslowa a geologa Adama Sedwicka. Svá

pozorování podrobně popsal v cestopisu *Journal of Researches into the Natural History and Geology of the Countries Visited During the Voyage of H.M.S. Beagle Round the World* (definitivní vydání v roce 1860; česky vyšlo pod názvem *Cesta přírodovědců kolem světa*, I–II. Praha: Jan Laichter, 1912, a *Cesta kolem světa*. Praha: Mladá fronta, 1955). Velký vliv na Darwinovy vědecké názory měla díla *Principles of Geology* (Principy geologie, 1830–1833) a *Elements of Geology* (Základy geologie, 1838) skotského přírodovědce Charlese Lyella (1797–1875), který v historické koncepci vývoje neživé přírody usiloval o to, aby se geologické procesy proběhnuvší v minulosti vysvětlovaly na základě pozorování současných změn zemského povrchu (v tomto pojetí vycházel z tzv. uniformitarianismu skotského geologa 18. století Jamese Huttona). Pozorování, která Darwin za své cesty kolem světa učinil, mu poskytla dostatek důkazů o správnosti Lyellovy koncepce a přiměla ho zaujmout kritické stanovisko k tehdy obecně přijímaným názorům na existenci života na Zemi, které v západním světě vycházely z křesťanské teorie Stvoření člověka.

Po svém návratu z cesty kolem světa se Darwin věnoval shromažďování důkazů evoluce, současně však hledal i její příčiny. Řešení mu podle vlastních pamětí vnukla kniha kněze a politického ekonoma Thomase Malthuse *An Essay on the Principle of Population* (Pojednání o zákonitostech populace, 1798), podle které lidská populace roste geometricky, kdežto potravní zdroje pouze lineárně, což nevyhnutelně vede ke strádání. Darwin si uvědomil, že i v přírodě dochází k nadprodukcí potomstva, a tudíž k „boji o existenci“ (anglicky: *struggle for life*). Protože se jednotliví členové populace liší svými vlastnostmi, přežívají jedinci lépe adaptovaní ke svému prostředí a zdatnější při reprodukci. Tento proces připodobnil k vědomému výběru při šlechtění zvířat i rostlin a nazval „přirozeným výběrem“ (anglicky: *natural selection*). Jeho výsledkem je podle něho biologická evoluce, kterou označoval jako „původ postupnou úpravou“ (anglicky: *descent with modification*). Darwin však plných dvanáct let váhal s publikováním svých závěrů (jedním z důvodů byla pravděpodobně i obava ze skandalizující reakce na vydání knihy jednoho z jeho předchůdců, Roberta Chamberse *Vestiges of the Natural History of Creation* [Pozůstatky přírodní historie stvoření], 1844). V tomto roce proto napsal pouze krátké pojednání shrnující jeho myšlenky, které mělo být vydáno až po jeho smrti. Mezitím však dostal od svého mladšího kolegy, Alfreda Russela Wallacea, rukopis spisu *On the Tendency of Varieties to Depart Indefinitely from the Original Type* (O sklonu variet nekonečně se odchylovat od původního typu), v němž Wallace nezávisle dospěl ke stejným závěrům. Přátelé Darwina přiměli, aby rychle sepsal stručný výtah svých závěrů, a oba příspěvky přečetli během přednášky v londýnské Linnéovské společnosti v červenci 1858. Mezitím Darwin začal pracovat na téměř pětisetstránkovém souhrnu své původně zamýšlené knihy. Spis vyšel 24. ledna 1859 pod názvem *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the The Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* (O původu druhů přirozeným výběrem aneb zachování zvýhodněných odrůd v boji o život, 1859; nejnovější české vydání: *O vzniku druhů přírodním výběrem*. Praha: Academia, 2007) a byl ještě tentýž den vyprodán. Po zbytek života Darwin „Původ druhů“ revidoval a doplňoval (do jeho smrti vyšel celkem v šesti vydáních). V češtině bylo základní Darwinovo dílo publikováno několikrát, poprvé v roce 1914 – *O vzniku druhů přirozeným výběrem čili Zachováním vhodných odrůd v boji o život* (Praha: Fr. Klapálek, 1914), poté následovalo dvojí vydání v pražském nakladatelství Academia: *O vzniku druhů přírodním výběrem neboli uchováním prospěšných plemen v boji o život* (1953 – 1. vydání) a *O vzniku druhů přírodním výběrem* (2007 – 2. revidované vydání).

Neobyčejný význam mělo i Darwinovo studium původu člověka přirozeným výběrem, které vzbudilo odpor konzervativních představitelů církve i tehdejší viktoriánské společnosti. Přesto však analýza možného původu lidské linie v Africe a také fakt, že člověk má s lidoopy

společného předka, patří spolu s popisem mechanismů přirozeného výběru k Darwinovým nejvýznamnějším objevům. Jeho úvahy a postřehy týkající se lidské přirozenosti obsahuje v převážně většině kniha *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex* (Původ člověka a pohlavní výběr, 1871; česky vyšlo jako dvě samostatné knihy: *O původu člověka*. Praha: Academia, 1970 [1. vydání], 2006 [2. revidované vydání], *O pohlavním výběru*. Praha: Academia, 2005). Jedná se o jeden z příkladů sociomorfního modelování v biologii, totiž o projekce viktoriánské Anglie do živé přírody: víra v lineární pokrok bez větších otřesů, uznávání naprosté převahy evropské, především anglické kultury nad ostatní a blahodárnosti jejího šíření britskou koloniální expanzí, neochvějně přesvědčení o správnosti dobové morálky, zvyklostí a norem. V této souvislosti nepřekvapuje jednoznačné připisování světodějně konstitutivního vlivu konkurenci a kompetici o zdroje a z něj plynoucí selekce, ať už přírodní nebo společenské, vyjádřené už v předchozím díle *O původu druhů*. Po detailním výčtu anatomických a morfologických shod a podobností člověka a zvířat (včetně rudimentů a atavismů) se Darwin obírá aspekty psychickými. Stejně jako ve vztahu k tělesné stavbě, i zde důsledně aplikuje svou myšlenku o postupnosti všech změn v přírodě bez radikálních náhlých změn (tato koncepce se táhne ovšem daleko do minulosti a jeden ze svých výrazů nachází ve středověké sentenci „*Natura non facit saltum*“ [Příroda nedělá skoky], kořenicí v aristotelovské tradici). Darwin důsledně předpokládá pozvolné kvantitativní narůstání určitého znaku či vlastnosti výběrem (přirozeným, pohlavním, umělým) a nakonec popírá kvalitativní rozdíly mezi lidmi a zvířaty tím, že se v případě lidí jedná o neobyčejné kvantitativní zmnožení některých vlastností, jež se vyskytují u zvířat alespoň ve stopách. Integrální součástí Darwinova přístupu k živočichům i člověku je rovněž představa o dědičnosti získaných vlastností, v běžném povědomí spojovaná se jménem Lamarckovým a nověji většinou chápána jakožto koncepce protikladná darwinismu. Podle Darwinových představ se po několika generacích opakovaná adaptace, ať už fyzická či etologická („zvyk“), dědičně fixuje a stává se součástí sumy vlastností vrozených. Pouze takto je pro Darwina pochopitelný mechanismus vzniku instinktů či jiných vrozených forem chování. Zdůrazňuje i relativně velkou podobnost psychiky „divochů“ a „kulturních“ lidí a správně (jako první autor vůbec) si všímá analogie mezi psychickými změnami během domestikace zvířat (vlk – pes) a „domestikace“ lidí, obě změny vnímá jako zušlechtění a civilizaci. Nikdy však nezapochyboval o téměř naprosté linearitě lidského pokroku a jeho prospěšnosti ani o naprosté superioritě nejen evropské, ale i britské kultury. Humanismus britského gentlemana se u něj táhne plynulou řadou od lásky ke zvířatům k paternalistickému ochrannému-převychovatelskému vztahu k „divochům“ a mimoevropským národům vůbec. Britskou koloniální expanzi chápe víceméně jako službu mimoevropským národům, přinášející jim pouze duchovní i hmotný prospěch (na rozdíl třeba od expanze španělské, kterou chápe jako neblahou).

Darwin nikde explicitně neformuluje stanovisko o nerovnosti lidských ras, či dokonce požadavek hubení těch méněcenných, nikterak však nepochybuje ani o tom, že národy vývojově zaostalé (zejména lovecko-sběračské society) budou časem zatlačeny pokročilejšími a vyhynou, stejně tak ani o tom, že nejpokročilejší a vývojově nejschopnější je rasa i kultura evropská. Nesdílí ani zdaleka například Herderovo nadšení pro Indii, na druhé straně ani Herderovy a Gobineauovy prudké odsudky kultur „žluté“ Asie (tyto se naopak těšily, zejména kultura čínská, velkému zájmu a obdivu osvícenské doby – mimo jiné i jako ideál byrokratického řízení společnosti). Preromantické nadšení z přírodních národů (například u Jeana-Jacquesa Rousseaua, Johanna Gottfrieda Herdera a mnoha dalších) u Darwina již definitivně mizí a s nelíbeným zděšením a nechutí líčí jejich bledý život, lemovaný hladem, brutalitou, nemravností, výstřednostmi a pověrami. V žádném případě nepovažuje život přírodních národů za idylický a v jistém smyslu ne vždy ani za archaický, původní – mnohdy

v něm vidí prvky úpadku a degenerace. V pasážích o nich neopomíná zdůraznit bídné materiální i morální podmínky, v nichž žijí, a neváhá dokonce vyjádřit myšlenku superiority některých obzvláště „morálních“ zvířecích jedinců nad nejhorsšími z nich. Podrobně porovnává zejména nejrůznější nálady a hnutí mysli u zvířat a člověka a dochází k závěru, že velká většina z nich je zvířatům i člověku společná. Obdobným způsobem zohledňuje i kazuistiku napodobování, pozornosti a paměti, představitosti, rozumu a uvažování. Žádnou z těchto duševních vlastností Darwin zvířatům neupírá a v jejich existenci u člověka vidí pouze logické vyústění starších vývojových tendencí. Zvláštní pozornost věnuje schopnosti zvířat k zušlechtění a sebezdokonalení (v obou případech míní dnešní pojem adaptace) a uvádí celou řadu případů zvířat reagujících úspěšně na nová, dříve neznámá nebezpečí či užívajících jednoduchých nástrojů; ve stavění stromových „hnízd“ lidoopy vidí počátky architektury, rovněž domestikaci chápe jednoznačně jako „zušlechtění“. Zvláštní pozornost věnuje evoluci řeči, jejíž jedinečnost u člověka sice zdůrazňuje, ale zároveň ukazuje na její předstupně ve zvířecím světě. Uvádí rozmanité případy zvířecího dorozumívání na bázi zvuků a gestiky. Za typické pro člověka považuje propojení myšlenek a artikulace, ne artikulaci samu (i papoušci artikulují). Řeč není v Darwinově pojetí instinktem, neboť vyžaduje učení a není vrozená, instinktivní však je tendence k řeči, projevující se už vokalizací kojenců a batolat, zatímco instinktivní vlohy k jiným specializovaným činnostem (například psaní) chybějí. Za výchozí „materiál“ k evoluci lidské řeči pokládá Darwin vokalizaci gibbonů (rod *Hylobates*), lépe řečeno nějakou její hypotetickou analogii u předků člověka. Darwin rovněž diskutuje otázku existence individuálního vědomí sebe sama a abstraktních myšlenek. Dochází k závěru, že i zvířata si uchovávají po celý život duševní individualitu a povědomí o ní, s dnes naivně působícím příkladem starého loveckého psa, který se rozpomíná na lovecká dobrodružství z doby svého mládí, v porovnání s upracovanou a zpustlou ženou australského domorodce, po jeho soudu sotva schopnou vědomí sebe sama či abstraktního pojmu. S rozhodností popírá tezi, že smysl pro krásu by měl být cosi vlastního pouze lidem.

Celá Darwinova teorie pohlavního výběru stojí na výkladu pestrých zbarvení či přirozeným výběrem obtížně vysvětlitelných struktur, zvláště pokud jsou vázány na jedno pohlaví (většinou samčí), výběrem ze strany pohlaví druhého (většinou samic) na základě estetických kritérií. Dovojuje, že estetické nároky různých lidských kultur (s odporem se vyjadřuje o ornamentech a hudbě „divochů“) se mohou podstatně lišit. Smysl pro krásu a estetickou prezentaci sebe sama je však vlastní všem vyšším živočichům, člověka nevyjímaje. U zvířat pozoruje i náznaky náboženského citění, zvláště pak k víře v působení intencíálních, spirituálních sil ve světě mimo člověka. Větretem rozhýbaný slunečník, který budil pozornost jeho psa, je jedním ze jmenovaných příkladů. Stejně tak vidí v neobyčejně silné emoční vazbě psů či ochočených opic na své pány zárodečné formy náboženské úcty. Zatímco víru v jednoho všemohoucího Boha vnímá jako zušlechtující, pokládá náboženství přírodních národů v zásadě za inkonzistentní, ujařmující pověru. V každém případě se domnívá, že monoteismus není člověku vrozen, nýbrž že je produktem dlouhého rozumového vývoje. Sklon k „pověrečným“ interpretacím nejrůznějších dějů ve světě má za typicky vrozený nejen člověku, ale i zvířatům. Skupinové vytí vlků interpretuje v zásadě jako primitivní náboženský obřad inspirovaný fascinací nejrůznější hrou barev a tvarů na západním obzoru. Cit pro morálku pokládá rovněž za jeden z nejdůležitějších aspektů odlišnosti člověka a zvířat. Morálka by se objevila i u zvířat prakticky automaticky, pokud by dostatečně stoupla jejich inteligence. Byla by to ovšem morálka jiná, od lidské značně odlišná (podobně jako například estetický vkus zvířat je zpravidla jiný než lidský) – ve světě včel by zabití nadpočetné královny její sokyní jistě nebylo zločinem, ale zásluhou. Předpokladem pro vznik morálky je sociabilita, sociální život zmíněného živočicha. Uvádí obsáhlý přehled nejrůznějších typů zvířecích societ i různé příklady altruistického chování ve zvířecím světě. Zabývá se také

otázkou existence soucitu u zvířat (s příslušníky vlastní society) a uvádí příklady i četné opačné příklady. Sociální instinkt je instinkt jako každý jiný, jeho realizace je nakonec příjemná a osvobozující, nemá v zásadě charakter nepříjemné povinnosti. Jako příklady konfliktu dvou instinktů u zvířat prezentuje opouštění mláďat a zanechání péče o ně v čas tahu u vlaštovek či „vědomí povinnosti“ třeba u loveckých psů v protikladu k jejich „soukromým“ zájmům – zde už je podle Darwina cosi podobného svědomí. Vznik lidské society si představuje volným sdružením několika rodin v kmen, i předkové člověka již byli sociální. U „primitivů“ se cení především či výhradně „sociální“ ctnosti, tj. loajalita vůči „vlastním“ (nikoli „cizím“) lidem, odvaha, bojovnost, teprve mnohem později se objevují „civilizační“ ctnosti – píle, umírněnost, askeze, zdrženlivá mravnost atd. Pouze skupiny se „sociálními“ ctnostmi dobře přeživaly a postupně zatlačovaly druhé. Ctnosti, vyvolávající uznání ostatních a reciprocity, se udržovaly a byly časem i geneticky fixovány. Častým opakováním se nepochybně ustálily i „škodlivé pověry“ muslimů, hinduistů a jiných. Jak to však, že se udržely a prosadily, nemají-li pro lidské blaho pozitivní selekční hodnotu? (Darwin vždy svědomitě udává nejen argumenty pro, ale i proti svým tezím.) Vzpřímenost lidské postavy chápe jako selekčně výhodný znak osvobozující ruku pro manipulativní činnosti, tím spíše, že lidská přirozená „bezbrannost“ je kompenzována inteligencí, která má svou manipulativní složku. Velmi zajímavá je Darwinova myšlenka o původu redukce lidského osrstění – domnívá se, že k redukci vlasového pokryvu došlo pohlavním výběrem, a to podobným mechanismem jako u ostatních primátů na obličejích či zadních partiích, za účelem signálního zviditelnění barvy kůže.

Velkou pozornost věnuje „přirozenému“ výběru v lidských societách, archaických i civilizovaných. Důležitým předmětem jeho zájmu je částečné odpražení přirozeného výběru v civilizovaných společnostech a v jejich rámci možnost zvýšeného přežívání a rozmnožování slabých na těle či duchu. Podrobně analyzuje nejrůznější údaje o sňatečnosti a mortalitě a dochází k závěru, že proti zdánlivému očekávání zanechávají zdraví, ctnostní, uměření a inteligentní jedinci zřejmě více potomstva než jejich protipóly. Dovojuje dědičnost různých typů inteligence i dalších duševních potencií a obsáhle se zamýšlí nad otázkou (pro víceméně mechanisticky uvažující psychologii 19. století stěží řešitelnou) duchovního rozvoje a úpadku různých národů během historie, bez výrazných příslušných změn v namnožení či vyhynutí kvalitních jedinců. Kromě výběru „přirozeného“ věnuje zevrubnou pozornost i výběru pohlavnímu. Proto i u člověka interpretuje všechny morfologické struktury či chování, pro které není jednoznačné vysvětlení výběrem „přirozeným“ (například tvar vlasů, vousů, obličejů, barva kůže aj.), jako výsledky výběru pohlavního. Mnoho místa též věnuje diskusi o vkusu a estetickém cítění různých kultur, epoch a národů. Například rasová specifika ve vzhledu jsou od svých nositelů posuzována jako krásná, což při výběru partnerů vede postupně k jejich akcentování a zesilování z generace na generaci.

Z díla: *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* (O původu druhů přirozeným výběrem neboli zachování zvýhodněných ras v souboji o přežití, 1859; nejnovější české vydání: *O vzniku druhů přírodním výběrem*. Praha: Academia, 2007), *The Variation of Animals and Plants under Domestication* (Rozmanitost živočichů a rostlin vlivem domestikace, 1868), *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex* (Původ člověka a pohlavní výběr, 1871; česky vyšlo jako dvě samostatné knihy: *O původu člověka*. Praha: Academia, 1970 [1. vydání], 2006 [2. revidované vydání], *O pohlavním výběru*. Praha: Academia, 2005). Tato díla se stala základem moderní biologie. Darwin je rovněž autorem řady studií z oblasti botaniky, zoologie a také geologie – například *The Structure and Distribution of Coral Reefs* (Stavba a rozšíření korálových útesů, 1842), *A Monograph of Subclass Cirripedia*

(Monografie podtřídy svijonožců, 1851), *On the Various Contrivances by Which British and Foreign Orchids Are Fertilised by Insects, and on the Good Effects of Intercrossing* (O různých mechanismech, kterými britské a zahraniční orchideje zajišťují svoje opylení hmyzem a o příznivých účincích vzájemného křížení, 1862), *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (1872, česky: *Výraz emocí u člověka a u zvířat*. Praha: Československá akademie věd, 1964), *Insectivorous Plants* (Masožravé rostliny, 1875).

Dawkins, Clinton Richard

(26. 3. 1941, Nairobi, Keňa)

britský zoolog, etolog a evoluční biolog; jeden z představitelů ultradarwinismu a zakladatel memetiky. Proslul zejména jako spoluautor a popularizátor hypotézy sobeckého genu: základní evoluční jednotkou jsou geny, které, ač samy pasivní, vyvolávají složité reakce vedoucí až k vzniku složitých biologických systémů pro zachování a šíření genu, mezi které patří i člověk. Narodil se v Nairobi, kde zůstal až do roku 1949, kdy se jeho rodina vrátila do Velké Británie, kde měla své kořeny. Studia zoologie na Oxford University zakončil v roce 1962. V Oxfordu zůstal a pod vedením Niko Tinbergena pokračoval postgraduálním studiem. Po krátkém působení ve Spojených státech amerických v letech 1967–1969 se vrátil do Oxfordu, kde působí dodnes.

Dawkins zastává názor, že biologickou evoluci je třeba studovat jako evoluci genů, protože těla představují nestálou genetickou jednotku. Geny považuje za jeden z typů replikátoru. Geny vytvářejí těla, která Dawkins obecně nazývá vehikly (z angličtiny: *vehicle*, „prostředek, vozidlo“) a ty slouží genům k přenosu jejich kopií do dalších generací. Geny, které tělům umožňují přežít a úspěšně se reprodukovat, tak zvyšují své šance přenést své kopie do další generace. Geny podle Dawkinse usilují právě a jen o maximalizaci svých kopií v další generaci, a proto označuje geny jako sobecké. V kontextu jeho úvah nelze slovo sobecký chápat ve významu, který je mu přikládán v běžné komunikaci, ale je nezbytné mu rozumět jako příměru, kterým se Dawkins pokusil přiblížit podstatu evoluce genů. Genům nelze připsat vědomé chování, stejně jako jim nelze přikládat vůli, protože „usilují“ o maximalizaci svých kopií. Mylná interpretace ideje sobeckého genu vedla k jeho kritice, zejména pak ze strany Stephena Jay Goulda, Richarda Lewontina, Mary Midgleyové a Karla Poppera.

Richard Dawkins je ateista, který se domnívá, že ateismus je logickým důsledkem porozumění biologické evoluci, a že náboženství je neslučitelné s vědou. Dawkins je autorem řady čtenářsky úspěšných knih. Mezi nejvýznamnější patří *The Selfish Gene* (1976, česky: *Sobeký gen*, 1998), *The Extended Phenotype* (Rozšířený fenotyp, 1982), *The Blind Watchmaker* (1986, česky: *Slepý hodinář*. Praha: Paseka, 2002), *River out of Eden* (1995, česky: *Řeka z ráje*. Bratislava: Archa, 1996), *Climbing Mount Improbable* (Zdolání hory Nepravděpodobnosti, 1996) a *The God Delusion* (2006, česky: *Boží blud*. Praha: Academia, 2009). Detaily o Dawkinsově díle a jeho současných aktivitách jsou k dispozici na internetu na jeho webové prezentaci na adrese <http://www.richarddawkins.net>.

de Waal, Frans B. M.

(1948, s'Hertogenbosch, Nizozemsko)

americký primatolog holandského původu; představitel utrechtské primatologické školy. Svými pracemi výrazně ovlivnil evoluční antropologii. Věnuje se především výzkumu sociálního, sexuálního a agonistického chování primátů. Je jedním z prvních badatelů, který se začal zabývat usmiřováním a zpětnovazebným významem různých forem agonistického chování, včetně příčin vzniku agrese ve skupině. V poslední době se zabývá i evolučně antropologickou problematikou, zejména sociálními aspekty evoluce člověka.

Publikoval několik desítek teoreticky zásadních vědeckých prací a mnoho dalších studií, které se zabývají konkrétními problémy etologie lidoopů. Vedle vědeckých článků byla výsledkem také monografie *Chimpanzee Politics* (Politika šimpanzů, 1982), která předběhla svou dobu a dočkala se uznání až v průběhu 90. let, kdy byla s jistými úpravami vydána znovu. V 80. letech se zabýval problematikou usmiřování a agonistického chování u různých druhů opic a šimpanzů. V roce 1989 publikoval teoreticky významnou knihu *Peacemaking among Primates* (Udržování míru mezi primáty), která přinesla nový pohled na sociální a agonistické chování primátů a jejich význam pro formování sociálního chování. Analýzou původu morality a spravedlnosti v evoluci člověka se zabýval v monografii *Good Natured: The Origins of Right and Wrong in Humans and Other Animals* (Dobrá povaha: Původ konceptu dobra a zla u lidí a dalších živočichů, 1996, česky: *Dobráci od přírody*. Praha: Academia, 2006). Od 80. let začal zkoumat život bonobů, zejména jejich sexuální chování.

K problematice bonobů a jejich srovnání se šimpanzi publikoval monografie *Bonobo: The Forgotten Ape* (Bonobo: Opomenutý lidoop, 1997) a *The Ape and the Sushi Master* (Lidoop a mistr suši, 2001). Stále více se zajímal o problematiku evoluce hominidů a z tohoto důvodu se stal také editorem sborníku *Tree of Origin: What Primate Behaviour Can Tell Us about Human Social Evolution* (O původu: Co vypovídá chování primátů o sociální evoluci člověka, 2001).

Dvorský, Pavel

(8. 9. 1946, Brno)

český ilustrátor, grafik a autor malířských paleoantropologických a archeologických rekonstrukcí. Absolvent Střední školy uměleckých řemesel (1962–1966) v Brně (profesor Dalibor Chatrný) a Vysoké školy umělecko-průmyslové (1966–1972) v Praze (ateliér Antonína Strnadela, Jiřího Trnky a Zdeňka Sklenáře). Od roku 1990 působí jako pedagog na Střední škole umění a designu v Brně, kde v roce 1995 založil a vede Oddělení propagačního výtvarnictví – vědecké kresby a ilustrace. K vědecké ilustraci Dvorského přivedl český kreslíř a grafik Karel Havlíček (1907–1988).

Ve své tvorbě Dvorský upřednostňuje kombinovanou techniku (pastel, tužku a akvarel) a grafické postupy. Jeho malířský rukopis se vyznačuje tlumeným koloritem, matností a důrazem kladeným na kresebnou linii. Prehistorickým rekonstrukcím se začal věnovat ve spolupráci s českým archeologem Karlem Sklenářem (1938) – publikace *Archeologie* (1984) a *La vie dans la préhistoire* (Život v pravěku, 1985), která vyšla v několika jazykových mutacích. S českým antropologem Janem Benešem (1935–1998) završil spolupráci malířskými rekonstrukcemi vzhledu evolučních předků člověka, které byly publikovány v knize *Člověk* (1994), a ilustracemi ke knize *Tajemství pana Dawsona: 16 kapitol zajímavého povídání o jedné podivuhodné záhadě* (1975). Dvorský vytvořil ilustrace také k publikacím českého antropologa Jana Jelínka (1926–2004) – *Střecha nad hlavou: Počátky lidské architektury* (1986) a *Sociétés de Chasseurs: Ces hommes qui vivent de la nature sauvage* (Společenství lovců: Lidé, kteří jsou živi divokou přírodou, 1989). Od 90. let 20.

století doprovodil svými ilustracemi knihy archeologa Jiřího A. Svobody (1953) – *Archeologové na loveckých stezkách* (1994) a *Čas lovců: Dějiny paleolitu, zvláště na Moravě* (1999) a výtvarně se podílel na některých publikacích antropologa Jaroslava Maliny (*První pozemšťan: Zpráva o archeologickém podvrhu století*, 1995, *První císař: Tvůrce Číny a osmého divu světa*, 2004 aj.).

Dvorského prehistorické rekonstrukce doznaly světové popularity, neboť doprovázely odborné Svobodovy články v americkém časopise *Science*. Knižními ilustracemi Dvorský přispívá pro nakladatelství Albatros (*Svět zvířat*), Blok (Mark Twain, *Panna ve zbroji: životní příběhy Panny Orleánské* 1993), Mladé letá (Karol Hensel, *Vtáka poznáš po perí, vlka po kožuchu, alebo o zvieracej móde*, 1979), Brázda (Josef Kutina, *Pomologický atlas*, 1, 1991), Artia, Aventinum a Moravské zemské muzeum (Olga Kandertová, *Amerika země Indiánů* 1992). Celkem se podílel na obrazovém doprovodu několika desítek knih, vytvořil na 3 000 ilustrací, zúčastnil se řady výstav (Současná česká kniha, Praha 1990, Současná česká ilustrace, Praha 1999, Pohledy do pravěku, Brno 2003, Příroda v ilustraci, Praha 2008) a obdržel řadu ocenění za knižní ilustrace (Čestné uznání v soutěži Najkrajšie knihy, 1979, Nakladatelská cena Státního zemědělského nakladatelství, 1982, Zlatá stuha, 2001). Pavel Dvorský tvořivě navázal na tradici české malby a kresby věnované rekonstrukci lidské prehistorie, zejména na dílo Zdeňka Buriana.

Eibl-Eibesfeldt, Irenäus

(15. 6. 1928, Vídeň, Rakousko)

rakouský biolog a etolog. Rozšířil rozvažování o člověku a lidské přirozenosti o nové aspekty vyplývající z vědeckého poznání ve 20. století. Eibl-Eibesfeldt je jedním z četných žáků Konrada Lorenze. Po celé řadě klasických etologických studií z 50. let, které vycházejí ze zkoumání zvířat (část z toho, zřejmě jako odezva darwinovské tradice, z pozorování některých druhů živočichů souostroví Galapagy), obrátil v šedesátých letech 20. století pozornost na etologii člověka.

Metoda, kterou aplikoval na studium člověka, se v podstatě neliší od klasických etologických pozorovacích metod, kdy je zkoumaný druh soustavně pozorován, pokud možno ve svém přirozeném prostředí a pokud možno bez pozorovatelových intervencí a záměrného rušení. Jednotlivé způsoby chování jsou zaznamenávány, a poté pečlivě statisticky vyhodnocovány. Srovnáním odlišných kulturních okruhů (zejména Sanové [Křováci] z oblasti Kalahari a některé horské kmeny Nové Guineje) – s kulturou evropskou, popřípadě dálnévýchodní lépe vyniknou některé univerzální rysy lidského chování a komunikace, prakticky nezávislé na kulturním kontextu. Interpretace přecházejí na jedné straně do čisté komparativní etologie, na druhé straně pak do kulturní antropologie. Velkou roli hrají otázky morálky, jejích zdrojů a její role ve společnosti. Jako zdroj morálky nevidí pouze vrozenou etologickou výbavu člověka, kterou sice pokládá za faktor velmi významný, ale ne jediný. Morálka v jeho pojetí zahrnuje i nereflektované napodobení tradice a upevnění těchto schémat jednání zvykem, jakož i rozumově podložená rozhodnutí. Rozhodnutí spatřuje jako morální v zásadě teprve tehdy, když v určitém smyslu vyžaduje sebeovládání a nepodlehnutí primárním puzením. Celkově je Eibl-Eibesfeldt myslitel velmi konzervativní a v sofistikované a zakryté, nicméně velmi zřetelné podobě používá argumentů získaných z etologických pozorování člověka k podpoře morálního kodexu, odpovídajícího představám tradičního měšťanstva v rakousko-jihoněmeckém prostoru. Tam, kde je pozorování ve shodě s jeho zásadami, je patrné, že lidská přirozenost i bez kulturního kontextu k těmto zásadám spěla, tam, kde není, je patrné,

že civilizovaná morálka se musí lidské přirozenosti postavit, protože přirozenost a kultura jdou v zásadě proti sobě. Protože autor velmi rozhodně zamítá východiska psychoanalýzy Sigmunda Freuda a psychologie Carla Gustava Junga, je nasnadě, že tuto časovou a místní podmíněnost vlastních východisek nepostřehl a nereflektoval. Tím nemají být zpochybněny všechny jeho morální soudy, nýbrž naprostá samozřejmost, s jakou k tomuto posuzování přistupuje.

Vždy zdůrazňuje sociální aspekt lidské existence a nutnost smysluplné kooperace a citové provázanosti v rámci society, v níž člověk žije. Upozorňuje i na nebezpečí plynoucí z toho, že ve státních a zejména pak novodobých společnostech je societa, tvořící „osudové společenstvo“, příliš velká, než aby mohl jednotlivec osobně znát všechny její členy a mít k nim osobní vztahy, jako tomu bylo v malých skupinách societ tradičních. Je třeba speciální indoktrinace, která tuto skupinu s velkým počtem jedinců drží pohromadě a zajišťuje její smysluplné fungování. V dějinách vidí cyklický pohyb, v němž se střídají heroické, ale nelidské fáze s humánními, kdy ovšem zájmy státu přicházejí zkrátka a ten se posléze pod malým tlakem hrouť (Alexandrovská doba a helénismus, raný a pozdní Řím, éra první a druhé světové války a éra poválečná atd.). V lidských societách až po novodobé státy spatřuje jednotky „přirozeného“ výběru, jakési nadindividuální organismy, kde altruismus ve smyslu společné obrany, redistribuce hmotných produktů a z indoktrinace plynoucího vědomí sounáležitosti přesahuje i na geneticky zcela nepříbuzné jedince. V této věci polemizuje s Edwardem Wilsonem, ač jinak relevanci většiny jeho argumentů s určitými dílčími výhradami uznává.

Na základě dlouhodobého sledování takzvaných přírodních národů odmítá tezi, že řeč vznikla primárně k praktické komunikaci v pracovním procesu – ve všech případech shledal, že eventuální hovor při práci se týkal všeho jiného než práce samé. I pracovní dovednosti jsou z generace na generaci předávány ve valné většině přímým napodobováním, nikoli verbálními instrukcemi.

Soudí, že podstatným předpokladem pro vývoj řeči u člověka byl dřívější rozvoj hravosti. Kategorie chování, i u zvířat nazývaná běžně „hrou“, se vyskytuje u některých obratlovců, zejména savců a ptáků, u nichž mají vrozené vzorce chování více stupňů volnosti a vyžadují delší periodu učení. U hry je důležité, že je jaksi ohraničena od „vážně“ míněných jednání a probíhá ve stylu „jenom jako“. To umožňuje volně kombinovat nejrůznější mody chování bez intenzivního emočního doprovodu, typického pro jednání vážná. Toto emoční distancování se a možnost volného experimentování vidí jako základní podmínku pro vznik řeči vůbec. Řečová koordinace a míra strukturování řeči obecně vzato za silných emotivních náporů trpí a řeč si lze těžko představit jinak než jako něco od přímých hnutí mysli poněkud osvobozeného. To vidí i jako důvod pro rozdělení mozku na pravou, emotivní a levou, logickou a řečově motorickou hemisféru (*hemispherium cerebri*). Za univerzália, přítomná ve všech kulturách, má nejen spojení určité řečové kadence a tóniky s určitými emocionálními situacemi, ale i emoční náboje a metaforické přenosy spojované s pojmy jako vysoký – nízký, pravý – levý, tmavý – světlý atd. Stejně tak má dětské vokalizace, zejména rytmicky opakované (mama, papa, baba atd.), za vrozené spouštěče něžného a pečovatelského chování ze strany dospělých, dětmi spontánně (bez učení dospělými) produkované. Role řeči není primárně ani tak dalece komunikativní, představuje spíše další formu ritualizace sociálních kontaktů a valná většina rozhovorů příslušníků přírodních národů obsahuje sociální problematiku. Jedná se i o možnost tlumení přímé agrese – verbální hádka ohrožuje svým způsobem fungování skupiny méně než otevřený boj.

Velmi obsáhle se zabývá i lidskou ontogenezí, opět většinou na příkladech mimoevropských lovecko-sběračských či „kvazineolitických“ kultur. Zejména detailně rozebírá možný vliv režimu zacházení s kojenci a malými dětmi (odstavování, drezúra na čistotnost, zákazy sexuálních aktivit atd.) u nejrůznějších etnik na později se konstituující „národní povahu“, zejména ve smyslu různé míry agresivity, introvertovanosti atd. Dochází posléze k závěru, že klasická studie americké antropoložky Margaret Meadové z roku 1935 a četných dalších autorů smýšlejících v tomto stylu, spatřujících zčásti pod vlivem psychoanalýzy ve vlivech raného dětství základní formativní východiska pro „národní charakter“, jsou zavádějící, a že přímou korelaci v tomto směru potvrdit nelze, neboť existuje celá řada výrazných protipříkladů. Důraz klade naopak na neobyčejnou plasticitu, s jakou jsou děti schopny vyrovnávat následky i poměrně velmi rabiálních „výchovných“ či „pečovatelských“ praktik – například bandážování kojenců a batolat až k nehybnosti v Albánii atd. Hodnotí význam dětství jako autonomní fáze lidského života, zatímco o jeho pojetí výhradně jako přípravy na pozdější život soudí, že je zavádějící a na újmu bližšího pochopení významu dětství. Zdůrazňuje svět dětských her, který nejen „na nečisto“ kopíruje procesy probíhající ve světě dospělých a umožňuje je natrénovat bez nebezpečí značnější škody v případě chybného jednání či nezvládnutí, ale prezentuje je jako „subkulturu“ v rámci kultury, jako samostatnou dětskou kulturu dětmi nesenou a tradovanou. Teprve v novověké Evropě a ve značnější míře až ve 20. století je tato kontinuita přetržena a svět dětských her organizují, vymýšlejí či do něj intervnují dospělí, někdy až k naprostému rozpadu autentického „dětského folkloru“ (je to v zásadě obdobný proces, jakým státem organizované školní vzdělání a masmédiá pohltily folklor „dospělý“). Stejně tak upozorňuje na vysokou sociální kompetenci dětí v „předškolním“ věku u přírodních národů, nesrovnatelnou se situací v industriální společnosti. V tradičních společnostech přichází největší část vlivu dospělých a jimi předávané tradice až v iniciačních rituálech během adolescence. Zvláštní důkaz klade na iniciaci mladých mužů, spojovanou u většiny etnik s izolací, infantilizací a nezřídká i brutálním zacházením jako prostředky k získání formovatelnosti, indoktrinabilnosti a „skupinového ducha“, hluboké citové identifikace s příslušným mužským společenstvím.

Ve shodě s Konradem Lorenzem označuje člověka jako „specialistu na nespecializaci“. Velký význam přikládá savanovému habitatu, ve kterém hominizace v prostředí subsaharské Afriky probíhala. Od tohoto typu krajiny a užšího prostředí odvozuje i estetické zálibení lidí v rostlinách („fytofilie“) a v krajinách „parkového“ typu jako historickou reminiscenci na někdejší adaptace, projevující se i psychologicky určitým typem preferencí pro okolí právě tohoto typu. Ztrátu ochlupení a četné potní žlázy vidí jako adaptaci k termoregulačním účelům při dlouhodobých loveckých akcích v tropickém prostředí (skutečnost, že jiní masožravci subsaharské Afriky lovící štváním, například pes hyenový – *Lycaon pictus* –, který je ochlupený a potní žlázy navíc nemá, jej při tom neruší). Poměrně značný podíl na hominizaci připisuje pohlavnímu výběru a poukazuje na to, že prakticky u všech etnik jsou jako ideál krásy upřednostňovány například jemné rysy obličeje před hrubými a obecně vzato ty morfologické rysy, které jsou poměrně u subhumánních primátů nejvzdálenější. Velkou pozornost věnuje estetickému cítění a produkci estetických artefaktů, kterou vnímá jako specificky lidský rys, neodmyslitelný od jakékoli kultury již od paleolitu. Stejně jako Charles Darwin pokládá estetické impresy z nejrůznějších smyslových vjemů za cosi vlastního nejen člověku, ale i většině obratlovců. Emocionální doprovod zážitků, které nejsou bezprostředně biologicky relevantní, je sám o sobě pozoruhodnou záležitostí. Není vcelku překvapivé, že vnímání potravy, sexuálních partnerů, potomků atd. je spojeno s libými pocity a vnímání nepřátel, nepříznivého klimatu atd. s pocity nepříjemnými. Zdá se, že subhumánní savčí druhy se při volbě jednoho z několika objektů řídí zhruba podobnými kritérii jako člověk. Pravolevá orientace obrazů není lhostejná – obrazy s centrem v levé polovině se ukazují jako silněji

emotivně prožívané (zpracovávané přednostně pravou, „emocionální“ mozkovou hemisférou). Rovněž prožívání proporcí není vázané jen na kulturní tradici a „dobré“ tvary lze většinou nějak odvodit od kruhu, čtverce či obdélníku s proporcemi zlatého řezu.

„Tvarová psychologie“ (*Gestaltpsychologie*) odhalila celou řadu pravidel vizuálního vnímání a emotivního působení tvarů na člověka. Nejenže dochází k dorovnávání drobných iregularit na pozorovaných objektech ve prospěch symetrie, ale celá řada obrazů je hluboce vrozená, podobně jako Lorenzem popsaná schémata u vyšších zvířat. Známé *Kindchenschema* – archetypický obraz dítěte či mláděte s velkýma očima, kulatou hlavou, oblými proporcemi a krátkými extremitami – je jedním z nich. Jak už bylo zmíněno, ve vztahu k člověku jsou esteticky upřednostňovány ty rysy, které jsou nejdále od fyzických proporcí primátů, a tudíž většinou také „nejjuvenilnější“. Zde spadá estetický kánon v jedno s požadavkem „juvenility“ jakožto jedné z podmínek hominizace. Rovněž výrazy obličejů při různých emocích jsou z největší části vrozené a takto také rozeznávané. Člověk má tendenci jako obličej s příslušným výrazem interpretovat nejen zvířecí hlavy (například velbloud s výrazem nafoukané povýšenosti), ale i třeba stavby (okna = oči, římsy = řasy, obočí atd.). Obecně vzato jsou u člověka jakožto denního tvora spojovány se světlem a světlými předměty většinou příjemné emoce, s tmou a temnými předměty emoce nepříjemné, úzkost, ohrožení. Ač je pojmové rozvržení barev věc kulturně podmíněná, barvocit je u nebarvoslepých jedinců různých ras i věku prakticky tentýž.

Emocionální reakce na barvy je z větší části kulturně nezávislá, ač některé komponenty kulturně podmíněné jsou (barvou smutku je v Evropě černá, v Číně bílá). Odstíny žluté a červené jsou obecně vnímány jako barvy „teplé“; aktivují v experimentálně prokazatelné míře autonomní nervstvo a zvyšují pulz i krevní tlak. Místnosti jimi vymalované pociťují (při stejné teplotě) pokusné osoby subjektivně o 3–4 °C teplejší než prostory vymalované barvami „studenými“ (zelená, modrá). Červená barva je nejoblíbenější u dětí a málo kultivovaných dospělých, zároveň je (jakožto barva krve) pociťována za určitých okolností jako rozrušující a děsivá. (Kombinace červené barvy s černou bývá v mnoha kulturách spojována se silami podsvětí [v pozdní formě v naší kultuře až k ozdobám perníkových čertů jakožto antipodů k převážně světlému Mikulášovi]. Tato barevná kombinace je v přírodě ostatně velmi častá jako varovné zbarvení toxických či jinak nebezpečných druhů živočichů [aposematismus]. Jak ukázaly experimenty na některých druzích ptáků, je tato barevná kombinace i bez učení prožívána jako „neblahá“. Pěkná ukázka souvislosti barevných kombinací v přírodě a v lidské kultuře jsou Michelangelem navrhované uniformy papežových švýcarských gardistů – mají tutéž kombinaci barev jako sršni.)

Stejně jako vnímání barev a tvarů spočívá na vrozených schématech i vnímání rytmů. Vnímání rytmičnosti bývá někdy odvozováno od přirozených rytmů lidského těla (tlukot srdce, rytmus chůze atd.) a jejich modifikací při nejrůznějších hnutích mysli. Zdá se však, že rytmičnost je cosi velice archaického a vlastního životu v jakékoli podobě. Vnímání rytmičnosti u obratlovců je naprosto zřejmé, pohyby skřelů u ryb lze zesynchronizovat pomocí úderů metronomu, vojenští koně „pochodovali“ podle rytmu hudby, lidé se srdečním pulzem zvýšeným předešlou fyzickou námahou se uklidňují rychleji, jsou-li jim přehrávány ukolébavky. Přehrávání hudebních sekvencí může při mnohočetném opakování vést až k tranzu, stejně jako monotónní rytmické pohyby či prohlížení kreslených vzorů typu arabesek. Hudba je vnímána přímo emotivně, pravou hemisférou a spojení nejrůznějších emocí a nálad s tempem, hlasitostí, rytmem, melodií atd., ať už v instrumentální hudbě, písni či mluvené řeči, lze poměrně snadno vyjádřit a tabelovat. Obdobně je tanec pohybovým vyjádřením rytmu a s ním spojených emocí. Tím se velmi blíží nejrůznějším ritualizovaným

pohybovým jednáním živočichů, například rituálům tokovým a je obdobně i prožíván. Obě mozkové hemisféry zároveň pak oslovuje poezie, pravou pravidelnou rytmičností (rým je jev poměrně pozdní a přítomný jen v některých kulturách) a frázováním do strof (optimální délka času nutného k přednesení jedné strofy je zhruba 3 sekundy), levou pak svými řečovými obsahy. Podle Eibl-Eibesfeldta se poezie vyvinula z tanečních písní, které vidí vedle kresebných projevů jako nejstarší lidský umělecký projev.

Obsáhle se věnuje i sociální funkci umění jakožto procesu komunikace a zdůrazňuje i jeho význam pro mocenské imponování jedince i společenství. Umění slouží též jako významný faktor kolektivní integrace, ať už ve formě společně zpívaných písní či provozovaných tanců nebo jako výtvarný emblém či symbol určité skupiny až po význačné budovy jakožto dominanty panoramat určitých městských center. Kolektivně provozované činnosti, jež mají svůj smysl v posílení skupinové koherence, jsou běžné u velkého množství zvířecích druhů, ať už se jedná třeba o skupinové vytí vlků či společné kroužení holubího hejna. Pro umění tradičních společenství je typické, že existuje nějaký ustálený kánon, styl, který se jen velmi pomalu mění, a jednotlivá umělecká díla představují v podstatě variace na toto předem dané téma. To pozoruhodným způsobem odpovídá estetickému kánonu živých objektů, kde ve skupině příbuzných druhů je obměňován jen jeden nebo několik málo parametrů (prodloužení určitých pérových partií u rajek, tvar parohů u jelenů), zatímco ostatní se mění jen poměrně velmi málo. Celá řada produktů výtvarného umění slouží i k nábožensko-magickým účelům, u mnoha etnik jsou rozšířeny zejména tabuové kresby (tabu) či plastiky proti určknutí nebo proti démonům či mající zabránit vstupu nepovolaných lidí. Z lidského etologického repertoáru na nich bývá zobrazováno zejména zadržovací gesto pomocí zdvižené ruky, falická imponace či výhrůžný pohled, z posledního pak často jenom zvětšené a izolované oko, jde o mnohokrát se opakující motiv neobyčejné působivosti – už několikadenní kojenci otáčejí pohled za kresbou několika koncentrických kruhů, prezentovaných na papíře asi 10 cm vzdáleném – význam tohoto chování je kromě prosté fascinace tvarem těžko interpretovatelný.

Eibl-Eibesfeldt rozebírá i umělecké projevy subhumánních druhů obratlovců. Těchto fenoménů není v přírodě mnoho. Odmyslíme-li si muzikální hodnoty zpěvu ptáků a vokalizace gibbonů, jsou to jen australské ptáky čeledi Ptilohorhynchidae (lemčíkovití), kteří vytvářejí objekty s jasným estetickým záměrem mimo vlastní tělo. Jedná se o loubí z trávy, namnoze uvnitř vymalovaná obsahem modře barvících bobulí či vyložená modře zbarvenými předměty a květy – celé zařízení slouží k imponaci samičkám v období toku. Uměle navozená výtvarná činnost u šimpanzů (v přírodě u nich nejsou známy ani nejmenší náběhy) se sice setkávala u pokusných zvířat s živým zájmem (včetně vědomí si „hotovosti“ obrazu a radosti z něj), většinou však nepřesáhla malování vějířovitých ornamentů (i u lidí je ostatně zobrazující figurativní malířství velmi pozdním jevem, zatímco vysoké stupně abstrakce se objevují poměrně záhy).

Z díla: *Liebe und Haß: Zur Naturgeschichte elementarer Verhaltensweisen* (Láska a nenávisť: K přírodopisu elementárních způsobů chování, 1970); *Krieg und Frieden aus der Sicht der Verhaltensforschung* (Válka a mír z hlediska výzkumu chování, 1975); *Die Biologie des menschlichen Verhaltens: Grundriß der Humanethologie* (Biologie lidského chování: Rukověť etologie člověka, 1984).

Eliade, Mircea

(13. 3. 1907, Bukurešť, Rumunsko – 22. 4. 1986, Chicago, USA)

rumunský religionista, historik náboženství, spisovatel, publicista a veřejný činitel. V roce 1928 ukončil studia na Filozofické fakultě Bukurešťské univerzity; v Itálii se pod vedením Giuseppe Tucciho zabýval renesancí; v témže roce odjel Eliade do Indie, kde studoval na univerzitě v Kalkatě u Surendranatha Dasgupty (1882–1952) sanskrt a filozofii. Zážitky z tohoto údobí později popsal v autobiograficky laděném románu *Maitreyi* (Maitréja, 1933, česky ve svazku *Bengálská noc*. Praha: Melantrich, 1989). Již v mládí uzavřel Eliade celoživotní přátelství s dvěma výraznými osobnostmi rumunské kultury, Eugènem Ioneskem a Emilem Cioranem. Hovořil plyně kromě rumunštiny francouzsky, německy, italsky a anglicky, ovládal rovněž hebrejštinu, perštinu a sanskrt. Roku 1933 získal doktorát za studii o józe a začal přednášet na Bukurešťské univerzitě. V této době byl již uznávaným odborníkem na dějiny náboženství a archaickou kosmologii; proslul také jako literát, který byl nicméně kritizován za údajný nihilismus a přílišnou erotičnost. Ve třicátých letech se Eliade (podobně jako Cioran) sblížil pod vlivem filozofa Nae Ioneska s Železnou gardou (Garda de Fier, též Legionářské hnutí), fašistickým hnutím (fašismus) odmítajícím západní liberalismus. Eliade se navzdory svému zájmu o různé neortodoxní teosofické a gnostické směry přihlásil k pravoslavné církvi a v Legionářském hnutí viděl protagonistu „křesťanské revoluce zaměřené na vytvoření nového Rumunska“. 14. července 1938 byl Eliade na příkaz krále Karola II. společně s jinými předáky Železné gardy zatčen a vězněn až do 12. listopadu 1938, kdy byl propuštěn kvůli vážnému zdravotnímu stavu. Po krátké epizodě kulturního rady v Londýně zastával během druhé světové války stejnou diplomatickou pozici v Lisabonu, přičemž se netajil svými sympatiemi k Salazarovu autoritativnímu režimu.

Po skončení války přesídlil Eliade do Paříže, kde přednášel na Sorbonně a École Pratique des Hautes Études a přátelil se především s Georgesem Dumézilem a Georgesem Bataillem. Tehdy, na troskách poválečné Evropy, vydal svůj pravděpodobně nejznámější esej *Le Mythe de l'éternel retour: Archétypes et répétition* (1949, česky: *Mýtus o věčném návratu: Archetypy a opakování*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku [ISE], 1993), ve kterém zachytil snahu archaického člověka uniknout prostřednictvím rituálů „teroru dějin“ a v návaznosti na Nietzscheovy a Spenglerovy úvahy vyjádřil vlastní skepsi vůči lineárnímu pojetí času. Roku 1956 odjel do Spojených států amerických, kde se na Chicagské univerzitě stal řádným profesorem náboženských dějin. V následujících letech vydal řadu odborných prací, které jej zařadily mezi nejpřednější i nejdiskutovanější světové historiky a teoretiky náboženství.

Eliade se věnoval často eklekticky nejrůznějším otázkám šamanismu, jógy, kosmologických mýtů, archaických mýtů a rituálů, alchymie, okultismu, gnosticismu, tajných ezoterických kultů a dalších náboženských fenoménů. K jeho vrcholným literárním dílům, pojednávajícím o fantaskním světě skrytém pod povrchem banální reality, náleží román *Forêt interdite* (Zakázaný les, 1955) a novela *Pe strada Mântuleasa (V Mântuleasově ulici, 1967, česky ve svazku: V hájemství snu*. Praha: Aurora, 1996), v níž zatčený učitel po vzoru Šeherazády uhrane komunistické vyšetřovatele vyprávěním příběhů. Eliadeho ovlivnili zejména romantičtí autoři Nae Ionescu, Rudolf Otto a Gerardus van der Leeuw. Stejně jako Carl Gustav Jung byl přesvědčen o tom, že krize moderní civilizace byla způsobena ztrátou smyslu pro sakrální. Eliade ztotožnil sakrální s archetypy, představujícími prototypy lidského chování. Profánní, světské, patří k běžnému životu a nevztahuje se k transcendentnu, zatímco sakrální, svaté, se na něm určitým způsobem přímo podílí. Profánní svět je pokleslejší, kvalitativně horší než archetypální svět ukrytý v transcendentnu. Eliadovo dílo oslovilo více mimoakademické kruhy, literáty a umělce než badatele, kteří v jeho studiích postrádali přísnější metodologii a skutečný respekt k zásadám vědecké práce. Mnozí autoři (Adriana Bergerová, Daniel Dubuisson, Leon Volovici) tvrdili, že podobně jako v případě italského

spisovatele Julia Evoly nebo německého filozofa Martina Heideggera byly Eliadovy teoretické teze kontaminovány nepříliš úspěšně skrývaným antisemitismem a politickým extremismem.

V sedmdesátých letech 20. století se komunistický režim Nicolae Ceaușesca pokusil z propagandistických důvodů o sblížení s Eliadem jako význačným představitelem rumunské exilové kultury a pozval jej na návštěvu Rumunska, což ale Eliade odmítl. Důsledkem této snahy bylo alespoň vydávání Eliadových knih v komunistických zemích (včetně Československa). Eliadovy tituly vydané v češtině zahrnují: *Mýtus o věčném návratu: Archetypy a opakování* (1993), *Posvátné a profánní* (1994), *Dějiny náboženského myšlení, I–IV* (1995–2007), *Od Zalmoxida k Čingischánovi: Srovnávací studie o náboženstvích a folkloru Dácie a východní Evropy* (1997), *Mefisto a androgyn* (1997), *Šamanismus a nejstarší techniky extáze* (1997), *Mýty, sny a mystéria* (1998), *Jóga: Nesmrtelnost a svoboda* (1999), *Kováři a alchymisté* (2000), *Iniciace, rituály, tajné společnosti: Mystická zrození* (2004), *Obrazy a symboly: Esej o magicko-náboženských symbolech* (2004) a *Pojednání o dějinách náboženství* (2004).

Eriksen, Thomas Hylland

(6. 2. 1962, Oslo, Norsko)

norský sociální antropolog; působí na univerzitě v Oslu (od roku 1995 profesor). Proslul pracemi založenými na terénním výzkumu v Trinidadu a na ostrově Mauricius. Habilitoval se v roce 1987 prací *Ethnicity in Mauritius: Its Meaning, Organisation and Relevance* (Etnicita na Mauriciu: Její význam, organizace a relevance). Jeho výzkumný zájem se soustřeďuje především na témata identity, nacionalismu, multikulturalismu, etnicity, globalizace, kreolizace a antropologické teorie. Zároveň je proslulým popularizátorem antropologie a vědy jako takové a je aktivním komentátorem společenského života, nejen v Norsku. Odezvu mezi veřejností vyvolaly jeho eseje *Typisk norsk: Essays om kulturen i Norge* (Typicky norské: Eseje o norské kultuře, 1993), v nichž se pokusil vyvrátit mýty o vlastnostech, které údajně Norové přisuzují sobě samým. V současné době je vedoucím výzkumného projektu *Cultural Complexity in the New Norway* (Kulturní komplexita v novém Norsku). Je nositelem ceny Arthura Holmeslanda za literaturu (1999), ceny univerzity v Oslu za popularizaci vědy (2000) a ceny Norského vědecké rady za popularizaci vědy (2002).

Eriksen již na střední škole působil jako autor subverzivního anti-autoritářského časopisu *Gateavisen* (Pouliční noviny). Později se pak stal redaktorem časopisů *Samtiden* (Současnost, 1993–2001), *Norsk antropologisk tidsskrift* (Norský antropologický časopis, 1993–1997), *Journal of Peace Research* (Odborný časopis pro výzkum míru, 1994–1998), a *Ethnos* (od roku 1997). Od roku 1995 je společně a Johnem Mitchellem a Katy Gardnerovou koeditorem knižní série *Anthropology, Culture and Society* (Antropologie, kultura a společnost, Pluto Press). Mimo jiné působil v letech 2000–2003 jako předseda Antirasistického centra v Oslu. Z francouzštiny do norštiny přeložil *Esej o daru* Marcela Mause a práce dalších autorů z angličtiny, francouzštiny, italštiny, španělštiny a švédštiny.

Mezi Eriksenovy nejvýznamnější publikace patří *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives* (Etnicita a nacionalismus: Antropologická perspektiva, 1993, 3. vydání 2002), ve které naznačuje, že komunikace mezi lidmi je dosažitelná jen v případě, pokud jsou dané skupiny ochotny obětovat ve prospěch vzájemné komunikace něco ze své kultury a přijmout globálnější, společně sdílené komunikační (kulturní) kódy. Dále pak *Tyranny of the Moment:*

Fast and Slow Time in the Information Age (2001; česky: *Tyranie okamžiku*. Brno: Doplněk, 2005), *A History of Anthropology* (Dějiny antropologie, 2001, spolu s Finnem Sivertem Nielsenem), *Globalisation: Studies in Anthropology* (Globalizace: Antropologické studie, 2003), *What Is Anthropology?* (Co je antropologie?, 2004), *Engaging Anthropology* (Zajímavá antropologie, 2006). V češtině vyšel výběr Eriksenových studií pod názvem *Antropologie multikulturních společností: Rozumět identitě* (Praha: Triton, 2007) a učebnice *Sociální a kulturní antropologie: Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál* (Praha: Portál, 2008).

V současné době se zaměřuje na problémy odpadu jako hmatatelného fenoménu a metafory, stejně tak jako oblast informačních technologií, globalizace a sociální flexibility nebo nového darwinismu a konceptu lidské přirozenosti. Ve všech těchto tématech naráží na témata kulturní komplexity, politiky identit a diference mezi globálním a lokálním. Jeho méně akademické studie se zabývají tak rozmanitými tématy, jako je indická literatura, anarchismus, evoluce a darwinismus, improvizace v hudbě či národní marnivost. V roce 2005 dokonce hrál ve filmu s názvem *Thomas Hylland Eriksen og historien om origamijenta* (Thomas Hylland Eriksen a příběh o dívce origami).

Firth, sir Raymond William

(25. 3. 1901, Auckland, Nový Zéland – 22. 2. 2002, Londýn, Anglie)

britský sociální antropolog. Studoval ekonomii na univerzitě v Aucklandu, kde v roce 1921 obhájil titul BA a v roce 1924 za práci *Kaori Gum Industry* (Gumařský průmysl v Kaori) titul MA. Doktorát filozofie v oboru sociální antropologie získal na London School of Economics and Political Science (Londýnská škola ekonomie a politologie) v roce 1929, obhájil práci *Economics of New Zealand Maori* (Ekonomika novozélandských Maorů, 1929), kterou přispěl k formování ekonomické antropologie. Během své profesní dráhy krátce působil na univerzitě v Sydney (1930–1932), kde pomáhal budovat studijní program sociální antropologie. V roce 1933 se vrátil na London School of Economics and Political Science. Během druhé světové války zpracoval pro britské námořnictvo příručky o ostrovech v Pacifiku. Po válce sehrál klíčovou roli při ustanovení *Colonial Social Science Research Council* (Rada pro koloniální společenskovědní výzkum) a stal se jejím prvním tajemníkem. Rada se později transformovala v *Social Science Research Council* (Rada pro společenskovědní výzkum), se kterou Firth nadále udržoval úzké kontakty. Krátce po smrti Bronislawa Malinowského (1884–1942) byl Firth v roce 1944 jmenován vedoucím katedry sociální antropologie na London School of Economics and Political Science, kde se pokusil navázat na program, který před válkou zahájil Malinowski. Jeho katedra antropologie se vedle Oxfordu a Cambridge stala jedním z nejvýznamnějších antropologických pracovišť ve Velké Británii. Po své penzionaci v roce 1968 nadále aktivně vyučoval na univerzitách ve Spojených státech amerických (Chicago, Stanford), v Britské Kolumbii, na Havaji a Novém Zélandu. V roce 1940 se stal členem Britské akademie a v roce 1973 byl pasován na rytíře. V roce 2001 mu byl udělen třetí stupeň (*Companions*) Řádu Nového Zélandu za zásluhy a roku 2002 mu byla udělena Leverhulmská medaile za mimořádný přínos pro antropologii ve 20. století.

Již během studií na London School of Economics and Political Science jej rozhodujícím způsobem ovlivnil Bronisław Malinowski. Pod jeho vlivem a vedením provedl v letech 1928–1929 terénní výzkum na ostrově Tikopia v Šalamounových ostrovech. Na stejné místo se vrátil ještě v letech 1956 a 1966. Materiál z výzkumů využil k přípravě devíti knih a série odborných studií věnovaných sociální organizaci, ekonomice a náboženství na

Šalamounových ostrovech. Klíčová jsou zejména díla *We, the Tikopia: A Sociological Study of Kinship in Primitive Polynesia* (My, Tikopiové: Sociologický výzkum příbuzenství v primitivní Polynésii, 1936), *The Work of the Gods in Tikopia* (Dílo bohů u Tikopiů, 2 sv., 1940), *Tikopia Ritual and Belief* (Tikopijský rituál a víra, 1967) a *Rank and Religion in Tikopia* (Řád a náboženství u Tikopiů, 1970). Na základě své plynulé znalosti jazyka Tikopiů sestavil a v roce 1985 vydal tikopijsko-anglický slovník, který měl sloužit nejen odborné veřejnosti, ale i potomkům jeho tikopijských přátel a informátorů.

Další terénní výzkumy Firth uskutečnil v letech 1939–1940 v malajské rybářské vesnici, kde s ním pracovala také jeho žena Rosemary Firthová (1912–2001). Zaměřili se na výzkum rodinných vztahů a ekonomiky rybářské společnosti. Do Malajsie se společně vrátili ještě po druhé světové válce a naposledy v šedesátých letech 20. století.

Od poloviny padesátých let 20. století obrátil Firth svou pozornost k evropským společnostem. Nejprve se stal předmětem jeho zájmu západní příbuzenský systém. Výzkum založil na datech o londýnské dělnické třídě. V šedesátých letech se pak zaměřil na studium sousedství v londýnské střední třídě.

Během své dlouhé profesní dráhy přispěl Raymond Firth k rozvoji britské sociální antropologie a ekonomické antropologie. Firth je úzce spojen s vlivnou generací britských sociálních antropologů (Edward Evans-Pritchard, Meyer Fortes, Edmund Leach a další), kteří stáli u zrodu koloniálních studií a začleňování strukturalismu do britské sociální antropologie.

Fisher, sir Ronald Aylmer

(17. 2. 1890, Londýn, Anglie – 29. 6. 1962, Adelaide, Austrálie)

britský genetik, teoretický biolog a statistik. V roce 1925 publikoval revoluční práci *Statistical Methods for Research Workers* (Statistické metody pro badatele) a v roce 1930 studii *The Genetical Theory of Natural Selection* (Genetická teorie přirozeného výběru), ve které jako první popsal alokační model poměru pohlaví.

Fortune, Reo Franklin

(27. 3. 1903, Coromandel, Nový Zéland – 25. 11. 1979, Cambridge, Anglie)

novozélandský kulturní antropolog. V letech 1919–1926 studoval psychologii na Victoria University College na Novém Zélandu, kde také získal tituly BA (1923) a MA (1924). Psychologické vzdělání se odráží v jeho raných pracích *The Mind in Sleep* (Mysl ve spánku, 1927), *Psychology of Dreams* (Psychologie snů, 1926) a *The Influence of Sleep on the Ability to Perform Muscular Work* (Vliv snů na schopnost vykonávat svalovou práci, 1926). Poté na University of Cambridge v Anglii vystudoval antropologii (diplom 1928), doktorát filozofie v oboru kulturní antropologie získal v roce 1931 na Columbia University v USA. V letech 1936–1939 přednášel na univerzitě v Cantonu, následně v Ohiu (1940–1941) a Torontu (1942–1944). Po krátké službě v armádě získal akademické místo v Cambridgi (1947) ve Velké Británii.

Fortune sice navázal úzké kontakty s okruhem žáků Franze Boase, ale byl ovlivněn především funkcionalismem a strukturálním funkcionalismem; sám se však nehlásil k žádnému antropologickému směru nebo škole a neaspiroval ani na budování teorie („teorie může počkat“). Jednotčím rámcem jeho prací je zkoumání lidské motivace. Kriticky vystoupil proti americké antropologické škole zabývající se pojmy osobnost a kultura. Soudil, že vysvětlování společnosti a kultury pomocí procesů socializace, respektive enkulturace, je jako otázka typu „Co bylo dříve: slepice, nebo vejce?“, že vede jen k otázkám po původu vzorců výchovy. Podle něho neexistuje ani jednoduchá izomorfie osobnosti a kultury („členové kultury mají minimálně dvě až tři osobnosti“).

Anticipoval kulturní ekologii, když formuloval tezi, že vysoká míra násilných úmrtí v papuánských společnostech zachovává velikost populace přiměřenou limitům ekosystému. Intenzivně se zajímal o teorii příbuzenských systémů; v tomto kontextu navázal na Williama Halse Rivers Riverse (1864–1922), který aplikoval genealogickou metodu během výpravy do Torresovy úžiny. Fortune v této otázce navázal a udržoval korespondenci s Claudem Lévi-Straussem (narozen 1908) a Rodneyem Needhamem (1923–2006). Výsledkem jeho zájmu o tuto problematiku bylo pojednání *A Note on Some Forms of Kinship Structure* (Poznámka o některých formách struktury příbuzenství, 1933). Jeho názory byly založeny z větší části na vlastních terénních výzkumech. Uskutečnil je v Melanésii a ve Spojených státech amerických (rezervace Omahů, Nebraska). S podporou Alfreda Corta Haddona (1855–1940) a Alfreda Reginalda Radcliffe-Browna (1881–1955) provedl v letech 1927–1929 terénní výzkumy na ostrově Dobu a následně na Admirální ostrovech (ostrov Manus), kde pracoval společně se svou manželkou, americkou kulturní antropoložkou Margaret Meadovou (1902–1978), s níž se seznámil při návratu z Dobu. Na výsledcích výzkumu na ostrově Manus postavil obsah knihy *Manus Religion: An Ethnological Study of the Manus Natives of the Admiralty Islands* (Náboženství na ostrově Manus: Etnologická studie obyvatel Manu na Admirálních ostrovech, 1935). Materiál z výzkumu na Dobu využil při koncipování děl *The Social Organization of Dobu* (Sociální organizace na ostrově Dobu, 1931) a především *Sorcerers of Dobu: The Social Anthropology of the Dobu Islanders of the Western Pacific* (Dobuanští čarodějové: Sociální antropologie dobuanských ostrovanů západního Pacifiku, 1932), které je dnes považováno za klasické antropologické dílo. V knize *Sorcerers of Dobu* zkoumal povahu dobuanské kultury v kontextu víry v čarodějnictví, která je charakteristická pro mnohé společnosti Melanésie. Dobuané věří, že nemoc, smrt, neúroda nebo úroda jsou způsobeny aktivitami čarodějů a čarodějnic, kteří svých cílů dosahují recitováním zaříkad, přičemž pro každý specifický cíl existují zvláštní zaříkadla. Ta jsou pronášena nad věcmi, s nimiž má oběť nějaké pouto (zbytky jídel, exkrementy, vlasy, stopy apod. – označují se *sumwana*). Jejich získání je nesnadné a vyžaduje nutnost dostat se do blízkosti osoby; Dobuané proto trpí syndromem „bázlivého přátelství“. Proti čarodějnictví však existují obranné techniky, které mohou způsobit, že se kouzlo obrátí proti čarodějovi samému, takže i on je vystaven riziku. Jako mnoho dalších melanéských společností je i dobuanská komunita založena na principu rovnosti (viz *big man*). Kdokoli ho svými úspěchy, povahou nebo chováním porušuje, může se stát obětí čarodějnictví, případně může být z čarodějnictví obviněn, protože jeho úspěchy jsou dávány do souvislosti s praktikováním čarodějnictví. Čarodějnictví tak svou povahou rovnost současně udržuje i narušuje. V díle Dobuanští čarodějové se Fortune zabývá také institucí kula, která na ostrově Dobu nabývá jiné povahy, než jakou ve své práci *Argonauts of the Western Pacific* (Argonauti západního Pacifiku, 1922) popsal a analyzoval Bronisław Kasper Malinowski (1884–1942). Fortuneovy materiály z výzkumu na Dobu využila také Ruth Fulton Benedictová (1887–1948) při koncipování díla *Patterns of Culture* (1934, česky: *Kulturní vzorce*. Praha: Argo, 1999), avšak podle jeho mínění zkresleně, protože v podání Benedictové dominuje v dobuanské kultuře nepřátelství a podezřívavost. V letech 1931–1932

uskutečnil Reo Fortune s Margaret Meadovou řadu antropologických terénních výzkumů na Nové Guineji v regionu Sepik: u Arapešů v oblasti Alitua, Biwatů (Mundugumorů) ve středním Sepiku a u Chambriů (Čambuliů) ve východním Sepiku. Z výzkumu vzešla práce *The Arapesh* (Arapešové, 1942), v níž zaznamenal některé arapešské mýty a základy arapeštiny. V roce 1935 uskutečnil Fortune terénní výzkum u Purariů, původně plánovaný v rozsahu dvanácti měsíců, ale vzhledem k nestabilní situaci v této oblasti předčasně ukončený po necelých šesti měsících. S použitím materiálu z výzkumu připravil text *Men of Purari* (Purariové), který zůstal nepublikován. Kolem roku 1931 připravil rukopis knihy věnované komparaci kultur na ostrovech Dobu a Manus. Dílo dedikoval Margaret Meadové a vyjádřil v něm přesvědčení o etické zodpovědnosti antropologa vůči lidem, jimiž se zabývá, a to zejména s ohledem na zveřejňování informací, jež jsou klíčem k jejich ovládnutí. Řada jeho prací však zůstala v rukopisech, které jsou uloženy v archivu Národní knihovny Nového Zélandu.

Foucault, Michel

(15. 10. 1926, Poitiers, Francie – 26. 6. 1984, Paříž, Francie)

francouzský filozof, sociolog, psycholog, historik a teoretik kultury. V monografii *L'Archéologie du savoir* (1969, česky: *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002) se snaží o porozumění společenskému vývoji pronikáním do myšlenkových struktur, nikoli klasickým sledováním chronologických souvislostí. V protikladu ke strukturalismu zdůrazňoval diskontinuitu dějin.

Analyzoval systém trestního práva (*Surveiller et punir: Naissance de la prison*, 1975 [česky: *Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězení*, Praha, 2000]), přičemž v této analýze použil ideu Panopticonu z eseje Jeremyho Benthama pro popis rozptýleného působení moci v moderních společnostech (respektive některých jejich významných institucích jako je škola, nemocnice, továrna armáda atd.), jejímž cílem je občany disciplinovat a „normalizovat“. Zabýval se také fenoménem sexuality; z původně zamýšlených šestisvazkových „dějin sexuality“ publikoval tři svazky (předčasně zemřel na onemocnění AIDS): *Histoire de la sexualité I: La Volonté de savoir* (Paris: Gallimard, 1976; česky: *Dějiny sexuality I: Vůle k vědění*. Praha: Herrmann & synové, 1999); *Histoire de la sexualité II: L'Usage des plaisirs* (Paris: Gallimard, 1984; česky: *Dějiny sexuality II: Užívání slasti*. Praha: Herrmann & synové, 2003); *Histoire de la sexualité III: Le souci de soi* (Paris: Gallimard, 1984; česky: *Dějiny sexuality III: Péče o sebe*. Praha: Herrmann & synové, 2003).

Freud, Sigmund

(6. 5. 1856, Příbor – 23. 9. 1939, Londýn, Anglie)

rakouský neurolog a psychiatr; pocházel z moravské židovské rodiny, po záboru Rakouska Německem opustil Vídeň a uchýlil se do britského exilu.

Freud je zakladatelem významné psychoterapeutické školy a psychoanalýzy jako konceptu vývoje osobnosti a způsobu terapie duševních poruch. Léčení založil zejména na technice volných asociací, výkladu snů a sexuálních podmíněností – například z příběhu Oidipa vytvořil model pro pochopení podvědomých incestních závislostí a komplexů (komplex, oidipický), kterými je ohrožena lidská psychika.

Vytvořil též jeden z klasických konceptů rituálů. Rituály úzce propojuje jednak se svým pohledem na náboženství, jednak se svou koncepcí vzniku a povahy lidské kultury. Již ve svých raných spisech (*Zwangshandlungen und Religionsübungen* [Obsesivní jednání a náboženské praktiky], *Zeitschrift für Religionspsychologie*, 1907 aj.) klade Freud paralely mezi obsesivní jednání neurotiků a praktiky věřících. Oba případy analyzuje pomocí mechanismů potlačení a přemístění. Zatímco v případě neurotika jsou potlačovány sexuální impulzy, v případě věřícího jsou to impulzy egoistické a antisociální. To vede Freuda k tomu, aby považoval neurózu za projev individuální religiozity a náboženství za projev univerzální neurózy. Spojuje přitom fenomén rituálů s pocitem viny. V následném zkoumání původu rituálů kombinuje Darwinovu hypotézu prapůvodní tlupy s prvkem obětní hostiny, který přejímá od amerického lingvisty Williama Robertsona Smithe (1846–1894), a s Frazerovým důrazem na rituální vraždu jako nástroj udržení řádu, který je, ať již reálně, anebo jen domněle ohrožen. Výsledkem je jeho práce *Totem und Tabu* (1913, česky: *Totem a tabu*. Praha: Práh, 1991). Přichází v ní s konstrukcí prapůvodního rituálu v podobě totemické hostiny, periodicky pořádané oslavy, při níž shromážděné společenství nejprve zabije a poté společně pojídá jinak nedotknutelné posvátné totemové zvíře. Symboliku totemické hostiny interpretuje Freud z hlediska své psychoanalytické teorie.

Freudovo dílo shrnuté v řadě knižních publikací (*Die Traumdeutung* [1900, česky: *Výklad snů*. Praha: Julius Albert, 1937], *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* [1905, česky: *Tři úvahy o sexuální teorii*. Praha: Alois Srdce 1926], *Totem und Tabu* [1913, česky: *Totem a tabu*. Praha: Práh, 1991], *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* [1917, *Úvod do psychoanalýsy*. Praha: Julius Albert, 1936] aj.) hluboce ovlivnilo vývoj psychologie, ale i filozofie, literatury a výtvarného umění (zejména surrealismus) a dalších oborů ve 20. století.

Frobenius, Leo

(29. 6. 1873, Berlín, Německo – 9. 8. 1938, Biganzolo, Itálie)

německý antropolog, etnolog a afrikanista; zakladatel německé afrikanistiky a význačný představitel školy kulturních okruhů, stoupenec difuzionismu.

Uskutečnil výzkumné expedice do Afriky. Kultury chápal organisticky a na základě jejich srovnávacího výzkumu soudil, že kulturní kontakty se týkají nikoli jen šíření kulturních prvků, ale celých kulturních komplexů. Z díla: *Der Ursprung der afrikanischen Kulturen* (Původ afrických kultur, 1898), *Und Afrika sprach* (A Afrika promluvila, 1912–1913), *Atlantis* (Atlantis, 1921–1928), *Kulturgeschichte Afrikas* (Kulturní dějiny Afriky, 1933).

Fukuyama, Francis

(27. 10. 1952, Chicago, USA)

americký filozof, ekonom, politolog a publicista. Ve své nejznámější knize *The End of History and the Last Man* (1992, česky: *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka, 2002) vyslovil hypotézu, že po pádu komunismu nastává konec historie, protože už neexistuje žádná forma společnosti, která by mohla nahradit liberální kapitalismus západního stylu.

Ve svých studiích z počátku jedenadvacátého století však svoji proslulou tezi o konci dějin modifikoval, protože vývoj vědy, především genetického inženýrství a biotechnologií, může vést k zásadním změnám lidské povahy, což se odrazí v modifikaci politického systému. Tento proces uvede dějiny opět do pohybu.

Gall, Franz Josef

(9. 3. 1758, Tiefenbronn u Badenu, Rakousko – 22. 8. 1828, Paříž, Francie)

rakouský lékař a psycholog; zakladatel frenologie, nauky o vztahu mezi morfologií lebky a duševními schopnostmi člověka. Jeho nauka se původně měla nazývat „organologie“, ale na návrh svého spolupracovníka Johanna Caspara Spurzheima (1776–1832) ji nakonec (v roce 1798) pojmenoval „frenologie“ (například: Gall, Franz Josef – Spurzheim, Johann Caspar: *Anatomie et physiologie du système nerveux en général, et du cerveau en particulier: Avec des observations sur la possibilité de reconnoître plusieurs dispositions intellectuelles et morales de l'homme et des animaux, par la configuration de leurs têtes* [Anatomie a fyziologie nervového systému obecně a mozku zvláště, včetně pozorování zjišťujících možnost rozpoznat dispozice k řadě duševních a rozumových vlastností ze struktury lidské a zvířecí hlavy], 4 svazky, Paris 1810–1819). Gall provozoval ve Vídni soukromou praxi, kde podle morfologie lebky určoval schopnosti svých pacientů. Když byl císařským dekretem z Vídně vykázán, vydal se na přednáškové turné do Dánska, Holandska, Německa a dalších zemí. Roku 1807 se usadil natrvalo v Paříži a v roce 1819 obdržel francouzské občanství. Navzdory rezervovanosti ze strany oficiálních míst a akademických kruhů získal značnou proslulost mezi širší vzdělanou veřejností a ovlivnil frenologické hnutí zejména ve Velké Británii a Spojených státech amerických.

Gall byl intuitivně přesvědčen, že střediska citů, vlastností a schopností jsou rozložena v mozku na různých místech. Zevrubně zkoumal anatomii lebky a vlastnosti jedinců a našel tak v mozku, veden intuicí a přáním, centra různých vlastností a schopností, například centrum oddanosti, poslušnosti, krvežíznivosti, muzikálnosti nebo matematických schopností. Vycházel z vcelku správného předpokladu. V mozku skutečně existují centra různých psychofyzických funkcí, i když v poněkud jiném smyslu. Například nadání pro matematiku znamená vhodné prolnutí určitých schopností, kombinačního myšlení, vysoké schopnosti abstrakce a schopnosti vytváření abstraktních představ, a přitom jednotlivé z těchto schopností jsou v určité míře potřebné i pro jiné obory činnosti. Ale zcela špatně si Gall určil směr svých výzkumů od samého začátku: vlastnosti mozku člověka se v tvaru jeho lebky neodrážejí. Gall je nicméně považován za jednoho z prvních badatelů, kteří dali impulz k pozdějšímu studiu anatomie a fyziologie mozku.

Galton, sir Francis

(16. 2. 1822, Sparkbrook, Birmingham, Anglie – 17. 1. 1911, Haslemere, Surrey, Anglie)

britský přírodovědec a spisovatel; bratranec Charlese Darwina. Zabýval se výzkumem dědičnosti tělesných znaků, prokázal individualitu a neměnnost papilárních linií; vytvořil základy eugeniky, biometrie a dermatoglyfiky. Přispěl také k rozvoji statistiky a dotazníkové metody. Metody statisticky uplatnil například ve studii *Statistical Inquiries into the Efficacy of Prayer* (Statistické výzkumy účinnosti modlitby, 1872), v níž dokazuje, že duchovenstvo

nežije v průměru déle než třeba lékaři či právníci, že loď s misionáři na palubě se nepotopí s menší pravděpodobností než loď vezoucí pozemské statky.

Galton jako jeden z prvních badatelů usiloval o aplikaci darwinismu na člověka a kulturu. Výsledky jeho výzkumů jej přivedly k závěru, že evoluce lidského druhu probíhá přirozeným výběrem jedinců, a zdokonalení lidstva je proto možné dosáhnout cíleným výběrem jedinců vhodných k rozmnožování. Galton se přímo inspiroval Darwinovým dílem *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* (O původu druhů přirozeným výběrem aneb zachování zvýhodněných odrůd v boji o život, 1859; nejnovější české vydání: *O vzniku druhů přírodním výběrem*. Praha: Academia, 2007) a zaměřil se na studium dědičnosti duševních schopností. Výsledkem jeho výzkumu bylo dílo *Hereditary Genius: An Inquiry into Its Laws and Consequences* (Dědičná genialita a její důsledky, 1869), v němž shromáždil množství rodokmenů a pojednal o více než 300 rodinách, v nichž se narodily významné osobnosti. Na takto získaných datech dokazoval dědičnost různých typů nadání. Studium rodokmenů zjistil, že z významných lidí má 31 % významného otce, 41 % bratra a 48 % významného syna. Na základě těchto výzkumů prosazoval program systematického zdokonalování lidského druhu a pro tento program zavedl označení eugenika.

Eugenika je podle Galtona věda o zlepšování rodu, která je bezprostředně zaměřena na otázku vhodného párování, ale která, zejména v případě člověka, bere v potaz pochopení vlivů, jež dávají nepatrně vhodnější rase či plemeni větší šanci na rychlé převládnutí mezi rasami méně vhodnými, než by tomu bylo bez působení těchto vlivů. Galton a jeho současníci měli jen mlhavou představu o materiálních základech dědičnosti a principů, podle nichž funguje. Galtonově eugenice nebyla zpočátku věnována významná pozornost. Teprve na začátku 20. století začala růst její podpora. Nový impuls dalo eugenice na počátku 20. století mimo jiné dílo Gregora Johanna Mendela (1822–1884), které bylo znovuobjeveno v roce 1900. V prvních desetiletích 20. století vznikaly četné eugenické instituce – ve Velké Británii National Eugenics Laboratory (Národní eugenická laboratoř, 1904) a Eugenics Education Society (Eugenická učená společnost, 1908), ve Spojených státech amerických Eugenics Committee (Eugenický výbor, 1904) a Eugenics Record Office (Eugenický registrační úřad, 1910). Eugenika tohoto období se však opírala o darwinismus jen okrajově, podporu hledala především v rozvíjející se genetice. Bylo to dáno mimo jiné i tím, že Darwinova teorie biologické evoluce měla jen slabou pozici v přírodních vědách. Až do třicátých let 20. století stál darwinismus jen na jedné noze. Stabilitu a větší akceschopnost získal až prolnutím s genetikou a populační genetikou ve třicátých letech, tedy až během tzv. moderní syntézy

Gellner, Ernest André

(někdy také Arnošt Gellner, 9. 12. 1925, Paříž, Francie – 5. 11. 1995, Praha)

česko-britský filozof, antropolog a sociolog židovského původu; proslul zejména analýzou nacionalismu a muslimské společnosti. Narodil se v německy mluvící židovské rodině; dětství a raná školní léta prožil v Praze. V roce 1939 emigroval s rodiči do Anglie, kde po dostudování střední školy vstoupil do československé armády, s níž se v roce 1945 vrátil do Prahy. Zde začal studovat na Univerzitě Karlově, navštěvoval přednášky Jana Patočky a dalších filozofů. Předvídal politický vývoj země a již v roce 1946 Československo opět opustil a vrátil se do Anglie.

Studoval filozofii a sociální antropologii na univerzitě v Oxfordu a na London School of Economics. Mezi jeho učitele patřili například antropolog Alfred Reginald Radcliffe-Brown a filozof Karl Raimund Popper, který Gellnera ovlivnil svým kritickým racionalismem. Po studiích působil Gellner jako profesor filozofie a sociologie na London School of Economics, od roku 1984 vedl na univerzitě v Cambridgi Katedru sociální antropologie. Do Československa se vrátil nejprve jako návštěvník na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století, kdy se stýkal s místním disentem; po listopadu 1989 zde zůstal natrvalo. Přednášel na Středoevropské univerzitě a na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.

Z Gellnerovy analýzy nacionalismu vyplývá, že tento fenomén je vlastní pouze moderním industriálním společnostem, ve kterých představuje kulturní centralizace a homogenizace nutnou podmínku fungování komplexního hospodářství. Slavná je i jeho definice nacionalismu, podle níž se jedná „primárně o politický princip, který tvrdí, že politická a národní jednotka by měly být shodné“ – přičemž z této definice by plynulo, že jako vůdčí politický princip je nacionalismus bezedným „sudem stělného prachu“.

Z díla: *Muslim Society* (Muslimská společnost, 1981), *Nations and Nationalism* (1983, česky: *Národy a nacionalismus*, 1993), *Plough, Sword and Book* (1988, česky: *Pluh, meč a kniha*, Brno, 2001).

van Gennep, Arnold

(23. 4. 1873, Ludwigsburg, Německo – 7. 5. 1957, Bourg-La-Reine, Francie)

francouzský etnolog, folklorista a kulturní antropolog; jeden ze zakladatelů moderní francouzské etnologie a folkloristiky; anticipoval strukturalismus. Gennep studoval na École Pratique des Hautes Études v Paříži, kde jej ovlivnil zejména Léon Marillier (1862–1901) a Paul Sébillot (1843–1918). Po studiích vyučoval na univerzitě v Neuchâtelu (Švýcarsko), kde v letech 1912–1915 řídil Musée d'ethnographie. Přednášel také v Nizozemsku, ve Spojených státech a Velké Británii. Jeho výzkumné aktivity probíhaly mimo okruh francouzské sociologické školy, která se soustředila kolem *L'Année sociologique* (viz Durkheim, Émile David, Mauss, Marcel).

Gennep se věnoval zejména výzkumu náboženství a francouzského folkloru, o kterém publikoval rozsáhlé studie *Religions, moeurs et légendes: Essais d'ethnographie et de linguistique* (Náboženství, zvyky a legendy: Eseje o etnografii a lingvistice, 5 svazků, 1908–1914) a *Manuel de folklore français contemporain* (Příručka současného francouzského folkloru, 9 svazků, 1937–1958). Z hlediska přínosu světové antropologii je uváděn v souvislosti se svými díly z oblasti antropologie náboženství: *Tabou et totémisme à Madagascar* (Tabu a totemismus na Madagaskaru, 1904), *Mythes et légendes d'Australie* (Mýty a legendy Austrálie, 1906), *L'état actuel du problème totémique* (Současný stav otázky totemismu, 1920). Jeho nejvýznamnějším dílem je *Les rites de passage* (Obřady přechodu, 1909; česky: *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997), ve kterém se zabývá obřady přechodu; zavedl samotný pojem a rozpracoval teorii. Gennep věnoval pozornost také etnografii Alžírsko, o které publikoval v časopise *Revue d'ethnographie et de sociologie*, který sám v roce 1911 založil.

Gerasimov, Michail Michailovič

(2. 9. 1907, St. Petersburg, Ruská federace – 21. 7. 1970, Moskva, Ruská federace)

ruský antropolog, archeolog a sochař; zakladatel metody antropologické rekonstrukce podoby podle lebky. Na základě této metody rekonstruoval podobu obličeje (tváře) neandertálce, člověka mladého paleolitu, vládce Kyjevské Rusi Jaroslava I. Moudrého (1016–1054), ruského cara Ivana IV. Hrozného (1530–1584), německého básníka a spisovatele Friedricha Schillera (1759–1805) a dalších postav prehistorie, historie a kultury.

V Moskvě založil Laboratoř antropologické rekonstrukce, která pokračuje v rozvíjení jeho metody. Z díla: *Vosstanovlenije lica po čerepu* (Rekonstrukce obličeje podle lebky, 1955), *Ljudi kamennogo veka* (Lidé doby kamenné, 1964).

Glob, Peter Vilhelm

(20. 2. 1911, Kalundborg, Dánsko – 20. 7. 1985, Kodaň, Dánsko)

dánský archeolog; profesor århuské univerzity, ředitel Prehistorického muzea v Århusu a ředitel Národního muzea v Kodani.

Prováděl výzkumy zejména mladší a pozdní doby kamenné v Dánsku a zasloužil se o studium mrtvých z doby železné z rašeliniště u Tollundu a Grauballe a o zhodnocení jiných nálezů mrtvých těl z dánských bažin. Vedl archeologické expedice v některých zemích arabského světa a v Grónsku. Z díla: *Mosefolket* (1965, česky: *Lidé z bažin*. Praha: Odeon, 1972).

Gobineau, Joseph Arthur de

(14. 7. 1816, Paříž, Francie – 13. 10. 1882, Turín, Itálie)

francouzský spisovatel, žurnalista, diplomat a sochař; výrazný představitel rasového myšlení 19. století, jehož dílo předznamenalo rozsáhlé pesimistické historické vize odrážející obavy z úpadku západní civilizace (Oswald Spengler, Arnold Toynbee).

Otec Arthura Gobineaua, Louis Gobineau, pocházel z Bordeaux; jeho předkové náleželi k zámožné měšťanské vrstvě. Společně se svým bratrem Thibaultem-Josephem byl přesvědčeným rojalistou, členem řádu Rytířů víry a odpůrcem revoluce a bonapartistického režimu, na jehož sklonku byl vězněn. V září 1810 uzavřel Louis Gobineau sňatek s Anne Louise Madeleine de Gercy, dcerou Jeana-Philippa de Gercy, posledního předrevolučního správce královských statků v Bordeaux, a Jeanne Doyenové, kreolky původem ze Saint-Domingue. Manželé se usadili v Paříži, kde se Louis Gobineau pokoušel neúspěšně podnikat s vínem. Ludvík XVIII. ocenil v říjnu 1815 jeho zásluhy z minulosti jmenováním kapitánem druhého pluku Královské gardy. Matka Arthura Gobineaua, bývalá dvorní dáma Napoleonovy sestry Pauliny, se vyznačovala dobrodružnou povahou a nepopiratelným literárním talentem; byla autorkou dvou románů, *Marguerite d'Alby* (1821) a *Une vie de femme, liée aux événements de l'époque* (1835). Gobineauova mladší sestra Caroline se narodila 6. října 1820. V prosinci 1822 byl Louis Gobineau, povýšen na velitele praporu 37. pěšího pluku, vyslán na jih, aby se účastnil přípravy vojenského zásahu ve Španělsku. Během jeho dlouholeté nepřítomnosti opustila Madeleine Gobineauová společně s dětmi domov a pod falešnou identitou se skrývala v Bádensku a ve Švýcarsku. Díky pobytu za hranicemi se mladý Arthur naučil výborně německy. Se svým otcem se Arthur Gobineau opět setkal až v roce 1831 v

bretaňském přístavním městě Lorient, ve kterém se penzionovaný důstojník usadil. V červnu 1835 Arthur nebyl přijat na vojenskou akademii Saint-Cyr a v září téhož roku odešel do Paříže. Zde žil zpočátku z podpory svého strýce Thibaulta-Josepha, hledal příležitostná zaměstnání (například v *Compagnie française d'éclairage par le gaz*) a pokoušel se prorazit jako žurnalista, básník a literát. Počátkem roku 1836 vydal pod pseudonymem Joseph Marcellin v periodiku *L'Écho de la Jeune France* báseň *Découragement*.

Gobineauovo intelektuální a umělecké zrání ovlivnilo kulturní hnutí, které Edgar Quinet nazval v eseji uveřejněném v říjnu 1841 v *La Revue des Deux Mondes* „orientální renesancí“ (*la Renaissance Orientale*). Ze studií orientalistů 18. a počátku 19. století a podnětů, které vzešly z Napoleonovy výpravy do Egypta, se zrodila fascinace Orientem prostupující díla nejvýznamnějších představitelů západního myšlení. V roce 1829 vydal Victor Hugo vlivnou sbírku básní *Zpěvy východu*. O sedm let později prohlásil Jean-Jacques Ampère v *La Revue des Deux Mondes*: „Vše směřuje k Orientu, protože vše z něj vzešlo.“ V červenci 1837 byla v listu *La Mode* otištěna Gobineauova skladba *Dilfiza*, inspirovaná arabskou poezií, která zaznamenala slušný ohlas. Úspěch otevřel mladému autorovi stránky v *L'Écho de la Jeune France*, *Le Populaire Royaliste* nebo *La Gazette de France*. V *La France et Europe*, politickém a literárním periodiku, jež založil v květnu 1838 Antoine Berryer, uveřejnil Arthur Gobineau, který si osvojil perštinu, tři kratší orientalistické studie, *Du mouvement intellectuel de l'Orient* (25. června 1838), *Les Poètes persans* (25. srpna 1838) a *Littérature orientale: Hafiz* (10. října 1838). Začátkem června 1840 publikoval v monarchistickém listu *La France* na pokračování povídku *Le Mariage d'un Prince, épisode du siècle de Louis XIII*. V březnu 1840 vytvořil čtyřadvacetiletý Arthur Gobineau s Herculem a Gastonem de Serre, Paulem de Molènesem, Henrim Rollandem de Villarceauxem, Edmondem de Labradorem a německým malířem Guermannem Bohnem literární skupinu *Scelti* („Vyvolení“) neboli *Cousins d'Isis* – „Bratřenci Isidini“. 15. dubna 1841 otisklo prestižní periodikum *La Revue des Deux Mondes* rozsáhlejší Gobineauovův článek o řeckém politikovi Ioannisu Kapodistriasovi. Ačkoliv měl Arthur Gobineau pověst autora přispívajícího převážně do konzervativního, rojalistického a katolického tisku (například *L'Union Catholique, journal religieux politique*), koncem roku 1841 hledal publikační možnosti rovněž v nově založeném časopise *La Revue Indépendante*, u jehož zrodu stáli levicově zaměřeni literáti Pierre Leroux, George Sandová a Louis Viardot. Arthur Gobineau se podílel jako jeden ze dvou vedoucích redaktorů na přípravě vydávání periodika *L'Unité, organe des intérêts de la France et du monde, grande revue illustrée du dimanche*, pro které připravil řadu článků nejrůznějšího zaměření, například *Histoire de la Peinture en France*, *Scaramouche*, *Critique littéraire: Edgar Quinet*, *Études sur l'Allemagne*, *Des princes médiatisés a l'Alviane*. Zmíněný záměr se ale nenaplnil a v červnu 1843 vyšlo druhé a zároveň poslední číslo. V *L'Unité* uveřejnil Gobineau v únoru 1843 svou druhou novelu *Scaramouche*. V březnu 1843 nabídl Gobineauovi vévoda z Valmy místo redaktora v konzervativním legitimistickém listu *La Quotidienne*. Zde setrval až do února 1847, kdy se noviny spojily s listy *La France* a *l'Écho Français* a vytvořily *l'Union Monarchique*. Pro Gobineauovu další dráhu mělo mnohem větší význam setkání s francouzským liberálním myslitelem a politikem Alexisem de Tocquevillem v únoru 1843; přes výraznou názorovou rozdílnost v jejich korespondenci – prozrazující vzájemný respekt – ukončila je až Tocquevillova předčasná smrt v roce 1859. Arthur Gobineau zpracovával pro Tocquevilla za dva tisíce franků ročně literární podklady pro studii o vývoji západních morálních věd v 17. a 18. století. V únoru následujícího roku vyšlo tiskem Gobineauovo doposud umělecky nejambicióznější dílo, drama ve verších *Les adieux de don Juan*. Kritika je však přešla mlčením či povýšeným výsměchem. Gobineau přispíval rovněž do liberálního listu *Le Commerce*, který založil počátkem čtyřicátých let Alexis de Tocqueville společně s Arnoldem Schefferem, bratrem malíře Aryho Scheffera. Projekt založit periodikum *La Revue nouvelle*

představující výzvu hegemonii *La Revue des Deux Mondes*, do něhož se Gobineau v roce 1845 zapojil, selhal. Navzdory neúspěchu hry *Les adieux de don Juan* Arthur Gobineau nechtěl rezignovat na psaní veršů a v dubnu 1846 vydal skladbu *La Chronique rimée de Jean Chouan et de ses compagnons*. V červenci 1847 dokončil historické drama *Alexandre le Macédonien*, které však ředitel *Comédie Française* François Buloz odmítl. 10. září 1846 se Arthur Gobineau oženil s Clémence Monnerotovou pocházející z Martiniku.

Obrat v nepříliš úspěšné kariéře spisovatele nastal v roce 1846, kdy uveřejnil v devětatdvaceti pokračováních mezi 31. březnem až 21. květnem v *La Quotidienne* svůj první historický román *Les aventures de Jean de la Tour Miracle surnommé le Prisonnier chanceux*. Následovala sedmidílná novela *Mademoiselle Irnois*, publikovaná mezi 29. lednem a 20. únorem 1847 v *Le National*, kterou Jean Gaulmier označil za „nejbalzakovštější ze všech Gobineauových děl“, humoristický román ze 16. století *Nicolas Belavoir* (mezi 4. červnem až 29. srpnem 1847 v *L'Union monarchique*), román *Ternove* odehrávající se během sta dní po Napoleonově návratu z Elby (mezi 22. říjnem až 23. prosincem 1847 v *Journal des Débats*) a povídka *Les Conseils de Rabelais* (22. a 23. října 1847 v *Le Courrier Français*). Za nejlepší Gobineauův román pokládají mnozí literární kritici *Opatství typhainské (L'Abbaye de Typhaines)*, jehož vydání v listu *L'Union* zdržela revoluce až do údobí od 24. srpna do 10. listopadu 1849. Na Prospera Mériméa zapůsobil dobrodružný rytířský příběh z doby francouzského krále Ludvíka VI. Tlustého jako „kapitola z Froissarta“.

Revoluční události roku 1848 Gobineaua spíše znechutily a posílily jeho nedůvěru vůči myšlence sociálního pokroku, republice a demokracii. Přesto se zapojil do veřejného dění. V září 1848 založil s Tocquevillovým blízkým přítelem a poslancem Národního shromáždění za departement Oise hrabětem Louisem Gabrielem Césarem de Kergolayem v Redonu periodikum *La Revue provinciale*, ve kterém hlásal nutnost decentralizace země. Arthur Gobineau byl přesvědčen, že nedostatek autonomie a lokálních svobod byl příčinou hlavních problémů a neštěstí Francie. Časopis zanikl v srpnu 1849.

Dne 2. června 1849 přijal Odillon Barrot pověření sestavit vládu, ve které bylo místo ministra zahraničních věcí svěřeno Alexisi de Tocquevillovi. Ten nabídl Arthuru Gobineauovi pozici ředitele své kanceláře (*chef du cabinet*). Arthur Gobineau na ministerstvu setrval i po Toquevilleových neshodách s prezidentem Ludvíkem Bonapartem, a to díky přímluvě markýze Alphonse-Henriho d'Hautpoula, který sloužil v armádě s jeho otcem. Zahájil diplomatickou kariéru a 9. listopadu 1849 byl jmenován prvním tajemníkem francouzské legace v Bernu. Následoval několikaměsíční pobyt u hannoverského dvora krále Arnošta Augusta (mezi dubnem a listopadem 1851), opětovné působení v Bernu a 28. ledna 1854 přeložení na francouzské zastupitelství ve Frankfurtu nad Mohanem. Ve Frankfurtu Gobineau uzavřel celoživotní přátelství s tehdejšíím předsedou německého sněmu, významným rakouským diplomatem a předním znalcem Orientu, baronem Antonem Prokeschem von Osten. 8. února 1851 obdržel Gobineau za své zásluhy Řád rytíře Čestné legie. Právě v této době se jednak začal vydávat za „hraběte“ (aniž měl na tento titul nejmenší nárok) a jednak dokončil první dva díly *Pojednání o nerovnosti lidských ras (Essai sur l'inégalité des races humaines)*, které vydal na vlastní náklady v září 1853 v pařížském nakladatelství Firmin-Didot (zbývající dva díly vyšly začátkem roku 1855). Volba tématu byla překvapivá, protože prakticky nic v předchozím údobí nevyprávělo o jeho zájmu o danou problematiku.

Dějiny lidstva velkoryse vyličené v *Pojednání o nerovnosti lidských ras*, jehož hlavními aktéry jsou různé rasy, představují v Gobineauově podání jednu z nejdůslednějších polemik s ideou pokroku, modernitou a západní civilizací obecně. Zároveň Gobineauův makrohistorický

exkurz reprezentoval ambiciózní pokus porozumět sociokulturní a etnické rozmanitosti světa prostřednictvím permanentního soupeření ras při zohlednění tradiční rivality mezi Severem a Jihem zrodil se na troskách západofirské říše a znovuoživené v reformační době.

Gobineauův spis je typickou prací amatéra, jehož sebevědomí a ctižádost vyplývá do značné míry z nedostatečné obeznámenosti s látkou. Od časů Edwarda Gibbona pouze laikové riskovali svoji reputaci příliš ctižádostivým úsilím o syntetické uchopení historie. Co vypovídá Gobineauovo dílo o samotném autorovi? Osvojil si rozsáhlé vědomosti o evropském starověku, Číně a Indii, které byl schopen podat prostřednictvím poutavé a občas překvapivé zkratky. Jeho znalosti dobové srovnávací jazykovědy, archeologie a antropologie byly slabší. Rasu vymezoval spíše tradičně filologicky než antropometricky; často se uchyloval k terminologii, která jej spojovala více s intelektuálními soustavami a spekulacemi raného novověku než s moderní vědou. Tam, kde selhala Gobineauova odborná erudice, vypomáhal si nepopíratelným literárním talentem a přiléhavými metaforami.

Příčiny pádu velkých civilizací našel v rasovém míšení vedoucím k degeneraci: „*Mám za to, že slovo degenerovaný, pokud se ho užívá pro národ, znamená a má znamenati, že ten národ nemá již niterné hodnoty, které(?) míval, protože již nemá ve svých cévách touž krev, jejíž hodnotnost postupně míšení obměnilo; jinak vyjádřeno, že se stejným jménem nezachoval totéž plemeno jako jeho zakladatelé, konečně že úpadkový člověk, ten člověk, jenž je nazýván člověkem degenerovaným, jest výrobkem odlišným od hrdiny slavných údobí po stránce etnické. Zajisté připouštím, že má v sobě cosi z jeho podstaty; ale čím více se degeneruje, tím toto cosi skomírá. Různorodé prvky, které v něm nyní převládají, se skládají v národnost úplně novou a neblahou co do původnosti; nenáleží k těm, jež nazývá ještě svými předky, leda v linii velmi pobočné. Zemře úplně a jeho civilizace s ním v onen den, kdy prapůvodní etnický prvek bude tak rozředěn dělením a tak zaplaven přínosem z plemen cizích, že virulence tohoto prvku nebude již dostatečně působivá. Tato působivost dojista nezmizí úplně, ale v praxi bude tak napadána, tak oslabována, že její síla bude čím dále tím méně postřehnutelná a v tomto okamžiku bude moci býti degenerace považována za úplnou a tu všechny její účinky se projeví“ (Gobineau 1942, 39).*

Poté přistoupil Gobineau k charakteristice hlavních subjektů lidských dějin, jimiž jsou rasy. Kdysi dávno v minulosti Země se odehrály obrovské geologické katastrofy – kataklyzmata, která způsobila rozrůznění základních rasových typů: „*V úplně praprvotné době života celého druhu, v údobí, jež předcházelo tomu, co nejstarší letopisy vyprávějí, objevujeme, postavivše se v duchu na výšiny Altaje tři nesmírné shluky lidstva, hemžící se, každý složený z rozličných odstínů, jež jsou vytvořeny z větve bílé v končinách prostírajících se západně od horstva; na severovýchodě jsou vytvořeny ze žlutých hord přicházejících z Ameriky; na jihu ze kmenů černých, majících svoje hlavní ohnisko ve vzdálených oblastech afrických. Odrůda bílá, snad méně četná nežli obě její sestry, ostatně nadaná bojovnou čilostí, kterou sama proti sobě obrací a jež ji oslabuje, jest jiskrou celého lidského rodu“ (Gobineau 1942, II, 388).*

Výše zmíněné primární rasy představují jakési archaické ideální typy, které dnes v čistém stavu nenalezneme. Údělem současného světa je rozkladný chaos neustávajícího rasového míšení čili „hrozná etnická anarchie“, s níž bezprostředně souvisí nevyhléditelná anarchie politická a společenská: „*V jednotlivcích se vynachází tu a tam ten nebo onen rys převládající, který připomíná určitým způsobem, že tento lid má v cévách krev všelikého původu. Tento bude mít vlasový růst černocho, onen líc mongolskou; tenhle oči Germána, onen postavu Semity, a to jsou všecko rodičové! To je zjev, který skýtají veliké civilizované národy, a zejména v jejich mořských přístavech, a to se vidá v jejich koloniích a hlavních*

městech, kde ke splývání nejsnáze dochází. V Paříži, v Londýně, Cádixu, v Konstantinopoli nalezneme, aniž vyjdeme ze zastavěné oblasti města a omezující se na obyvatelstvo, jež se nazývá usedlým v městě, karaktery, náležející všem větším lidstva. Ve spodních vrstvách, od černošské hlavy s vyčnívající čelistí až ke trojúhelníkové tváři Čiňana se staženými očními štěrbinami, se uvidí všechno; protože od dob římského panování hlavně plemena nejvzdálenější a nejnerovnější dodávala svůj přínos do krve obyvatel našich velkých měst. Postupná invase, obchod, založené kolonie, mír i válka přispívaly po řadě doplniti nepořádek a kdyby se mohlo vystoupiti poněkud výše na genealogickém stromě kteréhokoli člověka, byla by tu naděje k překvapení nad podivností jeho předků“ (Gobineau 1942, 123–124).

Arthur Gobineau byl pochopitelně jako drtivá většina vzdělaných Evropanů přesvědčen o tom, že lidské rasy tvoří přirozenou hierarchii, zároveň ale uznával, že jejich charakteristické vlastnosti a nadání jsou jen obtížně souměřitelné. Černá rasa, jejíž inteligence je spíše omezená, vyniká silou smyslů a svalů. Jejím protikladem je žlutá rasa, vyznačující se nedostatkem fyzické síly, sklonem k pasivitě, slabou žádostivostí a vůlí a zálibou v hmotných rozkoších. Zatímco černá rasa není schopna ani vytvořit ani dlouhodoběji snášet nároky civilizovaného života, žluté plemeno, které převládne v rámci určité civilizace, ji zaručí dlouhodobou kontinuitu, avšak bez mimořádných aspirací a vzepětí. V čele rasové hierarchie právem stojí bílá rasa, pro niž je charakteristická „energická inteligence“, smysl pro praktično, vytrvalost, fyzická síla a láska ke svobodě a řádu. Neexistuje civilizace bez zakladatelského činu bílého plemene: „*Kdyby tři velké typy, zůstavše důsledně odděleny, nebyly se mezi sebou mísily, byla by bez pochyby svrchovanost zůstala vždycky nejkrásnějším ze kmenů bílých, a odrůdy žlutá a černá by se byly věčně plazily před nohama i nejmenších z tohoto bílého plemene. To je jaksi ideální stav, protože jej dějiny nikdy neviděly. Nemůžeme si jej představit, leda z poznatků nepopíratelné převahy obou velkých skupin, jež zůstaly čistší“ (Gobineau 1942, 162).*

Dílčí odnože bílé rasy představovaly podle Gobineaua potomci Noemových synů, Šéma, Cháma a Jafeta, kteří se jako rození válečníci útočící na válečných vozech stali postrachem žluté a černé rasy. Jako první odešli ze Střední Asie, kolébky bílého plemene, Chamité, kteří se po své expanzi na jih smísili s černým plemenem a zplodili pokolení mulatů. Díky nim byla poprvé prolomena němota barbarství a na březích Eufratu a Tigridu vznikly nejstarší doklady civilizovaného způsobu života. Dávni míšenci Chamitů a místního černého obyvatelstva se vyznačovali rasovými kvalitami, které jsou zcela nedosažitelné pro moderní Evropany: „*Naše národy, ani ty nejzachovalejší, nejsou nic, než velmi rozložené výsledky, velmi neharmonické řady míšení, ať už černých a bílých, jako na jihu Evropy jsou Španělé, Italové, Provençalci; nebo míšení bílých se žlutými, jako na severu jsou Angličané, Němci, Rusové. Takovéto míšení, že mestici, jako potomci otce takřikajíc bílého, jehož původní podstata jest již obměněna, se nemohou nikdy pozdvihnouti na ethnickou hodnot, jakou mívali černí Chamiti. U těchto lidí (Chamitů) se snoubení uskutečňovalo mezi dvěma typy úplně a stejně vybavenými původností a mohoucností. Střetnutí těchto dvou přirozeností, mohlo se jeviti silně v jejich plodech a vtiskovalo jim silný charakter, zdroj to mimořádností, dnes nemožných. Pozorování současných skutečností skýtá přesvědčivé důkazy: když nějaký Provenčelec nebo Ital dá život mulatskému kříženci, tu tato ratolest jest nekonečněkrát slabší, než když se zrodil z otce anglického. To proto, že bílý typ anglosaský, třebaže není ani zdaleka čistý, není alespoň oslaben celou spoustou nánosů černošských, jako tomu je u národů jižní Evropy a může předati svým mesticům větší dávku prvotné síly. Nicméně, opětuji to, že ani zdaleka nejsilnější mulat nynější se nevyrovná černému Chamitovi z Asýrie, jenž s kopím v ruce naháněl strach tolika otrockým národům“ (Gobineau 1942, 178).*

Zatímco Chamité se rozšířili z Předního východu až do severní Afriky, jiné bělošské populace dosáhly jižních svahů pohoří Kavkaz. Byli to takzvaní Semité, kteří postupně ovládli Malou Asii, Krétu, ostrovy v Egejském moři, Řecko, Thrákii, Maltu a Sicílii a vylodili se v Itálii a ve Španělsku. Semité našli na Předním východě upadající civilizaci tmavých Chamitů, příspěvkem své rasově čisté krve ji revitalizovali, aby posléze sami poklesli do chaosu rasového míšení, jehož výsledkem je sociální a kulturní rozklad. Semité poté co si podmanili místní chamitskou teokracii, ustavili vládu válečnické aristokracie, již však přiměsí cizí krve postupně změnilo ve vlivné mestické rody vládnoucí nikoliv silou paže, ale vychytralým machiavelismem. Dohody uzavírané mezi soupeřícími klany získaly charakter absolutního zákona ovládajícího společnost: „*V celém státě od posledního námořníka, od nejdrobnějšího dělníka, až po nejváženějšího božího velekněze, až po nejzpuštěnějšího šlechtice, nade vším rozprostíral zákon svůj mrak, vyjádřený slovy: Kolik lidí, tolik otroků*“ (Gobineau 1942, 198). Toto semitské pojetí vlády přešlo společně se semitskou krví do politických systémů téměř všech národů západní Eurasie. Pouze germánská rasa mu dokázala svým étosem nezávislosti a svobody vzdorovat.

Neustálé rasové a etnické změny podmiňovaly v semitském světě značnou proměnlivost a nestabilitu politických institucí. Politický řád opírající se o vládu mocných rodů nebyl schopen zakotvit rozlišování jednotlivých ras a zamezit tak rozkladnému míšení. Uprostřed rasového chaosu začaly klíčit demokratické myšlenky. Demokratičtí populisté se střetli s aristokracií, která v důsledku rasové slabosti způsobené smíšením krve nebyla schopna dlouhodobě čelit radikalismu: „*Byli by podrželi svoji vládu, jako by ji byla udržela do nekonečna každá aristokracie, kdyby vítězství záviselo pouze na energii útočnicků; ale zkáza jim měla vzejít z jejich oslabení. Porážka se dala čekat jedině od jejich smíšenosti krve. Revoluce nikdy nezvítězila dřív, než měla rodilé přívržence uvnitř paláce, jehož vrata se namáhala vypáčit. V těch státech, v nichž obchod přináší bohatství a bohatství vliv, tam, abychom se odborně vyjádřili, mesalianci se není možno snadno vystříhati. Kdo byl námořníkem včera, je bohatcem zítra a jeho dcery vlivem zlatého deště se dostanou do lůna nejhrdějších rodin. Ostatně krev foinických patriciů byla již tak pomíšena, že skutečně tu bylo málo starostí, aby byla zajištěna proti svůdným obměnám. Polygamie, tak milá černým nebo poločerným národům, v tomto směru činí všechny opatrnosti zbytečnými. Pominula tedy jakákoli stejnorodost mezi svrchovanými plemy na pobřeží kananejském a demokracie si již vynašla prostředek, jak si mezi nimi získati vyznavače. Vždyť ne jeden šlechtic přicházel na chuť naukám, jež byly smrtelné jeho kastě*“ (Gobineau 1942, 200–201).

Revoluci urychlil příchod demokraticky zaměřených přistěhovalců z Řecka, kteří byli inteligentnější a energičtější než místní Semité. V Sidonu a Tyru lid posléze svrhl a vyhnal šlechtu (Gobineau 1942, 201). Následoval masový exodus aristokracie, která odcházela do kolonií na západ, na pobřeží Sicílie a do severní Afriky. V roce 829 před Kristem založili urození exulanti Karthágo (současní historikové se kloují k datu 814 před Kristem – poznámka Iva Budíla), které „nemělo žádného dětství“ (Gobineau 1942, 202). Vznikla tak skutečná rasová aristokracie vládnoucí nemilosrdně a neústupně místním černým kmenům. Mezitím Tyr podléhal dalšímu rozkladu. Rasová a etnická anarchie z něj učinila hlavní město starověké revoluce a demagogie: „*Když tedy králové a chátra tu zůstali sami, aby jednali, různost původová se tu vzpříčila a zamezila jakoukoli vážnou reorganizaci. Chamitský duch, mnohonásobnost větví semitských, přirozenost řecká, všechno mluvilo nahlas a silně. Nebylo možno se dorozumět, a místo aby se vynalezla nová, logická vládní soustava, pevnou rukou načrtnutá, bylo považováno za štěstí, když se dospělo k dočasnému smíru jakousi dohodou na čas*“ (Gobineau 1942, 202–203). Trest se dostavil záhy. Tyr, rozvrácený vzpourami a bezprávím, zeslábl a upadl do asyrského, perského a nakonec makedonského poddanství:

„Zkrátka Tyrus se stal děsem celého Kananejska, toho Kananejska, jehož slávou býval a vyvolal u všech sousedních krajů tak velké rozhořčení a nenávisť, a na dobu tak dlouhou, že když Alexander přitáhl pod jeho zdi, všechna města sousední se nabízela s ochotou půjčiti lodi, aby mohlo býti zdoáno. Podle domácí tradice jásalí v Sýrii souhlasně, když vítěz odsoudil přemožené k smrti kříže. To byla poprava podle zákona pro vzbuřené otroky: Tyřané nic jiného také nebyli“ (Gobineau 1942, 204).

Klíčovou událostí rasových dějin lidstva byla migrace Árijců, potomků Jafeta, z původní pravlasti, kterou sdíleli s Chamity a Semity: *„Lidské dějiny jsou podobny nesmírnému plátnu. Země jest stavem, na kterémž je napjato. Tkalcí, toť neúnavných století řad. (...) Tato tkanina není jednobarevná; ani není co do druhu vlákna jednotejná. (...) Obě spodní odrůdy našeho lidského rodu, totiž plemeno černé a žluté jsou hrubým vnitřním vláknem z bavlny a vlny, jež podružné čeledě bílého rodu zjemňují, povlékajíce je hedvábným útkem, kdežto skupina árijská, vplétajíc svoje velejemné předitivo do tohoto celku na místech, kde se vyskytují ušlechtilá pokolení, dodává jim svými stříbrnými a zlatými arabeskami skvělého vzhledu“ (Gobineau 1942, 381).*

Árijci, kteří se vyznačovali *„ušlechtilostí rysů, mohutností a majestátností ztepilé postavou, mimořádnou svalovou silou a bílou a růžovou pleť“ (Gobineau 1942, 267–268)*, opustili svoji domovinu kolem roku 4 000 před Kristem, zamířili přímo na západ a vyhnuli se kontaminaci černou krví, jež prostoupila v jižních oblastech Chamity a Semity. Poměrně záhy se od nich oddělily keltské kmeny, které se vydaly na severozápad a během svého putování obešly podél severního pobřeží Kaspické moře, a Slované, kteří migrovali do Evropy severnější cestou (Gobineau 1942, 264–265). Část Árijců dorazila do Malé Asie a egejské oblasti, kde proslula pod jménem Heléni či Řekové. Jiní se usadili na rozhraní Střední Asie a Předního východu a vstoupili do dějin jako Médové, Sarmati nebo Íránci.

Arthur Gobineau, intelektuální odchovanec orientální renesance, pokládal za největší civilizační dílo Árijců starověkou Indii: *„Když evropská věda znala jen okrajek orientálního světa, tu její obdiv pro antickou civilizaci dělal z Foiničanů, z Egyptanů, a z Asyřanů obry. Připisovala se jim veškerá sláva minulosti. Když se tehdy dívali na pyramidy, divili se, že mohli býti tvorové, kteří byli s to, vyvésti takové rozsáhlé stavby. Ale od té doby, co se naše kroky odvážíly dále, na břehy Gangu, a když jsme viděli, co bývala Indie v dobách antických, po nekonečná staletí, tu naše nadšení se přemísťuje, přechází přes Nil, přes Eufrat a jde si libovati na dokonalých dívech mezi Indem a dolním tokem Brahmaputry. Tam opravdu genius lidský tvořil ve všech oborech zázraky, jež omračují ducha. Tam filosofie a poesie mají svůj vrchol, tam zdatné a inteligentní občanstvo vaisiů přitahovalo a spotřebovávalo to, co starý svět měl ze zlata, stříbra a vzácných látek“ (Gobineau 1942, 288).*

Duchovní vůdci árijských kmenů, které pronikaly z Paňdžábu do nitra indického poloostrova, si uvědomili, že jediný způsob, jak uniknout fatálním následkům pokrevního míšení s místním černým obyvatelstvem, spočívá ve vytvoření hierarchického společenského systému, jehož struktura by odrážela úroveň inteligence a tím i čistotu krve (Gobineau 1942, 277). Tak vznikl kastovní systém, představující nejdůmyslnější sociální opatření v dějinách lidstva, díky němuž indická civilizace překonala svou odolností, kontinuitou a stabilitou Asýrii nebo Egypt a bezpochyby přežije i britskou kolonizaci. Zrod kastovní soustavy v Indii měl nečekané důsledky, které podstatně ovlivnily dějiny lidstva jako celku. „Zadní voj“ Árijců, jenž si uchoval mnoho z původní rasové čistoty, zůstal věrný tradiční árijské svobodomyšlnosti, odmítl podřídit se závazkům znevolňujícího kastovního systému a obrátil se k západu. Tyto populace, které Gobineau nazval „zoroastrovskými národy“, ovládly jakožto Baktrové,

Médové a Peršané Přední východ a na troskách degenerovaných chamitských a semitských říší vybudovaly novou vznešenou árijskou civilizaci (Gobineau 1942, 382–383). Árijští kšatrijové přišli z Indie založili rovněž čínskou civilizaci, obdobně jako stáli u zárodku civilizace egyptské (Gobineau 1942, 333–334). Specifické soužití menšinových Árijců a většinové žluté rasy vytvořilo svébytnou rasovou konfiguraci, jejímž výrazem byl mírný despotismus, sociální stabilita a zaměření na uspokojování hmotných potřeb: „*V Číně tedy bylo dosaženo vrcholu, pokud jde o hmotnou organizaci a my, máme zřetel k tomu, že rozličná plemena potřebují rozličné postupy, můžeme připustit, že v tomto směru Nebeská Říše docílila podstatně lepších a hlavně nepřetržitějších, trvalejších výsledků, než státy moderní Evropy, pokud se na tomto poli politickém snaží*“ (Gobineau 1942, 345).

Tento stav ovšem Gobineauovi nijak neimponoval: „*Je to podívaná bez krásy a bez důstojnosti. Tento nesčetný dav je sice pokojný a poddaný, ale za to je ošizen o všechny pocity a požitky, jež nesouvisí přímo se hmotnou užitečností. Jeho náboženství jest snůškou praktik a zásad, jež hodně připomínají to, co ženevští moralisté a jejich vychovatelské knížky s oblibou doporučují jako nec plus ultra dobra: šetrnost, zdrženlivost, opatrnost, umění vždycky vydělávat a nikdy o nic nepřijít. Čínská zdvořilost je jen použitím těchto zásad. Jest takto spíše vynálezem formalistním, aby každého udržela na svém místě, než inspirací srdce.*“ (Gobineau 1942, 345). Přesto není větších důkazů o relevantnosti rasového přístupu k dějinám, než které poskytly Čína a Indie: „*V celku Čína a Indie jsou dva sloupy, dva žijící důkazy té základní pravdy, že plemena se mění sama sebou jen v podrobnostech; že nejsou schopna se přetvářeti a že se neodchylují nikdy od zvláštní cesty otevřené pro každé z nich, i kdyby měla cesta trvat tak dlouho jako svět*“ (Gobineau 1942, 356).

Arthur Gobineau neměl příliš velké uznání pro rasovou stabilitu a čistotu starých Řeků: „*Helada se tu podobala hlubokým tůním, vymletým ve dně řečiště, do nichž vody proudem tlačené se hrnou v mohutných vlnách a zase proudí z nich velikými víry*“ (Gobineau 1942, 13). Řecko představovalo civilizaci odvozenou a eklektickou, kombinující různé převzaté motivy a vzory z Předního východu bez skutečné originality. Řecko-perské války podle Gobineaua rozhodně nebyly bojem mezi svobodou a orientální despotií. Peršané byli politicky mnohem prozíravější a moudřejší než Řekové; velkoryse poskytovali ochranu uprchlíkům před řeckou demokracií a patriotismem a mnozí řečtí vojevůdci, myslitelé, státníci a umělci, kteří se ve své vlasti ocitli v nemilosti, se mohli často přesvědčit o výhodách perské pohostinnosti: „*Rozumná, schopná a pevná vláda asijská zachovala více arijských ctností nežli vlády měst jihořeckých*“ (Gobineau 1942, II, 47). Rozhodně nelze říci, že by si Řekové odnesli konečnou palmu vítězství. Jejich triumfy u Marathonu, Salamíny nebo Platají byly epizody, nahodilá zčeření hladiny neúprosných etnických procesů, jejichž logice nemohlo semitské Řecko uniknout: „*Přes všechno neočekávaný výsledek perských válek Řecko přece jen bylo donuceno dříve či později mocí semitské krve sdílet osudy Asie, ježto dlouho sdílelo vliv této oblasti*“ (Gobineau 1942, II, 46). Byla to hluboká průměrnost helénistického světa vyplývající z jeho rasového úpadku (jemuž vzdorovali pouze keltští Galaťané a íránští Parthové), která umožnila vzestup Říma, mimořádně nepůvodní společnosti: „*Řím si připonatahoval domů kousky, drobtý, hadérky všech výtvorů okolních, když již tyto výtvary byly sestárlé, zašpiněné, ošumělé, skorem už jako odložené. (...) Velkolepý jsa Řím jak se jevil oproti malosti svého okolí, nebyl nikdy dosti velkolepým, aby vytvořil něco povšechného, i kdyby šlo jen o pouhé povšechné dorozumění. Ba ani to nikdy nezkusil. V různých krajích ponechal náboženství, mravy, zákony, politická zřízení skoro tak, jak je našel, spokojuje se vyklesiti to, co by bylo mohlo býti nepohodlným vladařské kontrole, kterou si hodlal – z nezbytnosti – zachovati*“ (Gobineau 1942, II, 212). Pokud by se na Západě vyskytl rasově čistý árijský národ, Řím by byl ve svém mocenském vzestupu nekompromisně zastaven

(Gobineau 1942, II, 164). Zatímco Řím, opřen o stabilní zákonodárství, kráčel ke slávě, uvnitř jeho hradeb probíhala permanentní sociální a politická krize, vyplývající z neustávajícího etnického míšení: „*Ježto vesmír pozemský tehdy byl chorobný, stal se Řím nezbytně močálem, do nějž se stahovaly všechny sociální nemoce*“ (Gobineau 1942, II, 165). Řím prostoupen semitskou krví neměl nic vlastního, ani náboženství, ani zákonodárství, ani jazyk, ani literaturu. Vše upadlo do průměrné a prázdné banality: „*Strašlivá ethnická anarchie vládla této ztroskotané společnosti, složené z drtě národů. (...) Ale tato směska plemen nejen že konečně znemožňovala řádnou vládu, ona k tomu ještě ničila hlavní pudy a vlohy, z nichž jedině stálost státních institucí může vzejít*“ (Gobineau 1942, II, 199–200). Od Augustovy doby nezplodil Řím žádnou vznešenou a slavnou osobnost (Gobineau 1942, II, 190). Lidé rezignovali na veřejné dění a podlehli skepticizmu, „*tu usměvavému, tu nevrlému*“, který lhostejně přehlížel vše, co se netýkalo každodenního života, a jenž si nadevše ošklivil budoucnost (Gobineau 1942, II, 191). Semitismus usmrtil poslední zbývající aristokracii: „*Stát beze šlechty, to je sen mnohých dob. Na tom, že tak tratí národnost svoje opěrné sloupy, svou mravní historii, svoje archivy, na tom nezáleží: všecko je v pořádku, jen když marnivost prostředního člověka snížila nebesa na dosah ruky*“ (Gobineau 1942, II, 192). Udělení občanství všem obyvatelům říše ponížilo ty, kterým ostatní záviděli, ale je samotné nepozdvihlo (Gobineau 1942, II, 193). Řím byl ovládnut davem, který byl „*příliš pitomý, než aby něco chápal sám od sebe, a ostatně otrávený úspěchem ničemných koryfeů nízkého původu, kteří udělavše si napřed obecenstvo, pak stranu, došli k cíli, jak se nebi zalíbilo: mnozí ke znamenitým úřadům, většina pak k bohaté hojnosti donašečů a jen trochu příliš málo se jich dostalo na popraviště*“ (Gobineau 1942, II, 203). Výsledkem byl neobyčejně pokleslý typ jedince: „*Co byl tělesně a duševně Říman 3. a 4. století? Člověk prostředního vzrůstu, slabé konstrukce, nevzhledný, pravidelně snědý, mající v žilách trochu krve každého z nejnesmyslnějších plemen; pokládaje se za prvního muže Všemohíra byl na důkaz toho drzý, byl patolizalský, nevědomý, zlodějský, zpustlý, schopný prodati svou sestru, dceru i vlastní ženu, svou zem i svého vladaře, bojící se nade všecko chudoby, útrap, námahy a smrti. Ostatně nepochybující, že zeměkoule i se svým doprovodem planet byla stvořena jen pro něj*“ (Gobineau 1942, II, 209). S tímto degenerovaným lidským druhem kontrastoval severský Germán: „*Co byl ten barbar vůči této opovrženímohodné bytosti? Muž s plavými vlasy, s pletí bílou a růžovou, širokých plecí, veliký postavou, mohutný jako Alcid, odvážný jako Theseus, obratný, hebký, ničeho na světě se nebojící a smrti z toho nejméně. Takovýto Leviatan měl o všem pojmy – správně či nesprávně, na tom tak nezáleží – ale rozumné a inteligentní, jež vyžadovaly rozvoj a vývoj. Ve svém národním životě si živil ducha šťávami přísného a vytríbeného náboženství, moudrou politikou a slavnými dějinami. Jsa přemýšlivý pochopil, že římská civilisace byla bohatší než civilisace jeho a hleděl vybádati proč. Nebylo to ono rámusivé děcko, jak se to obvykle mínívá, nýbrž mladík čilý, dobře vědoucí o svých skutečných zájmech, vědoucí kudy na to, aby dobře viděl, cítil, srovnával, usuzoval a svobodně volil lepší. Když marnivý a bídný Říman stavěl svoji darebnost proti bystrému soupeři-barbarovi, kdo tu rozhodl o vítězství? Jistě pěst toho druhého. Tato pěst, padající jako železná hmota na leb ubohého synovce Remova, jej ponaučila, na kterou stranu teď přešla síla. Nu a kterak se pomstil zdeptaný Říman? Plakal a křičel předem do budoucích staletí, aby ona pomstila civilisaci v jeho osobě utlačovanou. Ubohý červík! Podobal se vrstevníkům Vergila a Augusta asi tak jako Shylock králi Šalomounovi*“ (Gobineau 1942, II, 209–210).

Předkové Germánů náleželi k árijským uprchlíkům před učením bráhrmanů z indického subkontinentu, mezi které patřili Getové, Gótové, Sarmati a Skythové. Ze Skythů vzešli i Sasové neboli synové Saky (*Saxna*). Gobineau zdůraznil, že příslušníci bílé rasy přišli na Západ později než na Jih. Z tohoto důvodu vznikla jako první v důsledku míšení bílého a černého plemene „zjevná a viditelná“ civilizace Jihu, zatímco na Západě se vytvořila na

základě prolínání bílých a žlutých populací „skrytá, utajená a latentní“ kultura rostoucí nenápadně a v tichu bez výstřední okázalosti Předního východu a Egypta. Přesto právě jí patřila budoucnost. Pokud by Evropa setrvala u daného stavu, rovnoměrného prolínání bílého a žlutého prvku, pravděpodobně by se zde zformovala západní civilizační obdoba Říše středu, „jež se spokojuje pokoutním živořením, dávajíc svým vyznavačům jen nedokonalé a prostinké ukojení jejich tužeb, uzavírajíc jejich žádosti do omezeného prostoru a kroužící v té spirále omezených zdokonalování, jejíhož vrcholku dosáhla Čína“ (Gobineau 1942, II, 141). Tento klid zůstal Západu odepřen. Vpády od jihu a východu podněcovaly válečnického ducha, svobodomyšlnost a tvořivost. Nesmíme rovněž zapomenout, že u počátku novodobého Západu stáli rebelové, kteří odmítli indický kastovní systém.

Arthur Gobineau pokládal za absurdní názor, že antickou civilizaci vyvrátil vpád severských barbarů (Gobineau 1942, II, 208). Řím se zničil sám, protože na rozdíl od Indie nebo Číny nedokázal vytvořit instituce, které by zabránily rasovému míšení. Gobineau naopak vyzdvihl historickou úlohu Germánů při revitalizaci semitského Říma: „Není ničeho slavnějšího v letopisech lidstva než úloha, kterou měli severští národové“ (Gobineau 1942, II, 211). Soudil, že migrující árijské Roxolani, kteří v 8. století před Kristem dosáhli povodí Volhy, se rozdělili přibližně ve 4. století před Kristem na dva proudy. První z nich zamířil do Pomořanska a jižního Švédska, zatímco druhý dospěl podél pobřeží Severního ledového oceánu až do Norska (Gobineau 1942, II, 237). Zmíněné populace se staly základem germánského etnika. Bylo čistě otázkou času, kdy se impozantní germánská masa přelije přes hranice zesláblého římského impéria. Hunský tlak prakticky zbavil východní Evropu árijských populací, které se soustředily převážně na severozápadě kontinentu: „Z tohoto přeskupení ethnických prvků pak vznikla celá organizace moderních dějin“ (Gobineau 1942, II, 250). Germánský duch prodloužil životaschopnost a účinnost římských legií a vlády nad římskou říší: „Duch jarlů, válečných náčelníků, se zmocňuje praktického vladaření a jsme oprávněni již tvrditi, že Řím jest germanizován, ježto semitský princip padá do hlubin sociálního oceánu a na jeho hladině se nechává nahraditi novým sociálním útvarom arijským“ (Gobineau 1942, II, 284).

Germánští žoldnéři zabránili civilizační katastrofě. Bez jejich přispění by se rasová degenerace nezastavila a vše „od Dunaje až po Sicílii(?) a od Černého moře po Anglii by se (...) rozpadlo v prach, jako se to stalo jižním provinciím království Neapolského a většině zemí přední Asie“ (Gobineau 1942, II, 289). Kdyby se Gótové usadili v severním Černomoří a nebyli kočovníky z Východu přinuceni překročit Dunaj, vznikl by bezpochyby ve východní Evropě mimo hranice římské říše silný germánský stát. Mezitím by se rozklad Itálie, Galie a Hispánie dovršil. A kdyby jednoho dne gótské kolonizátory překročili Alpy a vstoupili do jihozápadní Evropy, našli by zde na zarostlých troskách civilizace společnost připomínající Alžírsko v roce 1830. Západní Středomoří by se stalo pouhým přívěskem mocného severovýchodu.

Na ruinách starověké společnosti se tak postupně díky Germánům rodila civilizace mnohem skvělejší a obdivuhodnější, než byl starý Řím: „Římská civilizace nic nevynašla, ta jen brala plnýma rukama, odkud se dalo, plody cizí, ostatně již uvadlé dobou. Kdežto my jsme si vytvořili nové pojmy, vybudovali jsme novou civilisaci a za toto dílo máme co děkovati středověku“ (Gobineau 1942, II, 337). Feudální vznešenost a bojovnost, rozkvet písemnictví a hudby, teologické disputace a rozvoj matematiky, to vše je plodem pozoruhodného civilizačního vzepětí Západu obrozeného germánstvím.

Germánský prvek je v Evropě oslabován od doby renesance, kdy vzestup dynastie z Valois přinesl rehabilitaci galsko-římského živlu, který vyzval na souboj germánské rytířstvo: „Cosi

přihroublého a všedního, co nepatřilo ani k živlu germánskému ani ke krvi hellenisované, se vsáklo do všeho. Rytířská literatura vymizela z hradů, které stojí nad břehy Rýna; byla nahrazena skladbami rýpavě posměšnými, hrubě oplzlými, tupě groteskními, jak je znávalo městské obyvatelstvo“ (Gobineau 1942, II, 339). Renesance představovala revitalizaci římského podkladu, obnovení záliby v blahobytu a přepychu, idealizaci Řeků a Římanů a zavrhování germánství: „Byla to krutá a nelitostná křížová výprava proti všemu, co se vytvořilo za tisíc let. Ledva že se něco prominulo křesťanství“ (Gobineau 1942, II, 341). Itálie se opět stala římskou a vzápětí se zřítla do politické nicotnosti podobně jako ve 4. století po Kristu. Francie se chopila jejího dědictví a snažila se novými formami opětovně spoutat etnický a intelektuální chaos. Byl to ale marný zápas proti nakažlivé myšlence moderního rovnostářství.

Z Gobineauových úvah vyplývá, že je to přízrak Říma, trpícího prvotním hříchem etnické nesourodosti, který se jako permanentní prokletí vznáší nad Evropou. Germánům, těmto potomkům uprchlíků před řádem bráhmanismu, se přes nesmírně záslužnou úlohu, kterou sehráli při revitalizaci Západu, nepodařilo vystoupit z jeho stínu. Řím je jakousi věčně se navracející reinkarnací semitského Tyru, hlavního města starověké revoluce. Moderní době však schází Alexandr, vyvratitel Tyru, který by ji zbavil římského prokletí.

Jaký je podle Gobineaua obraz moderní civilizace poloviny 19. století? Lidé tvořící základ naší moderní společnosti jsou především zaalpští Galové smíšení se Slovy. Hlavní příčinu, proč Evropa ještě úplně nepřipomíná pozdní semitský Řím, vidí Arthur Gobineau v rezistenci germánského etnického prvku, který je stále rozptýlen mezi obyvateli starého kontinentu. Největší koncentrace lidské síly, energie a vitality se soustředí v prostoru, ve kterém germánský prvek vzdoruje rozkladnému účinku románského živlu. Jsou to území ležící severně od pomyslné čáry, jež vede od Tornea přes Dánsko a Hannoversko, sestupuje k Rýnu, vine se podél jeho pravého břehu až k Basileji, zasahuje Alsasko a Lotrinsko a pokračuje k moři po břehu Seiny, protíná Velkou Británii a končí na Islandu: „V tomto pásmu ještě jsou trosky živlu arijského, byť i znetvořené, obnažené, nepochybně i zvadlé, ale přece ne úplně přemožené. Tam také jedině bije srdce společnosti lidské a tedy také srdce civilizace“ (Gobineau 1942, II, 343).

Arthur Gobineau nespojoval žádné velké naděje se Spojenými státy americkými, které podle jeho názoru představovaly jen novou variantu tradičního obchodnického státu, připomínajícího Karthágo nebo Konstantinopol. Gobineau nevěřil, že by domněle „mladá“ Amerika, skládající se ve skutečnosti z „vyžilých etnických prvků“, mohla vytvořit vyšší civilizaci, disponující lepšími zákony a vznešenějšími myšlenkami: „Na dlouhé a truchlé cestě do nové vlasti pohled na oceán vystěhovalce nepředělá. Jací odpluli, takoví připlují. Pouhá doprava s místa na místo neobrodí plemena napolo vypořebená“ (Gobineau 1942, II, 379).

Árijští Germáni, kteří se náhle objevili uprostřed upadající semitské římské společnosti, se smísili s keltskými, slovanskými a galořímskými národy a vytvořili moderní civilizaci. Nic mocného a vitálního již v lůně bílé rasy nepřebývá. Árijci přišli jako poslední, aby prostřednictvím celosvětové expanze sblížili, sdružili a smísili všechny možné lidské typy. Tato árijská globalizace je posledním slovem historie, která se jejím prostřednictvím sladuje s kosmickým řádem. Dějiny skončily, protože se zrodilo jednotné lidstvo, stejnorodé, banální a umírající, prakticky jediný organismus bez rušivých výjimečných individualit vracející se zpátky do Přírody, z níž se kdysi vynořilo. Lidstvo složené z Nietzscheových „posledních lidí“, „lidí bez hrudí“, kteří se vzdali veškerých velkých tužeb, aspirací a vzepětí. Přichází věk

„prostřednosti síly tělesné, prostřednosti krásy, prostřednosti schopností duševních, je to skoro konečné NIC. (...) a tak jako na ostrovech Polynésie, kde míšenci malajští od staletí osamocení mezi sebou sdílejí spravedlivě typ, jehož prvotné složení nepřišla žádná příměs nové krve oživit, tak také potom všichni lidé si budou podobni. Jejich postavy, jejich rysy, jejich tělesné návyky budou si úplně podobné. Budou mít i stejnou dávku tělesné síly, stejné usměrnění pudové, stejný poměr ve schopnostech, a tato povšechná úroveň bude skličující i pobuřující. Národy – nikoli národy, nýbrž stáda lidí – tísněna a deptána ponurou ospalostí, budou žít strnule v jakési nicotnosti, jako přežvykující buvoli ve stojatých loužích pontinských bažin. Snad se samy budou považovati za nejmoudřejší, nejučenější a nejzpůsobilejší ze všech bytostí, které kdy žily; vždyť my sami, pozorující ony veliké památníky Egypta a Indie, jež bychom nikdy nedovedli napodobiti, nejsme-liž my sami přesvědčeni, že naše nemohoucnost právě dokazuje naši povýšenost?“ (Gobineau 1942, II, 396).

Celkově Arthur Gobineau přisoudil lidské vládě na zemi trvání deseti až čtrnácti tisíc let, z nichž uplynulo již údobí mladosti a mužné dospělosti. Nyní následuje „stařecká pout' k bídnému zániku“ (Gobineau 1942, II, 398). A potom? Potom bude oněmělá zeměkoule dál opisovat svou neměnnou dráhu pustým vesmírem (Gobineau 1942, II, 398).

Pojednání o nerovnosti lidských ras se v prvních letech po svém vydání prodávalo velmi špatně. Ernest Renan pochopil knihu nikoliv jako rasistické dílo, ale jako troufalou polemiku s ideou pokroku, která bude mít bezpochyby příznivý ohlas v Německu. Prosper Mérimée napsal v listopadu 1855, že pojednání představuje radikální útok na největší dogmata 19. století a přesvědčivě vyvrací osvícenskou tezi, že pověry, ateismus a úpadek morálky zabíjejí společnost. Alexander von Humboldt Gobineauovi v dopise poděkoval za zasláný výtisk a uvedl, že „samotný titul knihy se protíví jeho starému přesvědčení o nevhodnosti nešťastného členění na vyšší a nižší rasy“ (Budil 2002, 192). Nejdůkladnější kritika přišla od Alexise de Tocquevilla, který prohlásil, že nezná dílo, které by bylo více protiliberální než *Pojednání o nerovnosti lidských ras*. Vyjadřuje názory starce, nikoliv mladíka. Výkřik zoufalství. Filozofie ředitele hřebčince. Gobineau údajně propadl krajnímu materialismu a fatalismu, který není ničím jiným než starým kalvinismem artikulovaným v podobě rasového idiomu a ústícím do naprostého popření lidské svobody: „Copak nevidíte, že z vašeho učení nezbytně vychází veškeré zlo, které je spojeno s permanentní nerovností – pýcha, násilí, pohrdání bližním, tyranie a útlak ve všech svých podobách?“ (Biddiss 1970, 633) (...) Jiní vyvodí z vašich prorockých úvah o dekadenci a teorií, které je ospravedlňují, praktické závěry, které byste si ani nepřál ani byste je nepředvídal“ (Boissel 1993, 132). Alexis de Tocqueville nicméně zároveň dodal, že i když nemá rád dílo, má rád jeho autora, a to je důležitější (Boissel 1993, 130).

Pojednání o nerovnosti lidských ras zasahovalo do oblasti antropologie relativně skromně; autor se soustředil především na historickou jazykovědu, orientalistiku, etnografii a četbu klasických a německých spisovatelů. Když psal předmluvu k druhému vydání *Pojednání o nerovnosti lidských ras*, vyjádřil se přezíravě o nových archeologických a paleontologických objevech. Ve dnech 7. až 15. srpna 1874 se ve Stockholmu, kde Gobineau působil jako velvyslanec, konal mezinárodní antropologický a archeologický kongres. Arthur Gobineau tuto událost ignoroval. Nikdy se neúčastnil během návštěv Paříže početných debat Société d'Anthropologie de Paris, kterou založil v roce 1859 Paul Broca, pravděpodobně nejvýznamnější francouzský antropolog 19. století, a na stránkách obsáhlých svazků *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris* se jeho jméno nevyskytuje.

Arthur Gobineau opustil začátkem roku 1855 Frankfurt nad Mohanem a 17. ledna 1855 přijel s rodinou do Paříže, kde se v nakladatelství Firmin-Didot právě tiskly dva zbývající díly *Essai sur l'inégalité des races humaines*. Gobineauova první cesta na Východ započala 14. února 1855 v Marseille, kde se nalodil na palubu parníku Egyptus. Doba byla neklidná – od minulého roku probíhala krymská válka. 5. července 1855 přijal francouzskou delegaci ve svém paláci v Teheránu šáh. Gobineau během pobytu v Persii nezanedbával své odborné zájmy. V červnu 1856 otiskl *Journal asiatique* Gobineauovu studii o původu Afghánců, které označil za „bratry Germánů“. Gobineauově reputaci badatele uškodilo jeho přesvědčení, že na rozdíl od sira Henryho Rawlinsona, Julese Opperta a Eugène Burnoufa odhalil tajemství klínového písma. Po návratu do Francie v roce 1858 uveřejnil *Lecture des textes cunéiformes*. Orientalisté jeho úsilí téměř bez výjimky ignorovali.

Dne 31. ledna 1858 opustil Gobineau Teherán poté, kdy obdržel z rukou šáha Velký kříž řádu lva a slunce. Do Paříže se vrátil přes Istanbul v dubnu 1858. Na normanském zámku v Trie, zakoupeném z dědictví po strýci, se Gobineau shledal s Clémence, Diane a především jednoroční dcerou Christine. V únoru následujícího roku vyšlo jedno z nejlepších Gobineauových děl, kniha vzpomínek *Trois ans en Asie*. Odmítl nabídku diplomatického místa v Číně a v březnu 1859 byl jmenován členem smíšené anglo-francouzské komise, která měla vyřešit spor mezi oběma zeměmi o práva rybolovu u pobřeží Newfoundlandu. 22. dubna 1859 vstoupil v Brestu na palubu lodi *Gassendi* a během následujících šesti měsíců navštívil kanadské přístavy Saint-Pierre, Sydney, Halifax a Saint-Jean. Svě zážitky ze severního Atlantiku zachytil v knize *Voyage à Terre-Neuve* z roku 1860. 28. srpna 1861 podepsal císař Napoleon III. pověřovací list, jímž byl Arthur Gobineau jmenován zplnomocněným velvyslancem Francie v Persii, kde působil do 12. září 1863. Výsledkem více než desetiletého studia klínového písma byl rozsáhlý, dvousvazkový spis *Traité des écritures cunéiformes* vydaný v dubnu 1864, kuriózní text plný ezoterických spekulací, který definitivně odcizil Gobineaua odbornému světu. Během zpáteční cesty navštívil Baku, Astrachaň, Moskvu a Berlín. Na svůj normanský zámek přijel 12. října 1863. Prefekt departementu Oise jej 8. listopadu téhož roku jmenoval starostou Trie. V srpnu 1865 se na trhu objevilo další Gobineauovo dílo *Religions et philosophies dans l'Asie centrale*. 5. října 1864 jmenoval Napoleon III. Gobineaua francouzským velvyslancem v Řecku na dvoře tehdy devatenáctiletého krále Jiřího I., u něhož vykonal první audienci 21. listopadu 1864. Čtyři roky strávené v Athénách představovaly vrchol Gobineauovy kariéry a pravděpodobně nejšťastnější období jeho života. Kromě úředních povinností psal poezii, například skladbu *Aphroëssa*, pokusil se o filozofické pojednání *Mémoire sur diverses manifestations de la vie individuelle* a od června 1866 se věnoval několik hodin denně sochařství. Po druhém pobytu na Korfu, kdy od července do září 1866 doprovázel královský dvůr, podnikl v září 1867 na anglické lodi *Racer* cestu na ostrovy Naxos, Antipatros a Santorini, která jej inspirovala k sepsání povídky *Akrivie Phrangopoulo*.

Arthur Gobineau, ovlivněný duchem orientální renesance, odmítal klasické antické dědictví znovuoživené středomořskou renesancí ve jménu duchovní aliance mezi nordickým germánstvím a Persií a Indií. Zdá se, že větší pozornost než antickým památkám věnoval pamětihodnostem svědčícím o středověkých franských rytířích, kteří během křížových výprav ovládli egejskou oblast. Jeho zájem pravděpodobně ovlivnil dceru Diane, která v roce 1886 vydala studii *L'Achaïe féodale, étude sur le Moyen Age en Gryce 1205–1456*. Diplomatická neobratnost související s ambivalentním postojem Francie vůči protiosmanskému povstání na Krétě poškodila Gobineauovu kariéru. Ačkoliv pomýšlel na místo v Německu nebo Istanbulu, byl jmenován francouzským velvyslancem v Brazílii, což bylo pokládáno za degradaci. Athény opustil 11. září 1868; několik měsíců se zdržel v Trie a konečně 20. března 1869 se po

plavbě přes Atlantik, během níž pracoval na nikdy nedokončené epické básni o Beowulfovi, vylodil v třístapadesátitisícovém Riu de Janeiro. Nový svět shledal beznadějně prázdným. Jevil se mu jako světadíl bez historie, zarostlý bujnou přírodou umrtvující ducha a nepodněcující fantazii. V Riu se spřátelil s brazilským císařem Pedrem II., vnukem rakouského císaře Františka II., mužem všestranných zájmů zahrnujících etnografii, archeologii, antropologii a filologii. Během pobytu v Jižní Americe Gobineau napsal povídku *Adelaide*, zamýšlel vydat rozsáhlejší studii *Histoire des Deux Amériques* a vytvořil bustu Alexandra Velikého, kterou chtěl vystavit na pařížském Salonu roku 1870. Téměř pětapadesátiletý Gobineau nyní intenzivně snil o nové životní dráze sochaře. 3. března 1870 mu ministr zahraničí udělil čtyřměsíční dovolenou; po návratu do Trie byl 12. června 1870 zvolen zástupcem kantonu Chaumont-en-Vexin v radě departementu Oise. Dramatické události prusko-francouzské války a zhroutilí bonapartismu zažil ve funkci starosty Trie a představitele vedení departementu Oise. 1. října obsadili blízké město Beauvais prusí vojáci, s nimiž Gobineau vyjednával. 11. října 1870 se přímo v Trie usadil oddíl pěti set pruských vojáků s dvěma sty koňmi. V listopadu 1870 se Gobineau obrátil na Antona Prokesche von Osten, stále ještě rakouského velvyslance v Istanbulu, s dotazem, zda by pro něho nenašel vhodné místo v osmanské administrativě. Dramatický vývoj po pádu císařství přiměl Gobineaua k sepsání pamfletů *Ce qui est arrivé à la France en 1870* a *La Troisième République et ce qu'elle vaut*. V březnu 1871 se usadil v Paříži, kde jej zastihl vznik pařížské Komuny. Občanská válka jej nechala chladným. Během „krvavého týdne“ mezi 21. až 28. květnem 1871 začal pracovat na svém nejznámějším románu *Plejády*. Charles de Rémusat, který se stal v srpnu 1871 ministrem zahraničí, pravděpodobně přiměl předsedu vlády Adolpha Thierse, aby 14. května 1872 podepsal Gobineauovo jmenování velvyslancem ve Švédsku. Právě ve Švédsku se zrodila Gobineauova literární díla, která mnozí kritici pokládají za nejhodnotnější: *Plejády*, *Asijské novely* a *Renesance*. V červnu 1872 se seznámil s chotí italského velvyslance hraběnkou Matyldou de la Tour, která se stala Gobineauovou společnicí v závěrečných deseti letech jeho života. V červenci 1872 vydal sborník nazvaný *Souvenirs de voyage* s podtitulem *Céphalonie, Naxie a Terre-Neuve* obsahující tři povídky: *Le Mouchoir rouge*, *Akrivie Phrangopoulo* a *La chasse au caribou*. V knize *Histoire d'Ottar Jarl, pirate norvégien, conquérant du pays de Bray en Normandie et de sa descendance* z roku 1879 Gobineau sledoval hypotetickou linii svého rodu až do počátku 10. století, kdy se jeho údajný předek Ottar, „král moře a bouří“, plavil po Severním ledovém oceánu a Černém moři. Poté se zmocnil půdy v Normandii a založil rod Gournay. Gobineau se tak vydával za poslední mužský výhonek svobodomyšlného a dobrodružství milujícího vikinského rodu, norských jarlů pocházejících od Ynglingů a tedy od samotného Ódina, vůdce skandinávského panteonu. Zmíněné dílo, které mělo pro Gobineauovu budoucí pověst stejně devastující důsledky jako *Pojednání o nerovnosti lidských ras*, přimělo Erica Eugèna k označení Gobineaua za „nebezpečného mýtomana“ (Eugène 1998, 48).

V dubnu 1874 vyšel v Paříži Gobineauův pravděpodobně nejznámější román *Plejády*. Tento silně autobiografický příběh „královských synů“, mužů schopných čelit osudu a povznést se nad marasmus doby, byl přijat kritikou příznivě. Po *Plejádách* přišlo historické drama *Renesance*, které dokončil v prosinci 1874. Toto nedocenené mistrovské vyličení dějin Itálie v období 1492 až 1560 představuje další Gobineauovu skrytou autobiografii. Rasový aspekt ustupoval v jeho tvorbě do pozadí. Gobineau zdůrazňoval podobnost civilizací a živých organismů, které procházejí cyklem zahrnujícím dětství, mládí, zralost, stáří a smrt. Nejkrásnější květy poskytují na podzim své existence. Gobineauovy teze se nyní nápadně podobaly pozdějším kulturologickým vizím německého historika a filozofa Oswalda Spenglera.

Koncem roku 1876 Gobineau doprovázel Pedra II. během jeho návštěvy Evropy. 3. ledna 1877 se v Paříži dozvěděl, že byl penzionován. 16. března 1877 definitivně opustil Stockholm. Byl rozhodnut věnovat se sochařství a usadil se v Římě. Závěr Gobineauova života byl ve znamení krátkého, ale intenzivního přátelství s Richardem Wagnerem. Velký německý skladatel si oblíbil francouzského spisovatele zejména po jejich druhém setkání v Benátkách v říjnu 1880. Wagner věnoval relativně hodně času na to, aby se seznámil s Gobineauovým dílem. Gobineau přijal Wagnerovu nabídku a vypravil se do Bayreuthu, kde pobýval ve společnosti Wagnerových mezi 11. květnem až 7. červnem 1881. Navzdory špatnému zdraví měl stárnoucí Gobineau smělé plány. Hodlal sepsat *Dějiny Merovejců* a především *Feudální povídky*, které by doplnily *Asijské povídky* a podtrhly tak sepětí evropského a asijského feudalismu.

Dne 11. května 1882 vykonal Gobineau druhou návštěvu Bayreuthu. Jeho zdravotní stav se dramaticky zhoršil. Wagnerovi, znepokojeni jeho nemocí, ho přiměli, aby se jel léčit do lázní v Badgasteinu. Začátkem října se Gobineau vypravil do Pisy. 2. října 1882 se zastavil v Turíně, kde se ubytoval v hotelu Ligurie. 12. října nasedl do fiakru, který jej měl odvézt k vlaku do Pisy. Cestou omdlel, a tak jej neprodleně přepravili zpátky do hotelu. Přivolaný lékař mu již nemohl pomoci. Arthur Gobineau zemřel následujícího dne 13. října 1882 v půl jedné odpoledne a byl pohřben na místním turínském hřbitově.

Mužem, který se nejvíce zasloužil o Gobineauovu posmrtnou proslulost v německojazyčných zemích, byl filolog a historik Ludwig Schemann, bývalý příslušník Wagnerova kroužku, který v únoru 1894 založil ve Štrasburku Gobineauovu společnost (Gobineau-Vereinigung), jež měla před první světovou válkou kolem tří set šedesáti členů. V letech 1898 až 1935 byly v Německu prodány čtyři tisíce výtisků *Pojednání o nerovnosti lidských ras* (Lémonon 1966, 261–262). Fenomenální ohlas zaznamenala v Německu *Renesance*. Gobineauovu divadelní hru převedlo do němčiny jenom během tří let (1891 až 1894) dvanáct různých překladatelů pro třicet vydání. V letech 1911 až 1928 se každým rokem – s výjimkou válečných let – objevovala *Renesance* na pultech knihkupectví ve dvou až třech nových vydáních. Celkový počet exemplářů *Renesance*, které se před druhou světovou válkou ocitly v rukách německých čtenářů, přesáhl číslo dvou set tisíc (Lémonon 1966, 263–264). *Asijské povídky* vyšly v letech 1889 až 1927 minimálně v devíti vydáních.

Recepce a svébytná reinterpretace Gobineauových děl v Německu poškodila – pravděpodobně nenapravitelně – pověst zmíněného autora v republikánské Francii. Zdá se, že Arthur Gobineau porušil francouzský národní konsenzus, který François-René de Chateaubriand charakterizoval následujícím způsobem: „*Každodenní zkušenost ukazuje, že Francouzi se instinktivně přiklánějí k moci, nemilují příliš svobodu, jejich jedinou modlou je rovnost. Avšak rovnost a despotismus mají mezi sebou tajné vazby. Napoleon měl z obou hledisek své místo v srdcích Francouzů, kteří toužili po tom stát se vojenskou mocností a z demokracie měli nejraději rovnost průměru*“ (Furet 2004, 337; Chateaubriand 1951, II, 356). Gobineau nevěřil v rovnost, nedůvěřoval silné centrální moci a vojenská sláva Francie mu byla naprosto lhostejná. Ernest Sellière představil v letech následujících po Dreyfusově aféře v řadě prací Arthura Gobineaua jako proroka rasového pangermanismu a moderní rasové ideologie. Jeho výklad převzali v zásadě všichni výrazní interpreti a komentátoři Gobineauova odkazu počínaje Frédéricem Massonem, přes Jeana Finota, Romaina Rollanda až po Hannah Arendtovou, Michela Foucaulta a Stephena Jaye Goulda.

Na druhé straně Robert Dreyfus se již roku 1904 pokusil začlenit Arthura Gobineaua do francouzské literární historie; André Gide a Albert Camus si vysoce cenili Gobineauova

románu *Plejády*; v letech 1966 až 1978 vycházelo odborné periodikum *Etudes gobiniennes*, jehož ideovými otci byli A. B. Duff z *Hebrew University* v Jeruzalémě a Jean Gaulmier, kteří se stali zakladateli gobinistických studií jako speciální vědní disciplíny. Od konce šedesátých let 20. století se jako nejvýraznější francouzský odborník na dílo Arthura Gobineaua profiloval Jean Boissel, autor knih *Gobineau polémiste* (1967), *Gobineau, l'Orient et l'Iran* (1973), *Gobineau (1816–1882)*, *Un Don Quichotte tragique* (1981) a *Gobineau, biographie, mythe et réalité* (1993) a editor třísvazkového vydání Gobineauova sebraného díla v rámci *Bibliothèque de la Pléiade*. Jean Boissel se snažil Gobineaua rehabilitovat zdůrazněním jeho literárních kvalit a specifického a v zásadě tragického životního údělu. Na Boisselovy teze navázal Pierre-André Taguieff v knize *La Couleur et le sang, Doctrines racistes à la française* (1998), v níž odlišil Gobineaua jako „pesimistického rasistu“ od Gustava Le Bona (evolucionistického a sociálně-darwinistického rasistu) a Georsese Vachera de Lapouge (eugenického rasistu).

Prvním českým překladem Gobineauova díla bylo *Opatství typhainské* z roku 1923, následovala *Renesance* (1925), *Šťastný zajatec neboli dobrodružství Jana z Věže Zázraků* (1929), *Kejklíř* (1935) a konečně *O nerovnosti lidských plemen* (1942). Autorem prozatím jediné české studie z roku 1939 pojednávající o Arthuru Gobineauovi (*Rasismus, jeho základy a vývoj*) byl významný literární historik a kritik Václav Černý, který přijal Sellièrovu interpretaci. Biografii a výklad díla Arthura Gobineaua v širším historickém a intelektuálním kontextu vydal pod názvem *Jitro Árijců: Život a dílo Arthura Gobineaua, zakladatele árijské ideologie* a publikoval v roce 2009 Ivo Budil.

Gould, Stephen Jay

(10. 9. 1941, New York, USA – 20. 5. 2002, New York, USA)

americký paleontolog, evoluční biolog a historik a popularizátor vědy; v empirickém výzkumu se věnoval paleontologii měkkýšů. Společně s Nilesem Eldredgem je zakladatelem teorie přerušovaných rovnováh. Patřil ke kritikům sociobiologie a evoluční psychologie. Vedle toho vystupoval proti různým formám vědeckého rasismu, který ve svých dílech podroboval ostré kritice. Univerzitní studia završil na Kolumbijské univerzitě v roce 1967 a od té doby až do své smrti působil jako profesor na Harvardské univerzitě a jako kurátor Muzea srovnávací zoologie.

Mezi Gouldovy nejvýznamnější knižní práce se řadí *Ontogeny and Phylogeny* (Ontogeneze a fylogeneze, 1977), *The Mismeasure of Man* (1981, revidované a rozšířené vydání 1996; česky: *Jak neměřit člověka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998) – v tomto díle analyzuje a staví se skepticky k různým formám testování inteligence, *The Panda's Thumb* (1980; česky: *Pandin palec*. Praha: Mladá fronta, 1988); *Wonderful Life: The Burgess Shale and the Nature of History* (Nádherný život: Burgesská břidlice a podstata dějin, 1989) a opus magnum *The Structure of Evolutionary Theory* (Struktura evoluční teorie, 2002). K čtenářsky široce oblíbeným patří eseje, které od roku 1974 publikoval v magazínu *Natural History*, a které vyšly i knižně v deseti svazcích. Gould je připomínán zejména v souvislosti s teorií přerušovaných rovnováh, kritikou adaptacionismu a opozicí k sociobiologii. Teorii přerušovaných rovnováh rozpracoval a publikoval společně s americkým paleontologem Nilesem Eldredgem. Gould a Eldredge představili tuto teorii na výročním setkání Americké geologické společnosti v roce 1971 v rámci symposia *Models in Paleobiology*. V roce 1972

jejich příspěvek vyšel pod názvem *Punctuated Equilibria: An Alternative to Phyletic Gradualism* (Přerušovaná rovnováha: Alternativa fyletického gradualismu). Paleontologové se potýkají s neúplností fosilních záznamů. Gould a Eldredge se domnívají, že fosilní záznamy nejsou neúplné, a že jejich stav odráží průběh evoluce. Druhy se podle nich nevyvíjejí postupnými drobnými evolučními změnami, ale objevují se náhle a zcela „hotové“. Stejně tak jako se náhle objevují, tak druhy z fosilních záznamů i mizí. Podle Goulda a Eldredgeho se střídají dvě fáze: evoluční stáze a rychlá evoluční změna. Gould v eseji pro *Natural History* sumarizoval teorii přerušovaných rovnováh takto: „Nový druh může vzniknout tehdy, když se malý dílek populace předků ocitne v izolaci na okraji prostoru původního výskytu. Ústřední populace jsou mohutné a ustálené a mají silný homogenizující vliv. Nové a výhodné mutace se ředí celkovou masou té populace, ve které se šíří. I když četnost těchto mutací může být malá, jejich selektivní hodnotu vymaže měnící se životní prostředí obvykle dřív, než se jim podaří upevnit své postavení. Fyletická tvorba druhů ve velkých populacích by tedy měla být velice vzácná – a fosilní doklady to potvrzují“ (Gould, S. J., 1988: 182)(viz také peripatrická speciace, teorie zamrzlé plasticity). Spolu se svým harvardským kolegou americkým evolučním biologem Richardem Charlesem Lewontinem v roce 1979 publikovali článek *The Spandrels of San Marco and the Panglossian Paradigm: A Critique of the Adaptationist Programme* (Spandrelly ve Sv. Markovi a panglosovské paradigma: Kritika adaptacionistického programu, 1979). V článku se pokusili upozornit na nebezpečí tzv. panglosovského paradigmatu – tj. přístupu, který v každém evolučně vzniklém znaku spatřuje adaptaci. Při argumentaci proti adaptacionistickému přístupu zvolili příklad z architektury, kde poukázali na úlohu tzv. spandrelů v hlavním dómu katedrály sv. Marka v Benátkách. Spandrel je podle Goulda a Lewontina směrem dolů se zužující trojúhelníkový útvar na styku dvou na sebe kolmých oblouků, jímž se čtvercový (nebo obecně polygonální) půdorys dómu převádí na kruhovou základnu kupole nad ním (ve skutečnosti jde o tzv. pendantiv, jako spandrel se označuje prostor mezi dvěma sousedními oblouky v řadě nebo mezi zakřiveným objektem (obloukem, hodinami a podobně) a pravoúhlým okolím). Gould a Lewontin tvrdili, že spandrelly jsou výsledkem jediného možného způsobu spojení zmíněných oblouků a nemají žádnou funkci, kromě toho, že nesou výzdobu katedrály. Podobně ne každý evolučně vzniklý znak je adaptací. Některé biologické struktury jsou jen vedlejším produktem evoluce.

Poslední Gouldova velká knižní práce *Struktura evoluční teorie* vzbudila značnou pozornost. Publikace o téměř patnácti stech stranách aspiruje na zmapování dějin a současného stavu teorie biologické evoluce. Překvapivě v ní však ignoruje příspěvky některých předních přírodovědců jako například Williama Donalda Hamiltona, Roberta Triverse nebo Edwarda Osborna Wilsona. Nezabývá se ani Dawkinsovou kritikou teorie přerušované rovnováhy ani sociobiologií. Bohužel to vrhá stín na monumentální vědecké Gouldovo dílo jako celek. Podle Nilse Oeijorda (2003) by se kniha neměla jmenovat „Struktura evoluční teorie“, ale „Struktura Gouldovy evoluční teorie“. V této práci Gould označil moderní syntézu za limitovaný konsenzus, který se formoval ve dvou fázích: restrikcí a ustálením (v anglickém originálu: *hardening*). Od druhé fáze moderní syntézy došlo k dalším posunům v evoluční teorii, a to i v dalších vydáních kanonických děl moderní syntézy.

Grant, Madison

(19. 11. 1865, New York City, USA – 30. 5. 1937, New York City, USA)

americký právník, veřejný činitel, průkopník ochrany životního prostředí a výrazný představitel eugeniky a rasové ideologie. Po studiích Yaleovy a Kolumbijské univerzity se

zapojil do politického života; byl blízkým přítelem amerických prezidentů Theodora Roosevelta a Herberta Hoovera. Madison Grant sehrál důležitou úlohu při aktivní ochraně přírody a ohrožených druhů (například bizona) v Severní Americe. Inicioval založení zoologické zahrady v Bronxu a zřízení několika přírodních rezervací.

Grantova kniha *The Passing of the Great Race* (Pomíjivost velké rasy, 1916) představovala jedno z nejvýznamnějších děl vědeckého rasismu ve Spojených státech amerických, které zaznamenalo příznivý ohlas i v nacistickém Německu (například v díle archeologa Gustafa Kossinny). Grant vylíčil „rasové dějiny“ Evropy v duchu sociálního darwinismu na základě historické interakce mezi třemi rasami (nordickou, alpskou a mediteránní) disponujícími nerovnými dědičnými vlastnostmi. Střetl se se školou Franze Boase, sdružující odpůrce rasové ideologie a stoupence sociálního determinismu. Boasovi se posléze podařilo získat převahu na půdě Americké antropologické asociace (American Anthropological Association), v důsledku čehož Madison Grant a eugenik Charles B. Davenport založili konkurenční Galtonovu společnost (Galton Society).

Gustafson, Gösta

(16. 4. 1906 – 20. 10. 2001)

švédský lékař a forenzní odontolog; zakladatel forenzní odontologie a oborové organizace International Organisation for Forensic Odonto-Stomatology (IOFOS). Absolvent zubního lékařství na univerzitách v Mnichově (1932) a ve Stockholmu (1934). V letech 1934–1950 provozoval soukromou praxi v Göteborgu, 1950–1972 působil na odontologické fakultě univerzity v Lundu jako profesor a vedoucí oddělení ústní histopatologie. Člen 24 mezinárodních odborných společností a nositel řady vědeckých ocenění.

Zabýval se histologií tvrdých zubních tkání a odhady věku (Gustafsonova metoda). Jako první použil termín forenzní odontologie – v roce 1966 ve své knize *Forensic Odontology* (Forenzní odontologie, London: Staples Press).

Haeckel, Ernst Heinrich Philipp August

(16. 2. 1834, Potsdam, Německo – 9. 8. 1919, Jena, Německo)

německý zoolog a filozof; stoupenec a propagátor darwinismu a přírodovědného materialismu. Zavedl pojem ekologie. Zabýval se kmenovým vývojem organismů a srovnávací anatomií a morfologií. Vytvořil teorii gastrey (dvouvrstevná gastrula je výchozím, nejprimitivnějším morfotypem mnohobuněčných živočichů) a formuloval biogenetický zákon (zákon rekapitulace).

Zasloužil se o popularizaci darwinismu, avšak byl také zakladatelem přírodovědeckého materialismu, nazývaného tehdy také monismus, ideologicko-filozofického směru, podle něhož se ekonomika, politika a etika, principy civilizace a život národů řídí stejnými principy jako darwinistický zápas o přežití silnějších jedinců (sociální darwinismus); tento Haeckelův postoj ospravedlňující nacionalismus a rasismus se později stal součástí ideologie nacistického Německa. Z díla: *Generelle Morphologie der Organismen* (Všeobecná morfologie organismů, 1866), *Systematische Phylogenie* (Systematická fylogenie, 3 sv., 1894–1896), *Die Welträthsel* (1899, česky: *Záhady světa*. Praha: Samostatnost, 1905).

Haller, Albrecht von

(16. 10. 1708, Bern, Švýcarsko – 12. 12. 1777, Bern, Švýcarsko)

švýcarský přírodovědec, právník a lékař. Věnoval se botanice, humánní anatomii a fyziologii, ale i literatuře a filozofii. Vedle prací vědeckých psal i básně (v mládí), romány, politická, filozofická a teologická pojednání (ve stáří). Celkem napsal téměř 600 prací.

Zabýval se podrobně anatomií cév v bohatě ilustrovaném díle *Icones anatomicae* (Anatomické obrazy, 1743–1756). Popisy anatomické stavby doplňoval výkladem funkce popisovaných orgánů a budoval tak spojení anatomie s fyziologií – *De partium corporis humani praecipuarum fabrica et functionibus* (Činnost a funkce hlavních částí lidského těla, 1777–1778). Z jeho fyziologických děl patří mezi hlavní osmisvazkové *Elementa physiologiae corporis humani* (Základy fyziologie lidského těla, 1757–1766). Zasloužil se o rozmach neurofyziologie svými studiemi o iritabilitě (dráždivosti) a senzibilitě (citlivosti) – *De partibus corporis humani sensilibus et irritabilibus* (Citlivost a dráždivost jednotlivých partií lidského těla, 1753). Vzrušivost přisuzuje tkáním obsahujícím vlákna svalová; citlivost pak tkáním obsahujícím vlákna nervová. Při dotyku se podle něho iritabilní orgány zkracují, senzibilní naopak vyvolávají určité představy v duši. Obě tyto vlastnosti považuje za oddělitelné – například svaly hladké jsou pouze dráždivé; pouze citlivé, nedráždivé jsou naopak kůže, pleura, peritoneum aj.; jiné orgány pak jsou jak dráždivé tak citlivé – například svaly kosterní a srdce. Pozornost věnoval i fyziologii oběhu krevního, především práci konané svalem srdečním a objevil automacii srdeční. Pravděpodobně jako první použil termín „evoluce“ (1774), ovšem ve smyslu vývoje jedince z vajíčka, v duchu tehdy populárního preformismu.

Hamilton, William Donald

(1. 8. 1936, Káhira, Egypt – 7. 3. 2000, Oxford, Anglie)

britský evoluční biolog. Nejznámějším se stal díky své teoretické práci o genetických základech příbuzenské selekce (anglicky: *kin selection*), ve které (spolu s Georgem C. Williamsem a Richardem Dawkinsem) prosazoval tzv. genový pohled na evoluci (srov. fitness, individuální; fitness, inkluzivní; pravidlo, Hamiltonovo), a o poměru pohlaví a evoluci pohlavního rozmnožování. Patřil k předním proponentům sociobiologie. Jeho práce vyšly souborně ve třísvazkové publikaci *Narrow Roads of Gene Land* (Úzké cesty do genových oblastí; Vol. 1: *Evolution of Social Behaviour* [Evoluce sociálního chování], 1996; Vol. 2: *Evolution of Sex* [Evoluce sexu], 2001; Vol. 3: *Last Words* [Slovo na závěr], 2005).

Hayek, Friedrich August von

(8. 5. 1899, Vídeň, Rakousko – 23. 3. 1992, Freiburg, Německo)

rakouský ekonom; syn vídeňského profesora botaniky Augusta von Hayeka; působil též ve Velké Británii, v USA a v Německu; profesor Chicagské univerzity. Žák Ludwiga von Misesa a hlavní představitel rakouské ekonomické školy ve 20. století a jeden z nejznámějších liberálů minulého století, proslulý pracemi v oblasti ekonomie, politické filozofie, psychologie a epistemologie. Přednášel na London School of Economics, v letech 1950–1962 na Chicagské univerzitě, a od roku 1962 opět v Evropě. Ve 30. letech rozpracoval teorii hospodářského cyklu založenou na rakouské teorii kapitálu. Zabýval se též teorií peněz a cen. Proslul jako velký odpůrce ekonomy Johna Maynarda Keynesa. Ve 40. letech se začal věnovat roli znalostí v tržním procesu.

Již ve 30. letech přispěl Hayek zásadním způsobem k diskuzi o socialismu. Jeho kniha z roku 1944 *The Road to Serfdom* (česky: *Cesta do otroctví*. Praha: Academia, 1990) se stala jednou z nejvlivnějších publikací pojednávajících o nebezpečí totalitářských tendencí tehdejší doby. V období po druhé světové válce se věnoval především politicko-filozofickým problémům a otázkám metodologie společenských věd. Do dějin liberálního myšlení se zapsal mimo jiné svou analýzou dvou typů společenského řádu, z nichž pouze jeden – tzv. katalaxe, čili spontánní řád – je schopen zajistit lidem maximum svobody. Druhý typ řádu – organizace či ekonomika – na rozdíl od prvního stanovuje hierarchii společných cílů, jichž je třeba dosáhnout, a jako takový se hodí pouze pro oblasti, které se svými obecnými pravidly jednání nemůže obsáhnout trh (coby ústřední mechanismus katalaxe). Nositel Nobelovy ceny za ekonomii (1974).

Další Hayekova díla: *The Constitution of Liberty* (Ústava svobody, 1960), *Law, Legislation and Liberty* (3 sv., 1973–1979, česky: *Právo, zákonodárství a svoboda*, 3 sv. Praha: Academia, 1991), *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism* (1988, česky: *Osudná domyšlivost: Omyly socialismu*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995).

Heyerdahl, Thor

(6. 10. 1914, Larvik, Norsko – 18. 4. 2002, Colla Micheri, Itálie)

norský etnolog, cestovatel, experimentální archeolog a zoolog; stoupenec difuzionismu. Studoval především možnosti dávných styků Starého světa a Nového světa. Autor teorie o vlivu civilizace starého Egypta na civilizace předkolumbovské Ameriky.

V roce 1947 vedl expedici plavící se na rekonstruovaném indiánském voru Kon-Tiki z Peru do Polynésie, aby dokázal možnost osídlení Polynésie z Ameriky (film z plavby byl odměněn Oscarem, 1952). Na papyrovém člunu Ra (Ra I, 1969, Ra II, 1970) podnikl cestu ze Safí (Maroko) na ostrov Barbados v Malých Antilách. Prováděl rovněž výzkumy na Velikonočním ostrově. Z díla: *Kon-Tiki* (Kon-Tiki, 1950, česky: *Ve znamení Kon-Tiki*. Praha: Mladá fronta, 1957), *Aku Aku: The Secret of Easter Island* (1958, česky: *Aku Aku: Tajemství Velikonočního ostrova*, 2. vydání. Praha: Mladá fronta, 1960), *Early Man and the Ocean: A Search for the Beginnings of Navigation and Seaborne Civilizations* (Raný člověk a oceán: Hledání počátků navigace a mořeplavby civilizací, 1978, česky: *Staré civilizace a oceán*. Praha: Panorama, 1983).

Hirschfeld, Magnus

(14. 5. 1868, Kolberg, dnes Kołobrzeg, Polsko – 14. 5. 1935, Nice, Francie)

německý lékař, sexuolog; průkopník moderní sexuologie. Spolu s Iwanem Blochem, Albertem Mollem a dalšími lékaři založil v roce 1913 Lékařskou společnost pro sexuologii a eugeniku, první sexuologickou společnost světa.

V publikaci *Sappho und Sokrates* (Sapfó a Sókratés, 1896) formuloval homosexualitu jako integrální součást lidské sexuality a v roce 1897 založil *Wissenschaftlich-humanitäres Komitee* (Vědecko-humanitární výbor), který propagoval myšlenku odkriminalizování homosexuality – zejména na stránkách jím založeného periodika *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen*, jež vycházelo v letech 1899–1923. Aktuální poznatky o homosexualitě shrnul v monumentální práci *Die Homosexualität des Mannes und des Weibes* (Homosexualita muže a ženy, 1914). V roce 1919 založil v Berlíně *Institut für Sexualwissenschaft* (Ústav pro sexuální bádání), první vědecký ústav tohoto zaměření na světě, který se záhy stal nejznámější sexuologickou institucí své doby; byl zrušen po nástupu nacistů k moci v roce 1933.

Holý, Ladislav

(4. 4. 1933, Praha – 13. 4. 1997, St. Andrews, Velká Británie)

britský sociální antropolog, etnograf a afrikanista českého původu. V letech 1951–1956 vystudoval etnografii a archeologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze; ještě jako student byl zaměstnán v Náprstkově muzeu asijských, afrických a amerických kultur v Praze (1954–1956), po ukončení studií nastoupil do Ústavu etnografie a folkloristiky ČSAV v Praze, kde působil až do roku 1968. V letech 1963 až 1968 přednášel obecnou a mimoevropskou (především africkou) etnografii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

V letech 1961 a 1965 uskutečnil základní terénní výzkum u kmene Berti v Súdánu, opakované výzkumy následovaly v letech 1977, 1978, 1980 a 1986; výsledky publikoval v monografiích věnovaných vztahům lokálního a příbuzenského povědomí a skupinové příslušnosti. Ve druhé polovině 60. let se zabýval problematikou společenské stratifikace v kmenové Africe. V březnu 1968 odejel do Zambie, kde byl až do roku 1972 ředitelem muzea v Livingstonu. Pobyt využil k výzkumům u etnik Bemba a Toka, z nichž vytěžil monografii (*Strategies and Norms in a Changing Matrilineal Society: Descent, Succession and Inheritance among the Toka of Zambia* [Strategie a normy v měnící se matrilineární společnosti: Dědictví,

nástupnictví a příbuzenství u Toků ze Zambie], 1986). Vzhledem k tomu, že se po ukončení kontraktu nevrátil do Československa, byl prohlášen za emigranta. V letech 1973–1979 přednášel na Queen's University v Belfastu, od roku 1979 až do své smrti působil na St. Andrews University ve Skotsku, od roku 1987 jako profesor a vedoucí katedry. V 70. letech se zaměřil zejména na řešení problematiky společenského vědomí, norem a hodnotových systémů. Roku 1979 vydal sborník věnovaný problematice příbuzenských systémů (*Segmentary Lineage Systems Reconsidered*, koedice s Milanem Stuchlíkem) a v roce 1987 publikoval učebnici komparativní antropologie (*Comparative Anthropology*). Po roce 1989 hostoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze; jeho poslední kniha je věnována problematice českého nacionalismu (*The Little Czech and the Great Czech Nation: National Identity and the Post-Communist Transformation of Society* [Malý český člověk a velký český národ: Národní identita a postkomunistická transformace společnosti], 1996; česky: *Malý český člověk a skvělý český národ: Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*, 2001).

Hrdlička, Aleš

(29. 3. 1869, Humpolec – 5. 9. 1943, Washington, D. C., USA)

americký antropolog českého původu; jeden z nejvýznamnějších zakladatelů moderní biologické/fyzické antropologie. Zásadní význam měly jeho výzkumy evoluce člověka, jež se vyznačují výrazným protirasistickým kontextem. Je považován za jednoho z nejvýznamnějších antropologů 20. století a za nejvýznamnějšího antropologa českého původu vůbec.

V roce 1899 přijal neplacené místo antropologa v American Museum of Natural History v New Yorku. V roce 1903 nastoupil jako antropolog do National Museum of Natural History, Smithsonian Institution ve Washingtonu, D. C., kde založil oddělení fyzické antropologie. Postupně v něm vybudoval jednu z nejuplněnějších osteologických kolekcí na světě. Kurátorem antropologického oddělení byl v letech 1910–1942. V roce 1918 začal vydávat *American Journal of Physical Anthropology* a v roce 1939 založil American Association of Physical Anthropologists. Rozvíjel řadu nových antropologických oborů, například forenzní a ergonomickou antropologii. Stal se průkopníkem standardizace měření člověka a jeho skeletu. Financoval založení Muzea člověka Univerzity Karlovy v Praze (Hrdličkovo muzeum člověka) a vydávání časopisu *Anthropologie* v Československu.

Hlavními Hrdličkovými vědeckými tématy byly otázky původu amerického obyvatelstva a evoluce člověka. V publikacích *The Skeletal Remains Suggesting or Attributed to Early Man in North America* (Kosterní pozůstatky v Severní Americe připomínající raného člověka nebo mu přičítané, 1907) a *Early Man in South America* (Prehistorický člověk v Jižní Americe, 1912) na základě studia kosterního materiálu dospěl k závěru, že americký kontinent byl osídlen relativně pozdě (koncem pleistocénu a počátkem holocénu). V roce 1925 publikoval knihu *Old Americans* (Starobylí Američané). Následně rozvinul tezi o neandertálském původu moderního člověka, tedy že lidstvo má společného předka, *Homo neanderthalensis*, který původně obýval Afriku a Evropu a odtud se rozšířil do ostatních částí světa. Tuto teorii zveřejnil roku 1927 na půdě Královské britské společnosti pro antropologii ve své přednášce nazvané *The Neanderthal Phase of Man* (Neandertálská fáze člověka, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. LVII, 1927). Obdržel za ni Zlatou Huxleyho medaili (Huxley Memorial Medal of the Royal Anthropological Institute, London); v tomtéž roce ji publikoval pod stejným názvem. Jeho posledním velkým tématem byla teorie

o asijském původu amerických indiánů, kteří podle něj pravděpodobně přešli takzvanou severní cestou přes Beringovu úžinu (tehdy představující jakýsi pevninský most). Další Hrdličkovy nejvýznamnější publikace: *Anthropometry* (Antropometrie, 1920; 2. vydání 1939 přepracoval a nazval *Practical Anthropometry*), *O původu a vývoji člověka i budoucnosti lidstva* (Praha: B. Kočí, 1924), *The Skeletal Remains of Early Man* (Kosterní pozůstatky raného člověka, 1930), *The Question of Ancient Man in America* (Problematika raného člověka v Americe, 1937), *Alaska Diary, 1926–1931* (Aljašský deník 1926–1931, 1943), *The Anthropology of Kodiak Island* (Antropologie ostrova Kodiak, 1944), *The Aleutian and Commander Islands and Their Inhabitants* (Aleutské a Komandorské ostrovy a jejich obyvatelé, 1945). Dostalo se mu mnoha poct a ocenění, mezi nimi byl čestný doktorát Masarykovy univerzity v Brně v roce 1929.

Huntington, Samuel Phillips

(18. 4. 1927, New York, USA – 24. 12. 2008, Martha's Vineyard, Massachusetts, USA)

americký politický vědec a historik. Huntington vystudoval Yaleovu a Harvardovu univerzitu, kde stále působí. Věnoval se původně problematice modernizace a demokratizace především v zemích třetího světa (*Political Order in Changing Societies* [Politický řád v měnících se společnostech], 1968). V sedmdesátých letech pracoval rovněž jako vládní poradce v Brazílii a několika dalších státech.

V roce 1996 vydal velmi vlivnou knihu *Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (česky: *Střet civilizací: Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka, 2001), ve které razil tezi, že po skončení studené války je pro světový řád charakteristické soupeření mezi osmi velkými civilizačními celky (západním, pravoslavným, islámským, hinduistickým, konfuciánským, japonským, latinskoamerickým a africkým). Západ bude údajně ztrácet svůj vliv ve prospěch zejména konfuciánské civilizace s centrem v Číně, přičemž destabilizujícím prvkem mezinárodního systému je islámská civilizace. Modernizace podle Huntingtona nevyvolává sociokulturní konvergenci, ale naopak posiluje partikulární civilizační identitu. Roku 2004 publikoval Huntington knihu *Who Are We?: The Challenges to America's National Identity* (Kdo jsme?: Výzva americké národní identity, česky: *Kam kráčíš, Ameriko?: Krize americké identity*. Praha: Rybka, 2005), ve které se zabýval problematikou americké národní identity, jež čelí zejména hispánské imigraci.

Huxley, sir Julian Sorell

(22. 6. 1887, Londýn, Anglie – 14. 2. 1975, Londýn, Anglie)

anglický biolog, filozof a spisovatel; stoupenec neoevolucionismu; bratr spisovatele Aldouse Huxleyho. Zabýval se experimentální zoologií (zkoumal zejména alometrický růst živočichů) a vztahem mezi biologickou a kulturní evolucí.

Evoluci, pod vlivem Herberta Spencera, chápal jako jednosměrný proces, směřující k vytváření stále nových, vyšších a rozmanitějších stupňů organizace a soudil, že u člověka evoluce funguje spíše jako proces kulturní než biologický; těmito názory ovlivnil neoevolucionistické proudy zejména v soudobé antropologii a archeologii. V letech 1947–1948 byl prvním generálním ředitelem UNESCO. Z díla: *Evolution: The Modern Synthesis*

(Evoluce: Moderní syntéza, 1942), Man in the Modern World (Člověk v moderním světě, 1947), New Bottles for New Wine (Nové láhve pro nové víno, 1957).

Chajjám, Omar

(18. 5. 1048, Níšápúr, provincie Chorásán, Írán – 4. 12. 1131, Níšápúr, provincie Chorásán, Írán)

perský básník, matematik, astronom a filozof. Vynikl ve vědě i v poezii, zejména ve formě *rubá'i* – čtyřverší stručně a přesně stavěné: dva verše rozvíjejí téma, třetí verš přináší zvrát, čtvrtý pointu; zachycoval především filozofické a náboženské názory a životní pocity. Jeho dílo mělo velký vliv na evropskou kulturu, česky vyšlo *Čtyřverší Omara Chajjáma* (Praha: Edice Philobiblon, 1931, nověji: *Čtyřverší: Snad, paní má, tě dar můj neurazí ...* Praha: Pražská imaginace, 1994).

V antropologickém kontextu bývají citována zejména tato Chajjámova čtyřverší: „V tom kruhu nebes, který spíná kolébku i hrob, / nepozná nikdo začátek či konec dob / a nepoví ti také žádný filozof, / odkud jsme přišli a kam zajdem beze stop.“ „*Když s jednou plackou chleba vyjdeš na dva dny / a s jedním douškem z puklé nádoby, / nač podřízen být lidem menším než ty sám / nebo nač sloužit lidem stejným jako ty?*“

Chamberlain, Houston Stewart

(9. 9. 1855, Portsmouth, Anglie – 9. 1. 1927, Bayreuth, Německo)

anglický sociolog, filozof a spisovatel; jeden ze zakladatelů teorie rasistického antisemitismu a tvůrce teorie zdůvodňující dějinné poslání árijské rasy reprezentované německým národem.

Chamberlainova ideologie byla přijata a rozpracována zejména v nacistickém Německu (antropologie, nacistická, Heinrich Himmler, Adolf Hitler, Alfred Rosenberg, Julius Streicher). Z díla: *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* (1899, česky: *Základy 19. století*, 1910).

Champollion, Jean-François

(23. 12. 1790, Figeac, Francie – 4. 3. 1832, Paříž, Francie)

francouzský egyptolog. Rozhodujícím podílem přispěl k pochopení systému egyptského písma a k jeho rozluštění v nové době.

Základní návrh, vycházející z dvojjazyčného textu Rosettské desky, uveřejnil v roce 1822 (*Lettre à M. Dacier, secrétaire perpétuel de l'Académie royale des inscriptions et belles-lettres, relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques employés par les Égyptiens pour inscrire sur leurs monuments les titres, les noms et les surnoms des souverains grecs et romains* [Dopis panu Dacierovi, stálému sekretáři Académie royale des inscriptions et belles-lettres, pojednávající o abecedě fonetických hieroglyfů používaných Egyptany v nápisech na památkách pro tituly jména a přezdívký řeckých a římských vládců]), od kdy se také datuje vznik egyptologie. Z díla: *Précis du système hiéroglyphique des anciens Égyptiens* (Nástin hieroglyfické soustavy starověkých Egyptanů, 1824).

Ibn Chaldún, Abú Zaíd Abú Rahmán bin Muhammad bin Chaldún

(27. 5. 1332, Tunis, Tunisko – 17. 3. 1406, Káhira, Egypt)

arabský učenec a polyhistor, politik, diplomat, astronom, teolog, filozof a historiograf. Ibn Chaldún vyrůstal na území dnešního Tuniska, kam se jeho rodina uchýlila ze španělské Andalusie před postupující reconquistou. Vzdělání v oboru filozofie, matematiky a logiky dosáhl v Tunisu pod vedením filozofa a matematika Ibn Abraháma al-Abiliho (1282/1283–1356). V průběhu studií se seznámil s texty autorů, jimiž byli zejména arabští filozofové Averroes (1126–1198), Násir ad-Dín Túsí (1201–1274) a Rhazes (864–925). Své rozsáhlé vzdělání uplatnil ve službách místních muslimských vládců v oblasti severní Afriky a na Pyrenejském poloostrově: postupně působil v Tunisku, v marockém Fezu a ve španělské Granadě. V roce 1375 se uchýlil do ústraní a věnoval se především studiu a práci na dějinách světa – *Kitáb al-Ibar* (Kniha příkladů). V období mamlúcké nadvlády (1250–1516) se od roku 1383 natrvalo usadil v egyptské Káhiře, kde zastával soudcovský úřad a působil jako profesor na káhirské univerzitě Al-Azhar. V roce 1401 se setkal s mongolským vojevůdcem Tamerlánem (Timur Lenk, 1336–1405), obléhajícím syrský Damašek.

Mezi množstvím Ibn Chaldúnových děl, zahrnující komentáře, pojednání a excerpty, vyniká sedmisvazkové kompendium *Kitáb al-Ibar*. První díl kompendia tvoří autonomní dílo *Al-Mukaddima* (Úvod, latinsky: *Prolegomena*, dokončeno v roce 1377), jež lze označit za originální syntézu arabské filozofie a historie. Druhý až pátý díl je věnován historii předislámského období, muslimského Západu i Východu až po období Ibn Chaldúnova života. Šestý až sedmý svazek uzavírají berberské dějiny, které jsou založeny na jeho autentických zkušenostech s berberskými kmeny (česky vyšlo: *Čas království a říší Mukaddima: Úvod do historie*. Praha: Odeon, 1972).

Z antropologického hlediska je inspirativní zejména Ibn Chaldúnova dvojitá typologie způsobu života, kterou kladl do souvislosti s konkrétními podmínkami životního prostředí. Pouštní způsob života (*badáwa*) zahrnuje specifické charakteristiky a typ obyvatelstva – kočovné (beduíni) a polokočovné (usedlí vesničané a zemědělci) obyvatelstvo, které se vyznačuje nízkou civilizační a materiální úrovní a zároveň statečností a mravními kvalitami. Usedlý způsob života (*hadára*) nebo usedlá kultura je spjata zejména s městským a vesnickým obyvatelstvem v bezprostřední blízkosti města. Charakterizuje ji na straně jedné vyšší civilizační a materiální úroveň, na straně druhé však úpadek mravů a negativní sociální jevy, které jsou výsledkem nadbytku hmotných statků (přepych a blahobyť). Ibn Chaldún kladl oba způsoby života do vzájemné opozice.

S pouštním způsobem života souvisí soudržnost nebo kmenová sounáležitost (*asabíja*) – ta podněcuje historický vývoj ke vzniku královské nebo dynastické moci (*mulk*), jejímž nositelem je říše. Vývoj společnosti tak postupuje od pouštního způsobu života k usedlému, k dosažení městské kultury, založení dynastie a nastolení panovnické moci. Ibn Chaldún soudržnost hierarchicky rozčlenil na soudržnost rodinnou, klanovou, kmenovou a nadkmenovou. Ve fázi nadkmenové sounáležitosti dochází k její regresi, provázené postupnou ztrátou síly, rozpadem a konečně zmizením. Na tomto úpadku se podílí transformace vztahu mezi panovníkem a jeho původní kmenovou skupinou, s níž jej zpočátku spojovalo vědomí kmenové soudržnosti. V dalším stadiu říše se od ní však panovník distancuje, vymáhá stále větší daně a ze strachu se obklopuje cizími žoldněři. Dynastie se

ocitá v úpadku a dochází k zániku říše, po níž nastupuje soudržnost nová, naplněná energií a elánem. Tento proces se neustále cyklicky opakuje. Ibn Chaldún předložil model přechodu od beduínského k usedlému způsobu života a vzniku, vrcholu a zániku panovnických dynastií.

Předmět Ibn Chaldúnova vědeckého zájmu představovala kategorie civilizace (*umrán*), která vzniká za předpokladu vzájemné spolupráce obyvatelstva v rámci společenské organizace. Podle Ibn Chaldúna velikost a rozvinutost civilizace souvisí s počtem jejích tvůrců a mírou jejich spolupráce. Zdůrazňoval také vysokou úlohu náboženství, jež představuje důležitou složku kmenové soudržnosti. Náboženství funguje na principu sociální síly a zajišťuje dosažení společenských cílů.

Ibn Chaldún se emancipoval od lineárního pojetí času od starozákonní historické imaginace a svým cyklickým pojetím vývoje lidské společnosti anticipoval například koncepci italského filozofa a historika Giambattisty Vica (1668–1744), ruského přírodovědce a historika Nikolaje Javkovleviče Danilevského (1822–1885) nebo britského historika Arnolda Josepha Toynbeeho (1889–1975), který se na Ibn Chaldúna explicitně odvolával. Ibn Chaldún předznamenal některé z tematických okruhů současné antropologie, ekonomie a sociologie. Například zformuloval koncept Lafferovy křivky, vyjadřující závislost daňového výnosu na míře daňové sazby (zdanění), jejíž označení pochází až ze 70. let 20. století.

Ingstad, Helge Marcus

(30. 12. 1899, Meråker, Norsko – 28. 3. 2001, Oslo, Norsko)

norský kulturní antropolog, cestovatel, spisovatel a politik. V letech 1932 až 1933 byl guvernérem v Grónsku a v letech 1933 až 1935 působil jako guvernér na Špicberkách. Zpočátku se zabýval výzkumem severoamerických indiánů a Eskymáků a pak se věnoval studiu vikinských námořních cest a osídlování Grónska a Severní Ameriky.

V roce 1960 objevil na Novém Foundlandu u L'Anse aux Meadows vikinské osídlení z doby kolem roku 1000 n. l., kde pak vedl až do roku 1968 mezinárodní výzkumné expedice. V roce 1970 podnikl expedici na východní pobřeží Baffinova ostrova. Z díla: *The Norse Discovery of America: The Historical Background and the Evidence of the Norse Settlement Discovered in Newfoundland* (Severský výzkum Ameriky: Historické pozadí a evidence severského osídlení zkoumaného v Americe na Novém Foundlandu, 1985). Je nositelem četných norských a zahraničních vědeckých cen a čestným doktorem několika kanadských a amerických univerzit.

Jaspers, Karl Theodor

(23. 2. 1883, Oldenburg, Německo – 26. 2. 1969, Basilej, Švýcarsko)

německý filozof a psychiatr; čelný představitel německé existenciální filozofie (její teistické větve). Původním povoláním byl psychiatr, ale již jeho spis *Psychologie der Weltanschauungen* (Psychologie světových názorů, 1919) svědčí o jeho orientaci na existenciální problematiku. Podle Jasperse filozof proniká k bytí třemi metodami: orientací ve světě, vyjasněním existence a metafyzickým způsobem poznání, umožňujícím člověku pochopit jeho závislost na Bohu. Bůh se člověku zjevuje v takzvaných mezních situacích člověka (utrpení, nevykoupená vina, smrt apod.).

Jaspersovy názory jsou obsaženy zvláště v jeho spise *Existenzphilosophie* (Filozofie existence, 1938). Svou filozofii spojoval s dobou a společností (*Die geistige Situation der Zeit*, 1931 [česky: *Duchovní situace doby*. Praha: Academia, 2008], *Die Schuldfrage*, 1946 [česky: *Otázka viny*. Praha: Mladá fronta, 1969, 1991], *Atombombe und die Zukunft des Menschen* [Atomová bomba a budoucnost člověka], 1958 aj.). Proslul svým rozbořením viny německého národa v době nacismu, kde rozlišil čtyři roviny viny (vina, trestní, kterou lze soudně prokázat a stíhat; vina, mravní, kterou lze jen vytknout a přiznat; vina, politická za jednání státu, jemuž nedokázal člověk jako individuum zabránit; vina, metafyzická, která není přístupná pohledu druhých); rovněž je známý výrokem, že čtyřmi směrodatnými postavami světových dějin jsou Konfucius, Buddha, Sókratés a Ježíš Kristus.

Jelínek, Jan

(6. 2. 1926, Brno – 3. 10. 2004, Brno)

český antropolog, etnolog a muzeolog, emeritní profesor Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně a emeritní ředitel Moravského zemského muzea v Brně, významný představitel české bio-socio-kulturní antropologie. V roce 1949 absolvoval pod vedením Vojtěcha Suka a Jindřicha Antonína Valšíka obor antropologie na Antropologickém ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně rigorózní prací *Příspěvek k poznání morfologie dlaně dětí ze severního Řecka* (RNDr.).

Jelínkova odborná práce má široký záběr, od problematiky *Homo erectus*, kterého považuje (stejně jako Milford Wolpoff) za formu *Homo sapiens*, přes neandertálce (*Homo neanderthalensis*) a gravettské lovce, populace z neolitu a doby bronzové až po současného člověka. Prosazoval komplexní přístup při zkoumání fosilního člověka s využitím poznatků archeologie a etnologie. Spolupracoval s Milfordem Wolpoffem, Davidem Frayerem a Erikem Trinkausem i s dalšími významnými zahraničními odborníky. Věnoval se také antropologii australských domorodců a jejich skalním malbám, skalní malby studoval i v severní Africe. Vedl řadu výprav do Austrálie, Libye a dalších částí světa. V roce 1950 na muzejní půdě založil Ústav Anthropos jako středisko výzkumu a prezentace evoluce rodu *Homo*, obnovil vydávání časopisu *Anthropologie* (1962) a v letech 1958 až 1962 vybudoval v Brně-Pisárkách pavilon Anthropos, kde v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století vytvořil špičkovou expozici s problematikou evoluce člověka. Jako vynikající muzeolog byl také dlouhá léta předsedou Mezinárodního výboru muzeí (International Council of Museums, ICOM) při Organizaci OSN pro výchovu, vědu a kulturu (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO). Z Brna se tak díky jeho činnosti stalo jedno z ohnisek rozvoje světové antropologie, které bylo potvrzeno v roce 1980 konáním *2nd Congress of European Anthropological Association* v moravské metropoli. Jan Jelínek se významně zasloužil o obnovení Antropologického ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně jako Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně a o popularizaci antropologie v široké veřejnosti (přednášky, rozhlasové a televizní pořady, filmy, výstavy). Publikoval několik set odborných a populárněvědeckých článků a řadu knih, z nichž je nejznámější *Velký obrazový atlas pravěkého člověka* (1977), který vydalo v mnoha jazykových mutacích pražské nakladatelství Artia. Výběr z dalších prací: *Anthropologie der Bronzezeit in Mähren* (Antropologie doby bronzové na Moravě, 1959), *Die Erforschung der Höhle Švédův stůl 1953–1955* (Výzkum jeskyně Švédův stůl 1953–1955, 1961), *Anthropologie der jüngeren Steinzeit in Mähren – Anthropologie mladší doby kamenné na Moravě* (1964), *30 let ústavu Anthropos: Hledání původu a vývoje člověka* (1980), *Man and His Origins: Selected Papers of the 2. Congress of*

the European Anthropological Association, Brno 1980 (Člověk a jeho původ, editor), *Modern Man and His Biological Evolution: Selected Papers of the 2. Congress of the European Anthropological Association*, Brno 1980 (Moderní člověk a jeho biologická evoluce, editor), *Střecha nad hlavou: Počátky lidské architektury* (Katalog výstavy, Brno 1986), *The Great Art of the Early Australians: The Study of the Evolution and Role of Rock Art in the Society of Australian Hunters and Gatherers* (Velké umění raných Australanů: Výzkum vývoje a role skalního umění ve společnosti australských lovců a sběračů, 1989), *Střecha nad hlavou: Kořeny nejstarší architektury a bydlení* (2006).

Kardiner, Abram

(17. 8. 1891, New York City, USA – 20. 7. 1981, Easton, Connecticut, USA)

americký antropolog a psychiatr. Aplikoval východiska psychoanalýzy na studium a interpretaci kultur. Kardiner absolvoval v roce 1917 studium medicíny na Coronell Medical School v New Yorku. V letech 1921–1922 studoval psychoanalýzu u Sigmunda Freuda (1856–1939). V letech 1922–1944 působil jako psychiatr v New York Psychoanalytic Institute. Souběžně s klinickou praxí přednášel antropologii a psychiatrii na Coronell University (1923–1929). V roce 1949 převzal vedení psychiatrické kliniky a od roku 1955 přednášel na Emory University.

Kardiner, stejně jako okruh jeho spolupracovníků (Cora DuBoisová, Charles Wagley, James West, Carl Withers) byl ovlivněn psychoanalýzou. Ta byla teoretickým východiskem prací, které vznikly v období jejich spolupráce. Významnou roli z tohoto hlediska sehrály semináře, jež Kardiner vedl v roce 1936 na New York Psychoanalytic Institute a po roce 1937 společně s Ralphem Lintonem na Columbia University. Jednotlivé semináře měly standardní průběh. V úvodní přednášce vždy některý z přítomných antropologů referoval o výsledcích svého terénního výzkumu, poté Kardiner provedl psychoanalytický rozbor a interpretaci daného problému a otevřel prostor pro následnou diskuzi. Prvním výsledkem těchto seminářů byla Kardinerova práce *The Individual and His Society: The Psychodynamics of Primitive Social Organization* (Individuum a jeho společnost: Psychodynamika primitivní společenské organizace, 1939). Kolektivním dílem, které vzniklo pod Kardinerovým vedením, a na kterém se podíleli Cora DuBoisová, Ralph Linton a James West, byla kniha *The Psychological Frontiers of Society* (Psychologické hranice společnosti, 1945).

Kardinerova teoretická východiska výzkumu kultury byla založena na radikálním přehodnocení klasického freudismu. Kardiner odmítl Freudovu koncepci kultury jako represivního činitele a vyloučil ze své teorie předpoklad o rozhodujícím vlivu Oidipova komplexu a sexuality na formování osobnosti člověka. Na druhé straně oceňoval Freudovo pojetí psychodynamiky osobnosti a metodu psychoanalýzy, jež může v modifikované podobě sloužit jako účinný nástroj antropologických výzkumů a interpretací kultury. Podle Kardinera nelze koncipovat výzkum vztahu osobnosti a kultury pouze na základě antropologických metod, protože adaptace člověka zahrnuje procesy, které standardní technika terénního výzkumu neumožňuje odhalit. Antropolog je proto nucen využít výzkumných metod a technik psychologie, jako jsou Rorschachův test, tematicko-apercepční test a další. Kardiner dospěl na základě dlouhodobého studia tanalské a markézské kultury k závěru, že v každé ze zkoumaných kultur je možné izolovat určitou osobnostní konfiguraci – „základní osobnostní strukturu“ (*basic personality structure*), která je sdílena většinou členů společnosti jako výsledek společných zkušeností z dětství. V souladu se svými psychoanalytickými východisky předpokládal, že rozhodující roli při formování základní osobnostní struktury

hrají rané dětské zážitky. Podle Kardinera je v prvních letech života člověk vystaven vlivům, které představují základní determinanty jeho dalšího ontogenetického vývoje. Právě tyto rané zážitky mohou být původcem případných psychopatologických projevů osobnosti i významným indikátorem mentality dospělého člověka. V centru zájmu psychoanalyticky orientovaných antropologů proto stojí takové oblasti lidské činnosti, jako je kojení, hygienické návyky, projevy sexuality a podobně. Výchovné praktiky se předávají z generace na generaci a jsou sdíleny většinou rodin dané společnosti. Proto můžeme předpokládat, že v rámci určité kultury většina dětí prochází obdobnou obecnou zkušeností, která u nich vytváří mnoho společných osobnostních rysů. Formy rodiny a metody výchovy, jejichž prostřednictvím rodina utváří osobnost dítěte, jsou odlišné v různých kulturách. Proto také nacházíme v různých kulturách různé typy základní osobnostní struktury.

Vedle pojmu základní osobnostní struktura zavedl Kardiner do antropologických výzkumů svoji vlastní koncepci „primárních a sekundárních institucí“. Kardiner považuje za instituci jakýkoliv fixovaný modus myšlení nebo chování skupiny jednotlivců, který je v dané kultuře obecně přijímán a jehož porušení je zdrojem sociálních problémů jak u jednotlivce, tak ve skupině. Podle Kardinera určité kulturně ustálené techniky výchovy dětí mají rozhodující význam pro utváření základních postojů a hodnotových orientací, jež přetrvávají v mentálním vybavení jednotlivce. Instituce, které mají rozhodující vliv na formování základních psychických rysů každé osobnosti a na vytvoření základní osobnostní struktury, označil Kardiner za primární. Mezi tyto primární instituce řadí především organizaci rodiny, vnitřní utváření skupiny a tzv. „základní disciplíny“. Zahrnuje mezi ně sexuální disciplínu, kontrolu agrese, toaletní disciplínu, požívání potravin, kojení, institucionalizovanou péči o děti aj. Primární instituce, především rodina, položily podle Kardinera základ projektivnímu systému, jehož prostřednictvím vytváří jedinec v procesu racionalizace, generalizace a systematizace sekundární instituce, jako je náboženství, folklor, ideologie, způsoby myšlení a podobně.

Kardinerova koncepce představuje pokus o řešení dvou základních otázek výzkumu osobnosti a kultury: 1. Objasnění problému člověka jako tvůrce a zároveň produktu kultury. 2. Vysvětlení příčiny, proč členové určité kultury vykazují podobné osobnostní rysy. Pojem primárních institucí vysvětluje mechanismus působení společnosti a kultury na formování základní osobnostní struktury, zatímco pojem sekundárních institucí objasňuje zpětný vliv jednotlivců na sociokulturní prostředí. Přestože Kardinerův přístup ke studiu vztahu osobnosti a kultury negativně poznamenal jednostranně psychoanalytický výklad podstaty člověka, měla jeho teorie kultury výrazný vliv na vývoj psychologické antropologie. Nárůst terénních výzkumů osobnosti a kultury totiž do značné míry potvrdil správnost Kardinerovy metodologické orientace, spočívající ve studiu mechanismů socializace prostřednictvím integrace antropologických a psychologických metod. Na základě zkušeností Kardinera a jeho spolupracovníků byla podniknuta celá řada empirických výzkumů osobnosti a kultury, jež výrazně přispěly ke vzniku psychologické antropologie.

Kinsey, Alfred Charles

(23. 6. 1894, Hoboken, New Jersey, USA – 25. 8. 1956, Bloomington, Indiana, USA)

americký biolog a sexuolog; významná osobnost světové sexuologie. V roce 1947 založil v Bloomingtonu Institute for Sex Research a se spolupracovníky provedl rozsáhlý výzkum sexuálního života amerických mužů a žen. Výsledky shrnul v publikacích *Sexual Behavior in*

the Human Male (Sexuální chování muže, 1948) a *Sexual Behavior in the Human Female* (Sexuální chování ženy, 1953).

Tyto knihy se záhy staly světovými bestsellery; výrazně přispěly k odtabuizování sexuálních témat a odhalení poměrně značného rozšíření sexuálních praktik považovaných do té doby za amorální, deviantní, nebo dokonce delikventní: masturbace mužů a žen, nekoitální sex, předmanželská a mimomanželská sexualita, homosexualita. Tyto výzkumy inspirovaly podobně zaměřená bádání ve Spojených státech amerických i jinde na světě.

Klemm, Gustav Friedrich

(12. 11. 1802, Chemnitz, Německo – 25/26. 8. 1867, Drážďany, Německo)

německý historik, etnolog a archeolog. Anticipoval moderní antropologické pojetí pojmu kultury – jeho způsob užívání tohoto pojmu k studiu obyčejů, zvyků, znalostí a dovedností různých společností v sobě již zrcadlí požadavky rodičích se empirických věd; tímto pojetím ovlivnil též britského antropologa Edwarda Burnetta Tylora, který je považován za vlastního tvůrce moderní globální vědecké definice kultury. Z díla: *Allgemeine Cultur-Geschichte der Menschheit* (Všeobecné kulturní dějiny lidstva, 10 svazků, 1843–1852), *Allgemeine Culturwissenschaft* (Všeobecná věda o kultuře, 2 svazky, 1854–1855).

Kluckhohn, Clyde Kay Maben

(11. 1. 1905, Le Mars, Iowa, USA – 29. 7. 1960, Santa Fe, New Mexico, USA)

americký antropolog. Terénní výzkumy, etnopsychologicky orientované a zaměřené na socializaci, sociální kontrolu a kulturní hodnoty, prováděl zejména u indiánského kmene Navahů; přispěl jimi k rozvoji školy osobnost a kultura, k prosazení konfiguracionismu a problematiky transkulturní komparace a univerzálních kategorií kultury jako důležitého antropologického tématu. Z díla: *Mirror for Man* (Zrcadlo pro člověka, 1949), *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions* (Kultura: Kritický přehled koncepcí a definic, 1952, spoluautor Alfred Kroeber, česky: *Kritický nástin systémů a definic kultury*. Brno: Krajské kulturní středisko, 1969–1970, 2 sv.).

Knox, Robert

(4. 9. 1791, Edinburgh, Skotsko – 20. 12. 1862, Hackney, Anglie)

skotský anatom a lékař; propagátor rasové teorie na Britských ostrovech. V letech 1810 až 1814 studoval na Lékařské fakultě Edinburghské univerzity. Byl žákem jednoho z nejvýznamnějších anatomů počátku 19. století Johna Barclaye. V roce 1815 se Knox jako vojenský lékař účastnil bitvy u Waterloo a v letech 1817 až 1820 sloužil v jižní Africe na východních hranicích Kapska, kde se začal zabývat přírodními vědami, etnologií a antropologií. Po návratu studoval v Paříži u Georgese Cuviera a navázal přátelství s řadou významných francouzských vědců. V roce 1822 přijal nabídku Johna Barclaye vyučovat v Edinburghu anatomii na Anatomy School. O rok později byl zvolen členem Royal Society of Edinburgh.

Knoxovy mimořádné pedagogické schopnosti a průkopnické odborné studie o anatomii oka získaly značný ohlas; na jeho anatomických přednáškách se tísnily stovky posluchačů. Roku 1824 se podílel na zřízení muzea srovnávací anatomie v rámci Royal College of Surgeons v Edinburghu, jehož se stal prvním kurátorem. Od roku 1825 byl členem Royal College of Surgeons a byl pokládán za skutečného nástupce Barclayova, jenž zemřel v roce 1826. Úspěšná Knoxova badatelská a pedagogická dráha byla na přelomu dvacátých a třicátých let 19. století nenapravitelně poškozena skandálem. Roku 1828 vyšlo najevo, že William Hare a William Burke zavraždili minimálně šestnáct osob a těla obětí prodávali k pitevním účelům Knoxově anatomické škole. Ačkoliv Knox nebyl obviněn, veřejné mínění se obrátilo proti němu a jeho reputace byla zničena. V roce 1831 se vzdal místa kurátora a uzavřela se mu cesta k získání prestižní profesury patologie nebo anatomie. Neúspěšně se pokusil o založení anatomické školy v Glasgowě a zájem o jeho přednášky v Edinburghu klesal. Roku 1842 odešel do Londýna, kde přednášel, publikoval odborné studie, věnoval se lékařské praxi v Hackney a po roce 1856 působil jako patolog v Cancer Hospital v Bromptonu a Royal Marsden Hospital. V roce 1854 po propuknutí Krymské války se přihlásil jako dobrovolník, avšak armáda jej odmítla (ačkoliv na Krymu sloužila řada veteránů od Waterloo a z Kapska).

Ve čtyřicátých letech 19. století Knox obnovil svůj zájem o etnologickou a antropologickou problematiku a dospěl k tezi o vrozené intelektuální nerovnosti různých ras. Roku 1850 vydal knihu *The Races of Men: A Fragment* (Lidské rasy: Fragment).

Knußmann, Rainer

(narozen 15. 4. 1936)

německý antropolog. Na univerzitě v Hamburku založil Institut für Humanbiologie. Převzal tradici vydávání příručky fyzické antropologie *Lehrbuch der Anthropologie* (Učebnice antropologie) po Rudolfu Martinovi a Karlu Sallerovi: Knußmann, Rainer, *Anthropologie: Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen* (Antropologie: Příručka srovnávací biologie člověka, 4. Auflage des Lehrbuchs der Anthropologie begründet von Rudolf Martin), Band I und II. Jena – New York – Stuttgart: Gustav Fischer, 1988.

Komárek, Stanislav

(6. 8. 1958, Jindřichův Hradec)

český biolog, filozof a publicista; profesor Univerzity Karlovy v Praze. Po absolvování gymnázia v Jindřichově Hradci (1977) studoval biologii na Univerzitě Karlově v Praze, obor entomologie. Krátce po nástupu na aspiranturu v Parazitologickém ústavu ČSAV emigroval do Rakouska (1983), kde po udělení politického azylu pracoval v Muzeu přírodní historie, na Ministerstvu zemědělství a nakonec na Zoologickém ústavu Vídeňské univerzity. Ve Vídni spolupracoval s Altenberským okruhem pro filozofii a dějiny přírodních věd (R. Riedl, E. Oeser, W. Grössing). V tuto dobu intenzivně studoval německou autonomistickou školu v biologii a podobně orientované proudy v etologii a antropologii (zejména A. Portmann, dále K. Henke, O. Koenig, K. Lorenz, L. Peterich, F. Süffert, J. von Uexküll a další); v této problematice intenzivní spolupráce s oddělením teoretické biologie Zoologického ústavu Vídeňské univerzity (R. Riedl, F. Wagner), E. Pucherem z Muzea přírodní historie a Ústavem Konrada Lorenze v Altenbergu (zejména A. Höschl). Ve stejné době započal jeho intenzivní zájem o otázky psychologie a psychoanalýzy, zpočátku pod vlivem vídeňské tradice (zejména

freudovské), později i jungovské. Proslovil řadu přednášek v rámci Vídeňské univerzity (Institut für Wissenschaft und Kunst) a české Společnosti pro vědy a umění, jejíž vídeňskou pobočku organizoval společně s J. Němcem a R. Falkenauerem. Pravidelně se účastnil sjezdů české exilové inteligence ve Frankenu a její „mládežnické“ frakce v Rohru (Německo).

V roce 1990 se vrátil do Prahy, jako jeden ze zakládajících členů nastoupil na tehdy Zdeňkem Neubauerem nově založenou Katedru filozofie a dějin přírodních věd na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze jako odborný asistent. V říjnu 1990 začal přednášet o vzájemných vztazích přírodních a kulturních fenoménů a o biologické estetice A. Portmanna. V následujícím roce byly zahájeny i přednášky o dějinách biologie, o dějinách objevných cest, domestikaci jakožto biologickém fenoménu a mimetických jevech v živé přírodě. Fenomén mimikry a mimetismu dále rozpracovával i v pozdějších letech a uvedený fenomén se stal stěžejním objektem jeho zájmu (bibliografie mimetických jevů v živé přírodě o 5 000 položkách vyšla v rejstříkové podobě pod názvem *Mimicry, Aposematism and Related Phenomena in Animals and Plants: Bibliography 1800–1990* [Mimikry, aposematismus a příbuzné jevy u živočichů a rostlin: Bibliografie 1800–1990] v roce 1998, knižní zpracování údajů obsažených v těchto pracích dalo vznik monografii *Mimikry, aposematismus a příbuzné jevy: Mimetismus v přírodě a vývoj jeho poznání* z roku 2000, v tisku je i anglické vydání). Počátkem devadesátých let se hlouběji zabýval dílem C. G. Junga a snažil se o propojení Jungových psychologických vhledů s biologickou problematikou (od roku 1999 i samostatnými přednáškami o Jungově psychologii). V roce 1994 se habilitoval v oboru entomologie, habilitační práce *Vznik, vývoj a eko-etologické významy křídelných kreseb u motýlů*. Počínaje rokem 1993 publikoval četné eseje v časopisech *Tvar, Vesmír, Prostor, Analogon, Přítomnost, Salon Práva* a dalších, jejich souborné vydání zahrnuje tři sborníky. Od roku 1996 do roku 2002 byl ve funkci vedoucího Katedry filozofie a dějin přírodních věd Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V letech 1991–2001 přednášel na Katedře estetiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy o přírodní estetice a od roku 1999 na Ústavu filozofie a religionistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy o lidské přirozenosti v zrcadle děl významných biologů 19. a 20. století. V roce 2001 byl jmenován profesorem pro obor filozofie a dějiny přírodních věd. Od roku 2002 přednáší i na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, zcela nově uvedl i přednášku *Moc, nemoc a psychosomatika, sledující v Portmannově duchu nemoc jako prostředek komunikace a sebevyjádření*.

Publikoval četné popularizační články a vystupoval v médiích, podnikl řadu cest po Evropě i mimo ni. Pro edici *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie* napsal 20. svazek *Obraz člověka v dílech některých významných biologů 19. a 20. století* (2003), kde kriticky analyzuje proměny pojmu lidská přirozenost v minulosti, v díle významných biologů 19. a 20. století (Charles Darwin, Alfred Wallace, Adolf Portmann, Konrad Lorenz, Edward Wilson, Irenäus Eibl-Eibesfeldt) a uvádí své vlastní velmi hluboké příspěvky k tomuto důležitému pojmu. Hlavní knižní publikace: 1995: *Sto esejů o přírodě a společnosti*. Praha: Vesmír. 2. rozšířené vydání: *Pitevní praktikum pro pokročilé*. Brno: Petrov, 2000 (sborník esejů); 1997: *Dějiny biologického myšlení: S appendixem Vznik, vývoj a eko-etologické významy křídelných kreseb u motýlů*. Praha: Vesmír; 1998: *Lidská přirozenost*. Praha: Vesmír; *Mimicry, Aposematism and Related Phenomena in Animals and Plants: Bibliography 1800–1990*. Prague: Vesmír; 1999: *Hlavou dolů*. Praha: Vesmír. 2. vydání: Praha: Dokořán, 2006 (sborník esejů); 2000: *Příroda a kultura: Svět jevů a svět interpretací*. Praha: Vesmír. 2. vydání: Praha, Academia, 2008; *Mimikry, aposematismus a příbuzné jevy: Mimetismus v přírodě a vývoj jeho poznání*. Praha: Vesmír. 2. vydání: Praha: Dokořán, 2004 (anglická verze *Mimicry, Aposematism and Related Phenomena: Mimetism in Nature and the History of Its Study*).

München: LINCOM, 2003); 2003: *Mír s mloky*. Brno: Petrov (sborník esejů); 2005: *Spasení těla: Moc, nemoc a psychosomatika*. Praha: Mladá fronta. 2007: *Ptáci v Čechách v letech 1360-1890 aneb Tajemství rytíře von Sacher-Masocha*. Praha: Academia. 2008: *Obraz člověka a přírody v zrcadle biologie*. Praha: Academia (souborné vydání prací o biologické antropologii a dějinách biologie); *Sloupoví aneb Postila, Zápisky z Okcidentu, Zápisky z Orientu* (tři sborníky esejů). Praha: Dokořán. Poezie: souborné vydání: *Mé polopouště*. Praha: L. Kasal (2006). Romány: 2002: *Opšlstisova nadace*. Brno: Petrov; 2004: *Černý domeček*. Brno: Petrov; 2007: *Mandaríni*. Brno: Host. *Eseje o přírodě, biologii a jiných nepravostech*. Praha: academia, 2011. *Muž jako evoluční inovace? Eseje o maskulinitě, její etologii, životní strategii a proměnách*. Praha: academia, 2012. *Eseje o lidských duších a společnosti I., II.* Praha: Argo, 2010-11. *Nature and culture*. München: LINCOM, 2009.

Lafitau, Joseph-François

(1. 1. 1681, Bordeaux, Francie – 3. 7. 1746, Bordeaux, Francie)

francouzský misionář a spisovatel; průkopník etnografického studia severoamerických indiánů. Pocházel ze zámožné rodiny; v roce 1696 vstoupil do jezuitského řádu a studoval filozofii a rétoriku na řádových učilištích v Pau, Poitiers, La Flèche a v Paříži. Jeho představení jej v roce 1711 vyslali do Kanady. Zde se na misijní stanici v Sault Saint-Louis (Caughnawaga) věnoval důkladnému etnografickému a etnologickému studiu irokézských zvyků a příbuzenství, jehož výsledkem bylo známé dílo *Mœurs des sauvages ameriquains comparées aux mœurs des premiers temps* (Zvyky amerických divochů ve srovnání s mravy raných dob, 1724).

Lafitau systematicky poukázal na paralely mezi zvyky Irokézů a kulturou starověkých Řeků a Římanů, čímž se stal jedním ze zakladatelů etnologického komparativního přístupu. Zdůraznil rovněž výsadní úlohu, kterou v irokézské společnosti hrají ženy. V Kanadě objevil léčivou rostlinu *Panax quinquefolius* (americký ženšen), jejíž účinky jsou velice podobné jí příbuzné rostlině, Ženšenu pravému (*Panax ginseng*), která byla předtím známa pouze z Číny a ze střední Asie. Tento objev vzbudil značné naděje na možné obchodní využití, jež však záhy pohasly. Lafitau každopádně věnoval v roce 1718 ženšenu samostatné pojednání *Mémoire présenté à Son Altesse Royale Monseigneur le Duc d'Orléans, concernant la précieuse plante du Gin seng de Tartarie, découverte en Canada* (Práce představená Jeho Výsosti vévodovi Orleánskému, týkající se rostliny ženšenu z Tartarska [severovýchodní Čína], objevené v Kanadě). Roku 1717 se vrátil do Francie, kde hájil před korunou zájmy misionářů a usiloval o potlačení distribuce alkoholu indiánským etnikům. Ačkoliv představený jezuitů otec Julien Garnier usiloval o jeho návrat do Kanady, Lafitau strávil zbytek života ve Francii. V roce 1733 vydal *Histoire des découvertes et conquêtes des Portugais dans le Nouveau Monde* (Dějiny dobytí a objevů Portugalců v Novém světě).

Lartet, Édouard Armand Isidore Hippolyte

(15. 4. 1801, Castelnau-Barbarens, Francie – 28. 1. 1871, Seissan, Francie)

francouzský paleontolog a archeolog; profesor paleontologie na pařížské Sorbonně. Učinil významné nálezy antropoidních předchůdců člověka, rozdělil dobu kamennou do údobí podle

základních zvířecích druhů, s nimiž člověk sdílel krajinu, a popsal některé nálezy francouzského paleolitického umění.

Lawick-Goodallová, Jane

(3. 4. 1934, Londýn, Anglie)

britská primatoložka; jedna ze zakladatelek (spolu s Dian Fosseyovou a Biruté Galdikasovou) moderní primatologie velkých lidoopů. I když se v současné době věnuje více organizační než vědecké práci, její vědecký tým analyzoval a prokázal řadu důležitých rysů chování šimpanzů, například nástrojovou činnost, lov, kanibalismus, hlídkování samců na hranicích teritoria, likvidační „nájezdy“ samců na okolní populace a také charakter a dynamiku sociální struktury šimpanzů. Autorka vědecké monografie *Chimpanzees of the Gombe: Patterns of Behavior* (Šimpanzi z Gombe: Vzorce chování, 1986) a slavných knih pro širší vědeckou veřejnost *In the Shadow of Man* (1971, česky: *Ve stínu člověka*. Praha: Mladá fronta, 1978) a *Through a Window: My Thirty Years with the Chimpanzees of Gombe* (Přes okno: Mých třicet let s šimpanzi, 1990).

Jane Lawick-Goodallová je vědeckou ředitelkou *Gombe Stream Research Center*. *Jane Goodall Institute for Wildlife Research, Education and Conservation*, instituce, kterou sama založila již v roce 1977; tato instituce představuje jednu z nejvýznamnějších a nejuznávanějších nadací podporujících výzkum a záchranu šimpanzů a další environmentalistické aktivity po celém světě.

Le Goff, Jacques

(1. 1. 1924, Toulon, Francie)

francouzský historik; profesor na Sorbonně. Zabývá se kulturními dějinami raného a vrcholného feudalismu.

Patří k nejvýznamnějším historikům školy *Annales*; od roku 1967 byl spoluvydavatelem časopisu *Annales*. Z díla: *Les Intellectuels au Moyen Âge* (1956, česky: *Intelektuálové ve středověku*. Praha: Karolinum, 1999), *Marchands et banquiers du Moyen Âge* (Obchodníci a bankéři ve středověku, 1957), *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval* (Výkladový slovník středověkého Západu, 1999; s Jeanem-Claudem Schmittem, česky: *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002).

Leakey, Louis Seymour Bazett

(7. 8. 1903, Kabete u Nairobi, Keňa – 1. 10. 1972, Londýn, Anglie)

britský paleoantropolog a archeolog; zakladatel významné nadace Leakey Foundation, která se zasloužila o rozvoj moderní primatologie a paleoantropologie. Od roku 1932 se aktivně věnoval terénním výzkumům, jejichž úkolem bylo hledat fosilní primáty, zvláště homininy. Od třicátých let organizoval výzkumy fosilních miocenních lidoopů v oblasti jezera Ukerewe (tehdejší Viktoriino jezero), kde byla objevena řada nálezů fosilních lidoopů: již ve třicátých letech zbytky druhu *Proconsul africanus* (objev učinila jeho žena – antropoložka a archeoložka Mary D. Leakeyová). V padesátých letech minulého století pak zahájili spolu

s manželkou výzkumy v Olduvai Gorge (Olduvai) v Tanzanii. První významný nález – *Australopithecus (Zinjanthropus) boisei* (Louskáček) – byl učiněn v roce 1959. V roce 1964 popsal spolu s Johnem Napierem a Phillipem Tobiasem nový lidský druh *Homo habilis*, což byla mimořádná událost, která přispěla k vzniku moderní paleoantropologie.

Vedle dalších výzkumů v Etiopii a USA se začal stále více věnovat primatologii. Organizoval primatologická centra a inicioval primatologické terénní výzkumy lidoopů: šimpanzů v Gombe Stream v Tanzanii (Jane Lawick-Goodallová), gorily horské ve Rwandě (Dian Fosseyová), orangutanů na Borneu (Biruté Galdikasová). Založením Leakey Foundation přispěl i k výzkumu dalších primátů, například paviánů. Přestože sám nikdy nedosáhl vědeckých kvalit své ženy, byl neúnavným popularizátorem a organizátorem a právem patří mezi nejvýznamnější postavy antropologie 20. století. Napsal také několik knih – například: *The Stone Age Cultures of Kenya Colony* (Kultury z doby kamenné v Keňské kolonii, 1931), *Adam's Ancestors* (Předkové Adama, 1934), *By the Evidence: Memoirs, 1932–1951* (Z důkazů: Paměti, 1932–1951, 1974), *Adam's Ancestors: The Evolution of Man and His Culture* (Předkové Adama: Vývoj člověka a jeho kultury, 1980), *Progress and Evolution of Man in Africa* (Vznik a vývoj člověka v Africe, 1961). Byl editorem významného sborníku *Fossil Vertebrates of Africa* (Fosilní obratlovci Afriky, 1969–1976).

Leakey, Richard Erskine

(19. 12. 1944, Nairobi, Keňa)

britský paleoantropolog; syn Louise Leakeyho a Mary Leakeyové. Od roku 1968 pracoval řadu let jako ředitel National Museum of Kenya v Nairobi a organizoval expedice do oblasti jezera Turkana (tehdy Rudolfova jezera). Jeho tým objevil stovky fosilizovaných ostatků homininů, australopitéků i raných zástupců rodu *Homo*. Mezi jeho nejznámější nálezy patří KNM-ER 1470 (1972 – lebka *Homo rudolfensis*), KNM-ER 3733 (1975 – lebka *Homo ergaster*), KNM-WT 15000 (1984 – *Turkana Boy*, někdy též *Nariokotome Boy*, skelet nedospělého jedince *Homo ergaster*) a KNM-WT 17000 (1985 – *Black Skull* – lebka australopitéka druhu *Australopithecus aethiopicus*). Richard Leakey je však také rozporuplnou osobností, někdy pro něho znamenaly fosilie „přesprlíš“: mnozí z antropologů, kteří byli u něho v „nemilosti“, neměli nikdy možnost „jeho“ fosilní nálezy zkoumat. Posledním výstřelkem bylo uvěznění Martina Pickforda (v roce 1999), k němuž Richard Leakey jako významný politický činitel přispěl, protože podle jeho názoru Pickford prováděl vykopávky v Keni neoprávněně.

Přestože Richard Leakey nikdy nezískal dostatečné vzdělání (nedokončil ani střední školu), napsal úspěšné vědecko-naučné knihy, některé z nich s vynikajícím popularizátorem vědy – publicistou Rogerem Lewinem. Mezi nejznámější patří: *People of the Lake: Mankind and Its Beginnings* (1978, česky: *Lidé od jezera: Člověk, jeho počátky, jeho povaha a budoucnost*, 1984), *The Making of Mankind* (Vznik lidského druhu, 1981), *The Illustrated Origin of Species (by Charles Darwin)* (1982, česky: *Darwinův Původ druhů v ilustracích*, 1989), *Human Origins* (Počátky lidství, 1982), *The Origin of Humankind* (1994, česky: *Původ lidstva*, 1995), s Rogerem Lewinem: *Origins* (1977, Počátky), *Origins Reconsidered: Origins Reconsidered: In Search of What Makes Us Human* (Revize počátků: Hledání příčin naší lidskosti, 1992), *The Sixth Extinction: Patterns of Life and the Future of Humankind* (Šesté vymírání: Vzorce života a budoucnost lidského druhu, 1995); s manželkou Meave Leakeyovou: *The Fossil Hominids and an Introduction to Their Context, 1968–1974 (Koobi Fora Research Project, Vol. 1. (Fosilní hominidi a úvod do jejich kontextu, 1968–1974*

[Výzkumný projekt Koobi Fora, sv. 1], 1978); s Alanem Walkerem: *The Nariokotome Homo erectus Skeleton* (Skelet Homo erectus z Nariokotome, 1993).

Leakeyová, Mary Douglas Nicol

(6. 2. 1913, Londýn, Anglie – 9. 12. 1996, Nairobi, Keňa)

britská antropoložka a archeoložka; manželka Louise Leakeyho, matka Richarda Leakeyho. Proslula výzkumy a studii v Olduvai Gorge a Laetoli v Tanzanii.

Mary Leakeyová byla vynikající znalkyní nejstaršího paleolitu a starého paleolitu Afriky a znamenitou terénní badatelkou, přestože nikdy nedokončila univerzitní vzdělání. Objevila lebku miocenního lidoopa druhu *Proconsul africanus* a v roce 1959 prvního východoafrického robustního australopitéka (*Zinjanthropus Australopithecus boisei*). Během výzkumů v Laetoli, které zahájila v roce 1974, našla v roce 1978 řadu stop australopitéků, které studovala spolu s Timothyem Whitem. Z díla: *Olduvai Gorge. Volume 3, Excavations in Beds I and II* (Olduvai: Exkavace souvrství I a II, 1971); Leakey, M. – Roe, D., *Olduvai Gorge, Volume 5: Excavations in Beds III, IV and the Masek Beds* (Olduvai: Sv. 5: Exkavace souvrství III, IV a souvrství Masek, 1994).

Leroi-Gourhan, André

(25. 8. 1911, Paříž, Francie – 19. 2. 1986, Paříž, Francie)

francouzský archeolog, etnolog a historik; profesor pařížské Sorbonny. Na základě etnoarcheologických výzkumů vytvořil model vývoje prehistorické společnosti; zabýval se také studii skalních maleb mladého paleolitu, které interpretoval jako výraz prvotní životní filozofie založené na dialektické jednotě základních prvků živé přírody – mužského a ženského principu. Z díla: *Préhistoire de l'art occidental* (Prehistorie západního umění, 1965).

Lévi-Strauss, Claude

(28. 11. 1908, Brusel, Belgie – 30. 10. 2009, Paříž, Francie)

francouzský antropolog, etnolog, amerikanista; zakladatel strukturální antropologie (strukturalismus) a jedna z nejvýraznějších osobností francouzského poválečného myšlení a kultury, která měla značný vliv na vývoj moderních věd o člověku. Ve srovnávací perspektivě zkoumal rozličné kulturní jevy a formy (příbuzenství, mýty, umění, klasifikace), hledaje mezi nimi univerzální principy fungování lidské mysli a lidského konání; rovněž se věnoval rozpracování metodologie a teorie antropologického výzkumu člověka a kultury.

V letech 1927 až 1932 studoval na Sorbonně práva a filozofii, poté dva roky vyučoval na provinčních lyceích v Mont-de-Marsan a v Laonu; vrátil se do Paříže, aby pokračoval v postgraduálních studiích sociologie. V roce 1935 odešel na doporučení Celestina Bouglé (1870–1940) do brazilského São Paula, kde na nově založené univerzitě přednášel sociologii a začal se věnovat terénnímu výzkumu mezi indiánskými kmeny v Mato Grosso v západní Brazílii. V roce 1938 získal finanční podporu od francouzské vlády pro realizaci dlouhodobého výzkumu v severozápadní Brazílii při hranicích s Bolívií, kde studoval

Ňambikváry a Tupí-Kavahíby. Po porážce Francie emigroval do Spojených států amerických, kde působil na New School of Social Research v New Yorku, a setkal se s představiteli americké kulturní antropologie; značný význam mělo seznámení s bývalým členem Pražského lingvistického kroužku, ruským lingvistou Romanem Jakobsonem, který mu přiblížil strukturální teorii v jazykovědě. V letech 1945 až 1947 Lévi-Strauss zastával postavení kulturního rady francouzského velvyslanectví ve Washingtonu, avšak poté se vrátil do Francie, kde na Sorbonně obhájil dizertační práci *Les structures élémentaires de la parenté* (Elementární struktury příbuzenství) a v roce 1948 získal doktorát. Působil jako kurátor v Musée de l'Homme, stál v čele oddělení sociální antropologie na École Pratique des Hautes Études a roku 1959 vstoupil do Collège de France, v níž působil až do svého penzionování v roce 1982 (v roce 2007 však stále ještě pracoval ve své laboratoři). V roce 1973 byl zvolen členem Académie Française.

Claude Lévi-Strauss zasvětil většinu svého života hledání struktur lidského nevědomí, které tvarují formy kulturního života. Základní stavební kameny své teorie čerpal z americké kulturní antropologie, Durkheimovy a Maussovy sociologie a strukturální jazykovědy Pražského lingvistického kroužku. Mezi své intelektuální vzory zařadil Claude Lévi-Strauss rovněž Jeana Jacquese Rousseaua, Karla Marxe a Sigmunda Freuda. Za základní omyl tradiční antropologie považuje skutečnost, že se zabývala termíny, a nikoli vztahy mezi nimi. Antropologie stejně jako jazykověda nesmí setrvávat na povrchu společenského života, ale musí se soustředit na „nevědomé základy“, na nichž onen společenský život (a jazyk) spočívá. Jejím cílem musí být *langue* („jazyk“) celé kultury, který se sleduje prostřednictvím *parole* („řeči“). Uchopit „super-racionálně“ společenského života, ve kterém by se rozplynuly rozdíly nejen mezi smyslovým a racionálním, prelogickým a logickým, ale i mezi „divošským“ a „civilizovaným“, umožní podle Lévi-Strausse strukturalismus, analyzující kulturu na hlubší úrovni abstrakce jako strukturu vzájemných vztahů.

Lévi-Strauss se pokusil dokázat, že různé složky sociálního a kulturního chování, obřady, rituály, příbuzenské vztahy, manželské právo, způsoby přípravy jídla či totemické systémy netvoří izolované entity, ale jsou konstituovány na základě kontrastivních vztahů, takže vytvářejí struktury analogické fonologické struktuře jazyka. Lévi-Strauss se věnoval analýze především tří specifických systémů, v nichž se odráží povaha celé kultury a které mohou být vytvořeny „identickými strukturami nevědomí“: příbuzenským systémům, mýtům a myšlení „přírodních národů“. Příbuzenství připodobnil k jazyku v tom smyslu, že stejně jako jazyk představuje strukturovaný a strukturující systém znaků, jejichž povaha je symbolická, seberegulující a soběstačná, a mimo své hranice nevyžaduje žádný odkaz ke skutečnosti nebo přirozenosti, který by jeho postupy ospravedlnil. Tak jako Marcel Mauss pokládal Claude Lévi-Strauss směnu za primární akt ustavující lidskou společnost; tvrdil, že pojem směny můžeme považovat za společný denominátor veškeré lidské aktivity, protože lidská společnost je tvořena systémem směny, operující na třech rovinách komunikace: 1. výměna zpráv, konstituující jazyk, 2. výměna žen, vytvářející příbuzenský systém (kinship), 3. výměna zboží, zakládající ekonomickou aktivitu. K těmto rovinám připojil i čtvrtý typ komunikace – genů mezi jednotlivými genotypy. Při studiu mytologie přírodních národů vyšel původně ze strukturalistického modelu jazyka, ale od roku 1964 považoval za vhodnější model pro pochopení mýtu hudbu.

Důležitou součástí Lévi-Straussova díla byly studie věnované myšlení přírodních národů. Popíral existenci kvalitativních rozdílů ve způsobu, jakým posuzuje realitu archaická a moderní společnost. Pokusil se dokázat, že „primitivní“ logika „chladných“ přírodních národů je schopná generalizovat, klasifikovat a analyzovat stejným způsobem jako logické

myšlení „horké“ moderní civilizace. Odlišnost spočívá pouze ve skutečnosti, že logika „předdějinného“ člověka pracuje se smyslově konkrétními pojmy a je spojená s bezprostředními pocity. Lévi-Strauss vymezil pojem *bricolage* jako označení archaického způsobu myšlení, jehož produktem jsou klasifikační systémy pracující s různými přírodními a sociálními fenomény.

Lévi-Strauss byl velmi produktivním autorem a počet jeho odborných publikací a knih je impozantní, náleží mezi ně *La vie familiale et sociale des Indiens Nambikwara* (Rodinný a společenský život indiánů Nambikvára, 1948), *Les structures élémentaires de la parenté* (Elementární struktury příbuzenství, 1949), *Race et histoire* (1952, česky: *Rasa a dějiny*, 1999), *Tristes tropiques* (1955, česky: *Smutné tropy*, 1966), *Anthropologie structurale* (1958, česky: *Strukturální antropologie*, 2006), *Le totémisme aujourd'hui* (1956, česky: *Totemismus dnes*, 2001), *La pensée sauvage* (Myšlení divochů, 1962, česky: *Myšlení přírodních národů*, 1971, 1996), *Les mythologiques: Le cru et le cuit* (1964, česky: *Mythologica: Syrové a vařené*, 2006), *Les mythologiques: Du miel aux cendres* (1966, česky: *Mythologica: Od medu k popelu*, 2006), *Les mythologiques: L'origine des manières de table* (1968, česky: *Mythologica: Původ stolničení*, 2008), *Les mythologiques: L'homme nu* (1971, česky: *Mythologica: Nahý člověk*, 2009), *Anthropologie structurale deux* (1973, česky: *Strukturální antropologie – dvě*, 2007), *La voie des masques* (1975, česky: *Cesta masek*, 1996), *Le regard éloigné* (Vzdálený pohled, 1983), *La potière jalouse* (Žárlivá hrnčířka, 1985), *Histoire de lynx* (1991, česky: *Příběh rysa*, 1995), *Regarder, écouter, lire* (Dívat se, poslouchat, číst, 1993).

Lévy-Bruhl, Lucien

(10. 4. 1857, Paříž, Francie – 13. 3. 1939, Paříž, Francie)

francouzský filozof, sociolog a sociokulturní antropolog. Z jeho filozofických děl byl oceňován spis *L'Allemagne depuis Leibniz* (Německo po Leibnizovi, 1890), pojednávající o vývoji národního vědomí v Německu. V roce 1900 se přesunul jeho zájem na sociologii a stal se postupně hlavním představitelem durkheimovské školy. Pravidla durkheimovské metody uplatnil ve spise *La Morale et la science des moeurs* (Morálka a věda o mravech, 1903), jímž se stal zakladatelem vědy o mravnosti (na rozdíl od předchozí etiky filozofické a normativní).

Druhým důležitým mezníkem v odborném životě byl rok 1910, kdy vyšel jeho spis *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures* (Mentální funkce primitivních společností), jímž zahájil řadu spisů věnovaných studiu mentalit „primitivního“ člověka (zde vyslovená teorie o myšlení „primitivního“ člověka jako předlogického – na rozdíl od logického myšlení moderního člověka – je však novými etnologickými výzkumy zpochybněna). Svým dílem ovlivnil učení Carla Gustava Junga o archetypech.

Encyklopedie antropologie
Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity
Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., a kolektiv

Lorenz, Konrad

(7. 11. 1903, Vídeň, Rakousko – 27. 2. 1989, Vídeň, Rakousko)

rakouský zoolog a filozof. Lorenz se podílel na založení moderní etologie (nositel Nobelovy ceny za rok 1973 spolu s Nikolaasem Tinbergenem a Karlem von Frischem) a rozšířil rozvažování o lidské přirozenosti o nové aspekty vyplývající z vědeckého poznání ve 20. století (Freudova psychoanalýza, novopozitivismus, teorie systémů, kybernetika, vlastní detailní etologické výzkumy aj.). Člověka vnímá jako bytost sice od ostatních živých tvorů v mnoha parametrech značně odlišnou, nicméně fylogeneticky na zvířecí předky přímo navazující a jim morfologicky i etologicky analogní. Zde využívá jednoho ze zásadních poznatků, které učinil ve třicátých letech 20. století studiem chování některých skupin ptáků: že chování příbuzných druhů vykazuje obdobný typ podobností jako jejich tělesná stavba. Ač se zde jedná o fenomén nehmotný a jen sledováním za určitých životních situací zjistitelný – například rituál toku –, podléhá tento jev stejným zákonitostem jako tělesná tvarovost, zejména pak změnám významu jednotlivých svých částí, jejich hypertrofiím, či naopak redukcím až k rudimentům nebo výskytem atavismů. Právě tak upozornil jako první na fakt ritualizace různých původně plnofunkčních typů chování na chování zástupná či symbolická. V Lorenzově pojetí je tudíž celá řada různých typů lidského chování dobře homologizovatelná s chováním primátů, případně i dalších subhumánních živočichů, čímž v prohloubené formě navazuje na Darwinovy srovnávací studie emocí a jejich výrazů u zvířat a člověka.

Další významnou Lorenzovou zásluhou o etologii zvířat i člověka je studium agresivního chování a poukaz k jeho pozitivnímu a konstruktivnímu významu v životě zvířecích i lidských societ. Agresivita, či lépe řečeno tendence k ní, je v jeho pojetí vrozená a ve větší či menší míře vlastní všem živočišným druhům. Agresivní chování pak má za přirozených podmínek svůj velmi výrazný pozitivní význam, například při obhajobě teritorií nutných k užití páru, popřípadě skupiny i s potomstvem (dochází tak k pravidelnému rozptýlení populace po celém území výskytu), či při zápoleních samců o samice u polygamních druhů, při obraně potomstva atd. Pokud nemůže dojít k vybití agresivního potenciálu přirozenou cestou, je vybíjen na náhradních objektech, popřípadě i bez objektu. U druhů, které jsou vybaveny účinnými „zbraněmi“ (šelmy, draví ptáci), je agresivní chování ritualizováno, takže k přímému užití „zbraní“ dochází jen zcela ojediněle a usmrcení příslušníka vlastního druhu je výjimkou. K tlumení agrese patří i nejrůznější podřízovací rituály, kdy slabší zvíře uznává nadřazené postavení silnějšího a namnoze mu nastaví nějakou zranitelnou část těla (nastavení temene hlavy u krkavců, ulehnutí na záda a odkrytí břicha u vlků atd.). Toto gesto v typickém případě ztlumí agresi druhého jedince. U zvířat vybavených k zabíjení jen špatně, například u holubů, tyto způsoby tlumení agrese nejsou příliš vyvinuty a právě u nich dochází v zajetí, kdy se podřízený jedinec nemůže zachránit útekem, nejčastěji k vzájemným zabitím, často po mnoha hodinách pomalé a usilovné „likvidace“ poraženého soka. Obecně vzato lze říci, že za normálních přírodních podmínek jsou většinou zábrany usmrtit příslušníka vlastního druhu tak silné, že k tomu dochází jen zřídka. Výjimkou z tohoto pravidla není podle Lorenze ani člověk, tato zábrana by se ovšem vztahovala jen na útok na bližního vedený „přirozenými“ zbraněmi, tj. jen holýma rukama a zuby. Zatímco za těchto okolností by většina lidí nebyla schopna svého protivníka přes jeho zkroušená a podřízená gesta zabít, při jakékoli „technické inovaci“ v oblasti zabíjení, které tento přirozený rámec přesahuje, tj. počínaje už aplikací pěstního klínu ve starší době kamenné, tyto vrozené mechanismy selhávají a více či méně „technizovanému“ zabíjení je pole doširoka otevřeno. Obecně známou, již velmi odvozenou zkušeností tohoto druhu jsou příběhy válečných pilotů, lidí často velmi kultivovaných a rozhodně bez přímých zabíječských choutek, shazujících v noci desítky tun bomb na v zásadě bezbranné civilní obyvatelstvo ve městech. Možnost naprostého místního (popřípadě i časového) oddělení aktu zabíjení od vlastního úkonu, v nové době namnoze jen stisknutím tlačítka, zároveň dovoluje vymanit se z přirozených reakcí regulujících agresi a eliminovat je

z moderního válečnictví vůbec. Tyto Lorenzovy koncepce agrese u zvířat a člověka byly s neobyčejnou důrazností napadány marxisticky orientovanými oficiálními autoritami zemí bývalého Východního bloku, protože zmíněná koncepce radikálně zpochybňuje marxistickou tezi o původu všeho společenského zla z třídních protikladů a hledá zdroj agresivity v každém člověku způsobem nikoliv zcela nepodobným křesťanské koncepci dědičného hříchu. Lorenz ovšem vždy zdůrazňuje i pozitivní vliv této agresivity na přírodní populace zvířat, u člověka ovšem zcela odstraněný a zdeformovaný civilizací, a to prakticky od jejího prvopočátku, přičemž současnou situaci má za zcela kritickou.

Vzhledem k tomu, že agresi nelze nějak primárně utlumit, je podle Lorenze nutno ji v případě civilizovaného společenství převést do činností, které nevedou k společenským katastrofám (sport, umění). Vždy zdůrazňoval, že systém lidských emocionálních vazeb je konfigurován k životu v poměrně malé skupině (řádově desítky lidí), což podmiňuje snadnou schopnost xenofobních reakcí (xenofobie) vůči členům skupin jiných a vytvoření „umělých etnik“ v podobě novodobých národů s nacionalistickou ideologií, politických stran, církví a sekt, rovněž revolta mládeže šedesátých let 20. století se mu jevila jako první příznak výrazného destruktivního rozkolu mezi generacemi s obdobnými parametry. Za vrozeným lidským parametrům zcela neúměrnou má existenci velkých městských aglomerací, kde stěsnání mnoha jedinců na malé ploše vyvolává zintenzivnění projevů agrese a zároveň přemíra sociálních kontaktů jedince trvale přetěžuje a působí ochlazení a rozpad přirozených mezilidských vazeb. V Lorenzově díle je možno v náznaku shledat všechny tendence typické pro německé intelektuály první poloviny 20. století. Předně je to glorifikace přirozeného stavu oproti civilizovanému, venkova či samoty oproti městu, dále chvála „mužnosti“ a s ní souvisejících ctností, odpor k „změkčilosti“ a z ní plynoucím nepravostem. Je krajně zajímavé sledovat kultivovanou a rozumnou formu nálad, názorů a mínění, které ve svých extrémnějších podobách vedly až k nacionálnímu socialismu. Lorenz, potomek vídeňské velkoměšťansko-intelektuální rodiny, se nechal tímto učením v době války jako mnoho jeho krajanů nadchnout. Této duchovní atmosféře odpovídají například Lorenzovy práce o lidské „autodomestikaci“, které však zároveň představují jedny z nejzajímavějších biologických postřehů o člověku.

Lorenz jako první na obsáhlejší materiálu formuloval překvapující morfologickou, fyziologickou a etologickou podobnost mezi člověkem a jeho domácími zvířaty. Srovnáme-li valnou většinu domácích zvířat s jejich divokými předky, zjistíme u nich téměř zcela analogické změny. Jedná se hlavně o gracilizaci kostry, zejména pak lebky a jejích čelistí, zkrácení lebeční báze, zkrácení končetin, ochabnutí svalstva, zvýšené ukládání tuku. Reprodukční období se protahuje na celou délku roku, stoupá sexuální aktivita a ochota kopulovat s kterýmkoli partnerem bez výběru, stejně tak stoupá i ochota k přijímání potravy. Naopak se bortí původní sociální struktura druhu a namnoze klesá i schopnost samostatně odchovávat mláďata, mizí tendence k obraně rodiny a sebeobětování za ni, stoupá schopnost snášet manipulace a těsnou blízkost svých soukmenovců v malých prostorách, klesá úteková vzdálenost. U člověka sice neexistuje žádná „divoká“ forma – Lorenz zdůrazňuje, že člověk je bytostí primárně kulturní (což plnou měrou vztahuje i na tzv. „přírodní“ národy) –, ale porovnání s jinými primáty nenechává na pochybách, že všechny tyto tendence lze i u lidí velmi výrazně postřehnout. Zdůrazňuje, že „domestikované“ rysy u člověka jsou ze strany lidského subjektivního pocíťování většinou vnímány jako neestetické a někdy i neetické, jejich opak pak jako známka ušlechtilého vzhledu či chování. Zatímco u domácích zvířat je od Darwinových dob za příčinu těchto domestikovaných změn jednoznačně pokládán umělý výběr (ať už záměrný nebo nezáměrný), u člověka prakticky nikdy záměrný umělý výběr praktikován nebyl a civilizační tlaky, upřednostňující pro některá povolání či typy societ

jedince s výrazně „domestikovými“ rysy, jen zřídka těm méně dobře adaptovaným bránily zanechat potomstvo. Za jeden z dalších typických příznaků domestikace i lidské autodomestikace pokládá souběh předčasné pohlavní zralosti a trvalých rysů infantility. Právě trvalé juvenilní rysy v chování, zejména perzistenci zvědavosti a hravosti až daleko do dospělého věku, pokládá za jeden z typických lidských atributů. Zároveň však upozorňuje na nebezpečí trvalé infantilizace mnoha lidí, ne-li drtivě většiny euroamerického obyvatelstva druhé poloviny dvacátého století. V tomto vzorci chování, který spojuje touhu po okamžitém naplnění všech přání a úplném vyhnutí se nepříjemnostem s absencí odpovědnosti a ohleduplnosti, shledává krajní nebezpečí pro budoucnost a neváhá zdůraznit, že nezralost a nediferencovanost je typickou vlastností například též i buněk zhoubných nádorů, smrtelně ohrožujících organismus. Pro Lorenzovo dobově podmíněné vnímání člověka jsou stejně typické apokalyptické vize týkající se budoucnosti lidstva jako intenzivní snaha o všenápravu, byť vždy prostředky méně drastickými, než je třeba eugenika. Lorenzovy myšlenky jsou svým způsobem kvintesencí německého myšlení, zejména první poloviny dvacátého století. Vize novověké civilizace jako vředu na tváři Země a původního lidství, vize strašných konců i vize harmonie a přirozenosti minulých dob, hluboký vhled do autonomie a mnohodimenzionálnosti živých organismů – to vše zde patří nedílně k sobě. Plochá a mechanistická anglosaská biologicko-společenská doktrína spatřující člověka jako *tabula rasa* a konkurenci a soutěživost jako všeprostopující tvůrčí princip plnila Lorenze vždy krajním odporem, stejně jako behavioristická doktrína s jejím rovnostářstvím a pozitivním pohledem na podmiňování. Jeden z podstatných rysů civilizační krize spatřoval právě v tomto „pseudodemokratickém“ přístupu a ve snahách o nivelizaci přirozeného stavovského rozvrstvení společnosti s tradičním rozdělením kompetencí. Že „německý“ způsob myšlení je nejen hlubší a plastičtější než anglosaský, ale tím i rizikovější a potenciálně explozivní, v této explicitní podobě Lorenz zřejmě nenahlédl, minimálně to není z jeho díla patrné.

Lorenz se velmi detailně zabýval rovněž teorií poznání. Pro naše souvislosti je zde relevantní zejména jeho názor, že každá biologická evoluce a s ní spojené adaptace jsou už samy o sobě činnostmi akumulujícími poznání o vnějším světě, byť ne na vědomé rovině. Vynořené vědomí ve fylogenezi člověka připisuje na vrub tzv. „fulgurace“. Tento termín, odpovídající zhruba výrazu emergence, označuje náhlý vznik nových vlastností v systému (v tomto případě živém), které předtím (vyvolávající strukturální změny mohou být zcela malé a způsobené například mutačně selekčním mechanismem) ani v náznacích přítomny nebyly. Tuto fulguraci, náhlé vynoření nových vlastností v krátkém časovém úseku, má Lorenz za zcela typickou pro biologickou evoluci obecně, ne pouze pro evoluci člověka. Lidský duševní život vidí Lorenz jako nový typ života vůbec, hiát mezi ním a zvířaty jako srovnatelný (být jen metaforicky) s rozdílem mezi neživými a živými objekty. U obou typů těchto přechodů je obtížné si představit kontinuální přechodové stavy, a pokud ano, tedy jen jako velmi nestabilní a v celé své graduální škále sotva zachovatelné do dnešních dnů. V člověku spatřuje bytost od přirozenosti kulturní a v kulturní pospolitosti spatřuje samostatnou strukturální entitu. Rozdíl mezi pospolitostí lidskou a pospolitostí sociálních hmyzů vidí především v tom, že v prvním typu society drtivě převažují naučené mody chování nad instinktivními, ve druhém naopak. Verbální komunikace a lidská kulturní tradice umožňuje v dříve nebývalé míře tradovat informace dlouhodobě z generace na generaci (i u vyšších zvířat samozřejmě existuje komunikačně předávaná tradice, její rozsah však je o několik řádů nižší). Jedná se zde o cosi jako lamarckovské dědění získaných vlastností paralelním, nebiologickým kanálem, umožňující dříve nikdy nevidané přirychlení vývoje, v němž celá jedna lidská kultura hraje roli čehosi jako „nadindividuálního organismu“. Tento „nadindividuální organismus“ má nejen svou paměť, sestávající z mozků všech jeho členů, a i všech písemných i jiných záznamů, ale i svůj kognitivní aparát, „aparát světového názoru“ – kulturně podmíněný obraz

o tom, co je a co není skutečné a pravdivé a jaké řízení bude použito jako důkaz. V kulturní evoluci vidí nejen analogii evoluce biologické, ale i její přímé pokračování „jinými prostředky“. I na úrovni kultur spatřuje analogní jevy jako na úrovni evoluce jednotlivých větví „stromu života“, včetně náhlých a neočekávaných fulgurací. Kulturní a biologickou evoluci nevidí jako dva procesy navzájem ostře oddělené, ale jako propletené a sebe navzájem podmiňující.

Fylogeneticky odvozuje nejdůležitější lidský znak – tvorbu symbolů a operace s nimi – původně z procesu ritualizace, známého z jeho etologických studií. Původně plnovýznamové chování či morfologická struktura zde mění a posouvá svůj význam, ten se posunuje z roviny přímé funkce a přímého jednání do roviny komunikační, nabývá povahy signálu či znaku. Kvazisymbol takového ritu u zvířat tvoří podle Lorenze vývojový předstupeň k pravé symbolice slova a slovní komunikace u člověka. Mluví zde o „zhuštění“ symbolického významu, jehož vrcholem pak je pojmové myšlení. Zdůrazňuje význam perzistence juvenilních rysů u člověka i v dospělosti, zvláště pak zvědavosti a principiální otevřenosti vůči světu. Za významný prvek inovace v lidské společnosti pokládá generační revoltu, snahu mladé generace definovat se vždy v opozici, v lepším případě v „tvůrčí“ opozici oproti generaci starší, v rodině stejně jako v celé kultuře. Uvádí, že ani kulturní vývoj nemá tendenci probíhat plánovitě, stejně jako ji nemá vývoj biologický. Dokonce i tak zdánlivě „plánovitě“ vyhlížející činnosti, jako například činnost technických konstruktérů, jsou významně ovlivňovány tradicí, módou, individuálním vkusem atd. a vyvíjejí se podle svých vnitřních imanentních zákonitostí.

Z díla: *Das sogenannte Böse: Zur Naturgeschichte der Aggression* (1963, česky: *Takzvané zlo*, 1992), *Die acht Todsünden der zivilisierten Menschheit* (Osm smrtelných hříchů civilizovaného lidstva, 1973, česky: *Osm smrtelných hříchů*. Praha: Panorama, 1990), *Vergleichende Verhaltensforschung oder Grundlagen der Ethologie* (Srovnávací výzkum chování aneb základy etologie, 1978, česky: *Základy etologie: Srovnávací výzkum chování*. Praha: Academia, 1993), *Der Abbau des Menschlichen* (1983, česky: *Odumírání lidskosti*. Praha: Mladá fronta, 1997).

Lowie, Robert Harry

(12. 6. 1883, Vídeň, Rakousko – 21. 9. 1957, Berkeley, USA)

americký antropolog; představitel difuzionismu. Zabýval se zejména problematikou příbuzenství a sociální a politické organizace preliterárních společností.

Na základě empirických výzkumů (zejména v prostředí severoamerických indiánů) vyvrátil evolucionistické hypotézy o existenci skupinového manželství v nativním a prehistorickém prostředí prokázáním výskytu jádrové rodiny i v preliterárních společnostech, jakož i evolucionistickou představu, že matrilinearita předcházela patrilinearitu, a jiné přežívající hypotézy evolucionismu. Z díla: *Culture and Ethnology* (Kultura a etnologie, 1917), *Primitive Society* (Primitivní společnost, 1920), *Primitive Religion* (Primitivní náboženství, 1924), *Social Organization* (Sociální organizace, 1948).

Lubbock, sir John

(později lord Avebury, 30. 4. 1834, Londýn, Anglie – 28. 5. 1913, Londýn, Anglie)

britský bankéř, archeolog, etnolog, antropolog a přírodovědec; stoupenec evolucionismu. V duchu evolucionismu koncipoval vývoj společnosti včetně vývojových stadií náboženství: nejstarší stadium bylo podle něho „ateistické“ – vyznačovalo se neexistencí jakýchkoli představ o bozích, další vývojová stadia mu představují fetišismus, totemismus, šamanismus a pohanství.

Přispěl rovněž k rozvoji archeologie a prehistorie: v roce 1865 zavedl termíny paleolit (starší doba kamenná) pro období, kdy byly užívány nástroje štípané z pazourku a jiných hornin, a neolit (mladší doba kamenná) pro periodu, kdy byly užívány nástroje zhotovené broušením a vrtáním kamene; jako jeden z prvních archeologů se zabýval experimentálním ověřováním výrobní technologie kamenné industrie a předjímal tak vznik moderní experimentální archeologie. Z díla: *Pre-historic Times, as Illustrated by Ancient Remains, and the Manners and Customs of Modern Savages* (Prehistorické doby ilustrované starými pozůstatky, chováním a zvyky moderních divochů, 1865), *The Origin of Civilization and the Primitive Condition of Man* (Původ civilizace a primitivní podmínky člověka, 1870).

Maine, sir Henry James Sumner

(15. 8. 1822, Kelso, Borders, Skotsko – 3. 2. 1888, Cannes, Francie)

britský právník a historik; stoupenec evolucionismu. Předpokládal, že římské právo a hinduistické tradiční právo uchovalo principy, podle nichž se řídily primitivní společnosti; vycházejí z tohoto předpokladu podal evolucionistickou koncepci vývoje právních systémů: původní patrilinéární a patriarchální rodinné korporace s kolektivním vlastnictvím, založené na principu příbuzenství a dominantní roli muže přešly k teritoriálnímu a civilnímu právu, což znamenalo přesun z principu příbuzenství k principu teritoria a přechod od rodinných vztahů k občanství.

Hypotéza byla odmítnuta jako spekulativní, ale Maine svým komparativním výzkumem právních systémů anticipoval moderní antropologii práva. Z díla: *Ancient Law: Its Connection With the Early History of Society, and Its Relation to Modern Ideas* (Starobylé právo: Jeho spojení s ranou historií společnosti, a jeho vztah k moderním idejím, 1861).

Malinowski, Bronisław Kasper

(7. 4. 1884, Krakov, Polsko – 16. 5. 1942, New Haven, USA)

britský antropolog polského původu; společně s Alfredem Reginaldem Radcliffe-Brownem je pokládán za zakladatele funkcionalistické antropologie. Bronisław Malinowski byl synem významného profesora slovanských jazyků a průkopníka vědeckého studia folkloru působícího na Jagellonské univerzitě v Krakově. V roce 1908 získal po vynikajících studijních výsledcích doktorát z fyziky a matematiky. V Lipsku studoval psychologii u Wilhelma Wundta a hospodářské dějiny u Karla Büchera (1847–1930). V roce 1910 zahájil postgraduální studium na London School of Economics; jeho učiteli byli především Charles Gabriel Seligman a Edward Westermarck.

Těsně před začátkem první světové války odcestoval Malinowski jako sekretář britského filozofa a antropologa Roberta Mareta do Austrálie. Terénní výzkum, který uskutečnil během několika příštích let mezi domorodci na Trobriandských ostrovech, mu zajistil místo mezi

nejvýznamnějšími představiteli oboru. Malinowski si byl vědom mnohovrstevnatosti etnografické reality a dokázal vidět za abstraktními pojmy teorie konkrétního člověka. Dlouhodobé soužití s domorodci založené na zúčastněném pozorování se stalo díky Bronisławu Malinowskému konstitutivním rysem moderní sociální a kulturní antropologie. Zaměřil se rovněž na analýzu obřadného výměnného systému kula a sexuálního života domorodců. Značný ohlas zaznamenalo Malinowského dílo *Argonauts of the Western Pacific* (Argonauti západního Pacifiku) z roku 1922 a jeho vědeckou prestiž dále utvrdily studie *The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia* (Sexuální život divochů v jihozápadní Melanésii, 1929), *Coral Gardens and Their Magic* (Korálové zahrady a jejich magie, 1934), *A Scientific Theory of Culture* (1944, česky: *Vědecká teorie kultury*. Brno: Krajské kulturní středisko, 1968), *The Dynamics of Culture Change* (Dynamika kulturní změny, 1945).

Počátkem dvacátých let začal Malinowski přednášet na London School of Economics a v roce 1927 se stal řádným profesorem sociální antropologie na University of London. Malinowski spojil svůj funkcionalistický přístup s *teorií potřeb*, podle které je základním účelem kultury uspokojování základních potřeb jedince, jež Malinowski rozlišil na *biologické, instrumentální* a *symbolické*. Základy teorie potřeb lze shrnout do dvou axiomů: každá kultura musí uspokojovat biologické potřeby a každá kulturní invence a prvek, které předpokládají využití hmotných artefaktů a symbolismu, představují instrumentální posílení lidské anatomie a vztahují se přímo či nepřímo k uspokojení tělesných potřeb.

Téměř všichni představitelé první funkcionalistické generace prošli seminářem Bronisława Malinowského na London School of Economics, jehož postavení bylo dlouho neotřesitelné. Nadvláda školy Bronisława Malinowského trvala přibližně mezi lety 1924 až 1938, kdy byla vystřídána nástupem strukturálního funkcionalismu. Pozornost antropologů se ve třicátých letech 20. století přesunula z oblasti Tichomoří na africký kontinent. V roce 1938 Bronisław Malinowski odešel do Spojených států amerických, kde jej zastihl počátek druhé světové války. Přednášel na University of Yale a spolupracoval s Juliem de la Fuentem při terénním výzkumu v Mexiku.

Mantegazza, Paolo

(31. 10. 1831, Monza, Itálie – 28. 8. 1910, San Terenzo, Itálie)

italský antropolog, neurolog, fyziolog a spisovatel; profesor antropologie ve Florencii, kde založil Antropologicko-etnografické muzeum. Intenzivně se zabýval zejména antropologií sexuality. Z díla: *Fisiologia del piacere* (1854, česky: *Physiologie krásna*. Praha: I. L. Kober, 1892), *Fisiologia della donna* (1893, česky: *Physiologie ženy*. Praha: I. L. Kober, 1894), *Gli amori degli uomini: Saggio di una etnologia dell'amore* (1886, česky: *O láskách lidských: Pokus ethnologie lásky*. Praha: I. L. Kober 1894).

Marshack, Alexander

(4. 4. 1918, The Bronx, USA – 20. 12. 2004, Manhattan, New York, USA)

americký archeolog, antropolog a publicista. Zabýval se paleolitickým uměním, zavedl metodu mikroskopického výzkumu uměleckých artefaktů (close reading) a její výsledky interpretoval ve vztahu k času, kalendářům a ročnímu sezonnímu rytmu.

Prohloubil koncepci obrazu mladopaleolitického lovce jakožto člověka s bohatým myšlenkovým světem. V tomto duchu se nese jeho nejznámější kniha *The Roots of Civilization: The Cognitive Beginnings of Man's First Art, Symbol and Notation* (Kořeny civilizace: Kognitivní počátky prvního lidského umění, symbolů a záznamů, 1971).

Martin, Rudolf

(1. 7. 1864, Zürich, Švýcarsko – 11. 7. 1925, München, Německo)

německý antropolog a etnograf. Na počátku 20. století podrobil revizi antropometrickou metodiku Pierra Paula Brocy a rovněž zdokonalil Brocou vytvořený antropologický instrumentář. Založil časopis *Anthropologischer Anzeiger* (1924) a vydavatelskou tradici nejznámější příručky fyzické antropologie *Lehrbuch der Anthropologie: In systematischer Darstellung mit besonderer Berücksichtigung der Anthropologischen Methoden* (Učebnice antropologie. Systematické pojetí se zvláštním zřetelem k antropologickým metodám; 1. vydání 1914, 2. vydání posmrtně v roce 1928).

V roce 1957 doplnil Martinovu učebnici Karl Saller a poslední vydání revidované Rainerem Knußmannem začalo postupně vycházet v nakladatelství Gustava Fischera od roku 1988 pod názvem *Anthropologie: Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen* (Antropologie, příručka srovnávací biologie člověka).

Mauss, Marcel

(10. 5. 1872, Épinal, Francie – 10. 2. 1950, Paříž, Francie)

francouzský sociolog, etnolog a historik; zásadně přispěl ke konstituování francouzské etnologie a sociologie. Pod dohledem svého strýce Émila Durkheima (1858–1917) studoval filozofii na Univerzitě v Bordeaux a následně na École Pratique des Hautes Études. Kromě toho studoval sanskrt pod vedením Alfreda Fouchera (1865–1952), Antoina Meilleta (1866–1936) a Sylvaina Léviho (1863–1935). Nikdy nezískal doktorát – disertační práci *La Prière* (Modlitba) nepředložil k obhajobě, přesto ji v roce 1909 ji publikoval. Stal se významným představitelem francouzské sociologické školy; někdy je označován za posledního velkého kabinetního antropologa – v souladu s tradicí francouzské antropologie nikdy neuskutečnil žádný terénní výzkum. Mauss se výrazně politicky angažoval – stal se jedním ze zakladatelů socialisticky orientovaného periodika *L'Humanité* (1904), se kterým následně úzce spolupracoval. Přispíval také do politického periodika *La Populaire*. Spolu s Durkheimem se angažoval v hnutí za propuštění kapitána Alfreda Dreyfusse (1859–1935). V letech 1897 až 1898 žil ve Velké Británii, kde se seznámil s britským antropologickým myšlením; spolupracoval mimo jiné s Edwardem Burnettem Tylorem (1832–1917) a Jamesem Georgem Frazerem (1854–1941). Po návratu získal místo na École Pratique des Hautes Études, kde na katedře indických náboženství vystřídal Alfreda Foucherana. V roce 1898 se stal redaktorem *L'Année sociologique*. Po smrti Durkheima v roce 1917 vyvinul úsilí o pokračování *L'Année sociologique*, ale vyšla jen dvě čísla (1925 a 1927). Od roku 1902 vedl na École Pratique des Hautes Études přednášky se zaměřením na náboženství přírodních národů. Ve spolupráci s Lucienem Lévy-Bruhlem a Paulem Rivetem založil v roce 1925 Institut d'ethnologie de Paris (Institut etnologie v Paříži). V letech 1931 až 1941 přednášel na Collège de France a zasloužil se o další rozvoj francouzské sociologické školy, kterou se pokusil sblížit

s psychologií. Sociologické teorii věnoval Mauss svou studii *Fragment d'un plan de sociologie générale descriptive* (Fragment plánu obecné deskriptivní sociologie, 1934).

Mauss měl široké odborné zájmy; prováděl sociologicko-etnologické analýzy daru, magie, oběti, směny, reciprocity a spolupráce. Výzkumy založil na širokém využití komparativní metody. Částečně se odklonil od Durkheimových názorů na povahu společnosti. Připouštěl, na rozdíl od Durkheima, že sociální život má psychické aspekty, které se však liší od psychiky jedince. Na zmírnění Durkheimových antipsychologických postojů pracoval zejména ve 20. letech, kdy spolupracoval se Societé de psychologie (Psychologická společnost) a navázal spolupráci s *Journal de psychologie normale et pathologique* (Časopis pro normální a patologickou psychologii) a *Journal de psychologie* (Psychologický časopis). V publikovaných příspěvcích apeloval na nezbytnou spolupráci mezi sociologií, psychologií a fyziologií, která umožní celostně zkoumat konkrétní lidi.

Mauss je autorem řady studií: *Essai sur la nature et la fonction du sacrifice* (Esej o povaze a funkci oběti, 1899), kterou zpracoval společně s Henrim Hubertem (1872–1927), *Esquisse d'une théorie générale de la magie* (Nástin obecné teorie magie, 1902–1903). Ve svém nejcitovanějším díle *Essai sur le don: Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques* uveřejněném v (Nouvelle séries, Tome I [1923–1924]) (Esej o daru: Formy a příčiny směny u archaických společností, 1925, česky: *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999) předložil hypotézu „totálního sociálního faktu“ (v originálu: *fait social total*). V díle provedl analýzu daru v mezikulturní perspektivě; mimo jiné na příkladech potlače a kuly; zde čerpal z díla Franze Boase (1858–1942), respektive Bronisława Malinowského (1884–1942). Z tohoto úhlu pohledu lze konstatovat, že přispěl k rozvoji sociologie náboženství a ekonomické antropologie. Vedle toho přispěl k antropologii těla a metodologii antropologie. V díle *Les techniques du corps* (Techniky těl, 1936) provedl analýzu kulturního základu zacházení s tělem – ukazuje, jak proces enkulturace ovlivňuje techniky a způsoby plavání, běhu, odpočinku a podobně. V díle *Une catégorie de l'esprit humain: La notion de personne celle de „moi“* (Kategorie lidského ducha: Pojem osobnosti „já“, 1938) se zabýval představami o osobnosti u indiánů Pueblanů a Austrálců. Maussova studentka Denis Paulmeová (1909–1998) na základě svých poznámek z jeho přednášek sestavila *Manuel d'ethnographie* (Etnografická příručka, 1947). Claude Lévi-Strauss (narozen 1908) pořídil z Maussových děl publikaci *Sociologie et anthropologie* (Sociologie a antropologie, 1950). Trísvazkový soubor Maussových prací vydal v letech 1968–1969 Victor Karady pod názvem *Oeuvres* (Díla). Sborník Maussových politických děl publikoval v roce 1997 Marcel Fournier pod názvem *Écrits politiques* (Politické spisy). K čtým Maussovým žákům patří Luis Dumont (1911–1998), Marcel Griaule (1898–1956), Michel Leiris (1901–1990), Claude Lévi-Strauss, Jacques Soustelle (1912–1990) a další.

Meadová, Margaret

(16. 12. 1901, Philadelphia, Pennsylvania, USA – 15. 11. 1978, New York City, USA)

americká antropoložka; představitelka školy osobnost a kultura a psychologicky orientované antropologie; propagátorka sociálního determinismu. Studovala na DePauw University a Barnard College anglický jazyk a psychologii; asistentka Franze Boase Ruth Benedictová ji přiměla k postgraduálnímu studiu antropologie.

Prvním samostatným výzkumem Margaret Meadové bylo osmiměsíční studium domorodců na ostrově Tau v soustroví Samoa v Polynésii a jeho konkrétním výsledkem byla populární kniha *Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilisation* (Dospívání na Samoi: Psychologický výzkum primitivní mládeže pro západní civilizaci, 1928). V létě 1930 se společně s antropologem Reem Franklinem Fortunem věnovala krátkému výzkumu Omahů. V letech 1931 až 1933 studovala domorodé kmeny na Nové Guineji a v letech 1936 až 1938 a znovu 1939 pobývala s Gregory Batesonem na Bali. Rok 1938 strávila mezi Iatmuly na Nové Guineji.

V knize *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* (Pohlaví a povaha ve třech primitivních společnostech, 1935) shrnula Margaret Meadová výsledky svých výzkumů na Nové Guineji z počátku třicátých let, které byly zaměřeny na analýzu sociálně kulturní podmíněnosti mužské a ženské role. Sociokulturní determinismus jako klíčový faktor při vytváření osobnosti byl rovněž tématem terénního výzkumu na Bali, který realizovala v letech 1936 až 1938 společně s Gregorym Batesonem. V knize *Male and Female: A Study of the Sexes in a Changing World* (Mužství a ženství: Studium pohlaví v měnícím se světě, 1949) se zabývala v širokém srovnávacím záběru kulturní podmíněností role pohlaví.

Po druhé světové válce se věnovala především pedagogické, osvětové a řídicí činnosti a na čas se stala díky svému postavení na Kolumbijské univerzitě a v Americkém muzeu přírodní historie (*American Museum of Natural History*) v New Yorku bezpochyby nejvlivnější osobností severoamerické antropologie. Stála v čele Americké antropologické asociace (*American Anthropological Association*) a byla prezidentkou Americké asociace pro vědecký pokrok (*American Association for the Advancement of Science*). Její další práce zahrnovaly *Cultural Patterns and Technical Change* (Kulturní vzorce a technická změna, 1953, editorka) a *New Lives for Old: Cultural Transformation – Manus, 1928–1953* (Nové životy za staré: Kulturní transformace – Manus, 1928–1953, 1956).

Celoživotní témata Margaret Meadové se týkala procesu socializace, dětství, rodičovství, vztahu mezi pohlavími a výchovy. Antropologie představovala podle Meadové především vědu o kultuře; výchova v raném dětství má zásadní význam pro formování lidské osobnosti. Interakci mezi jedincem a kulturou pokládala za dynamický proces, jehož výrazem byl specifický kulturně podmíněný typ osobnosti.

Dílo Margaret Meadové bylo vystaveno ostré kritice především z důvodu údajně závažných metodologických nedostatků a ideologické předpojatosti; například novozélandský antropolog Derek Freeman (1916–2001) uveřejnil v roce 1983 knihu *Margaret Mead and Samoa: The Making and Unmaking of an Anthropological Myth* (Margaret Meadová a Samoa: Zrození a zánik antropologického mýtu), v níž se snažil doložit, že Meadová idealizovala samoanskou společnost a podcenila „komplexnost kultury, společnosti, historie a psychologie“ místních obyvatel.

Morgan, Lewis Henry

(21. 11. 1818, Aurora, New York, USA – 17. 12. 1881, Rochester, New York, USA)

americký antropolog, etnolog, sociolog, veřejný činitel a právník; jeden z nejvýznamnějších tvůrců a stoupců evolucionismu. Spolu s Adolphem Bandelierem a Frankem Cushingem přispěl k ustavení evolucionistické antropologie, archeologie, etnologie a etnografie ve Spojených státech amerických.

V roce 1844 Morgan ukončil studia práv a zahájil soukromou praxi v Rochesteru. Jeho profesionální a odborný zájem o Irokézy se projevil poprvé v pojednání *League of the Ho-De-No-Sau-Nee or Iroquois* (Liga Ho-De-No-Sau-Nee neboli Irokézů, 1851). Roku 1855 se stal ředitelem železniční společnosti (Iron Mountain Rail Road Co.); později byl zvolen za Republikánskou stranu do Kongresu, v letech 1861 až 1869 působil jako senátor státu New York a stál v čele komise pro indiánské záležitosti. V roce 1856 se stal členem American Association for the Advancement of Science (Americké společnosti pro vědecký pokrok), na jejímž výročním zasedání vystoupil s přednáškou *Laws of Descent of the Iroquois* (1858, Zákony irokézského příbuzenství), v níž pohovořil o principech exogamie a matrilinearity u Irokézů.

Lewis Henry Morgan zkoumal prostřednictvím dotazníků, rozličné aspekty kmenové organizace, příbuzenských vztahů a zvyklostí původního obyvatelstva Severní Ameriky a posléze se rozhodl svůj výzkum rozšířit prakticky na celý svět. Morgan rozlišil dva základní systémy příbuzenství: tzv. „*klasifikační soustavu příbuzenství*“ a tzv. „*popisnou (deskriptivní) soustavu příbuzenství*“. V knize *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family* (Systémy pokrevnosti a sešvagření lidské rodiny, 1871) předložil své pojetí evoluce rodiny: po prvotním údobí archaické *promiskuity* následovala rodina pokrevních příbuzných, skupinové manželství bratrů a sester, které již vymizelo a jehož jediná zachovaná podoba se udržela v Polynésii jako tzv. *havajský systém pokrevního příbuzenství*. Následoval *punaluanský typ rodiny*, skupinové manželství sester nebo bratrů a jejich partnerů, kteří již nemuseli být navzájem příbuzní. Z punaluanské rodiny vznikla *syndyasmická rodina*, založená na soužití několika párů. Systém pokrevního příbuzenství náležející tomuto typu rodiny označil jako *turánský* nebo *ganowanský*. Vyšší formu rodinného života představoval *patriarchální typ rodiny*, polygamní partnerství muže a několika žen. Konečného vývojového stadia bylo podle Morgana dosaženo v rámci *monogamní* rodiny s árijským systémem pokrevního příbuzenství.

V letech 1870 až 1871 podnikl čtrnáctiměsíční cestu po Evropě; ve Velké Británii se setkal s Charlesem Darwinem, Johnem Lubbockem, Henrym Mainem a Johnem McLennanem.

Morganova kniha *Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization* (1877, česky: *Pravěká společnost neboli Výzkumy o průběhu lidského pokroku od divoštví přes barbarství k civilizaci*, 1954) představovala jeho vrcholný vklad do rozvoje klasického evolucionistického paradigmatu. V této syntéze vyložil historii jako univerzální vzestupný evoluční proces, podmíněný psychickou jednotou lidstva, který směřuje k vyšší míře sociální komplexnosti, technologické vyspělosti a obecné humanity. Podrobně propracoval tři základní evoluční stadia vývoje lidstva: *divoštví (savagery)*, *barbarství (barbarism)* a *civilizaci (civilization)*, jež lze dále členit na sedm dílčích stupňů: I. Nejnižší stupeň divoštví, „*dětství lidstva*“, kdy hlavní obživou lidstva byly plody a ořechy a vzniká artikulovaná řeč. Toto údobí skončilo osvojením ohně a počátky rybaření. Do historické doby se nezachoval žádný kmen na tomto vývojovém stupni. II. Střední stupeň divoštví je charakteristický nejrozsáhlejší migrací po zemském povrchu. Skončil vynálezem luku. Na středním stupni divoštví žijí australští domorodci a Polynésané. III. Nejvyšší stupeň divoštví byl ukončen vynálezem hrncířství. Zahrnuje dnešní indiánské kmeny Jižní Ameriky. Následují tři stupně barbarství: IV. Nejnižší stupeň barbarství, z něhož se dochovaly indiánské kmeny na východ od Missouri, přechází vynálezem zemědělství, domestikací a zavodňováním na vyšší úroveň. V. Střední stupeň barbarství je ohraničen nástupem doby železné. Tento horizont dodnes nepřekročily některé indiánské kmeny Střední Ameriky. VI. Nejvyšší stupeň barbarství dokumentuje stav řeckých

kmenů za Homéra, italské kmeny před založením Říma a germánské kmeny římské doby. VII. Stupeň civilizace byl podle Morgana dosažen, jakmile se rozšířilo užívání písma.

Morganovou poslední větší prací byla kniha z roku 1881 nazvaná *Houses and House-Life of the American Aborigines* (Domy a domácí život amerických domorodců), která představovala důkladné shrnutí etnografických, archeologických a architektonických dat indiánských populací od Labradoru po Nové Mexiko.

Na sklonku své vědecké kariéry v roce 1880 byl Lewis Henry Morgan zvolen předsedou Americké společnosti pro vědecký pokrok. Někteří Morganovi žáci jako Lorimer Fison (1832–1907) v Austrálii nebo Adolphe Francis Alphonse Bandelier (1840–1914) ve střední Americe prováděli rozsáhlý terénní výzkum, jenž měl prokázat správnost jeho tezí. V rámci Smithsonian Institution vznikl Ústav americké etnologie (Bureau of American Ethnology), jehož pracovníci navázali na Morganův badatelský program.

O Morganovo dílo projevíli zájem zakladatelé marxismu. Karl Marx (1818–1883) se údajně chystal napsat o Morganovi knihu a Friedrich Engels začlenil ve studii z roku 1884 nazvané *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates* (1884, česky: *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Praha: Zář, 1906, v novějším překladu Praha: Svoboda, 1948) Morganovo pojetí pravěkých dějin do obecné vize historického materialismu. Klasické evolucionistické paradigma, na jehož budování se Lewis Henry Morgan podílel, bylo následujícími generacemi antropologů ve Spojených státech amerických a ve Velké Británii kritizováno. Zejména škola Franze Boase se stavěla k Morganovu dílu odmítavě. Určité rehabilitace se Lewis Henry Morgan dočkal po druhé světové válce ze strany představitelů neoevolucionismu Leslieho Whita, Juliana Stewarda a Marvinina Harrise.

Opler, Morris Edward

(3. 5. 1907, Buffalo, New York, USA – 13. 5. 1996, Norman, Oklahoma, USA)

americký antropolog. Podrobil kritice koncepci Ruth Benedictové o dominanci jedné kulturní konfigurace v rámci každé kultury, a vytvořil teorii kulturních témat (*cultural themes*) založenou na předpokladu, že neexistuje pouze jediný všeovládající princip, ale celý soubor různých vzájemně spjatých sociálních regulativů a vzorců činnosti (kulturních témat), který zajišťuje celistvost a dynamickou rovnováhu kulturního systému; počet kulturních témat je v daném kulturním systému omezen a všechna témata mohou mít svá „kontratémata“ (*counter-themes*), která přispívají k zachování ekvilibria kulturního systému a chrání jej před jednostranností, jež by mohla být způsobena převahou jediného tématu. Z díla: *An Apache Life-Way* (Životní cesta Apačů, 1941), *Themes as Dynamic Forces in Culture* (Témata jako dynamické síly v kultuře, in *American Journal of Sociology*, 51, 1945).

Pääbo, Svante

(20. 4. 1955, Stockholm, Švédsko)

švédský molekulární a evoluční genetik a antropolog. Od roku 1997 je ředitelem jednoho z nejvýznamnějších pracovišť evoluční genetiky a antropologie v Evropě (Abteilung

evolutionäre Genetik, Max-Planck-Institut für evolutionäre Anthropologie, Lipsko, Německo). Patří k nejvýznamnějším osobnostem v současné paleogenetice. Zabývá se zejména studiem změn v DNA, jako jsou mutace a rekombinace, a studiem jejich vlivu na strukturu populace a jejich význam v evoluci. Získané výsledky interpretuje vzhledem ke genetické historii především člověka, ale také opic nebo dalších i již vymřelých organismů.

Svante Pääbo se svými spolupracovníky vyvinul metodiku pro získání DNA sekvencí z archeologických a paleontologických pozůstatků a zdokonaluje metody pro spolehlivé získání aDNA různých vyhynulých druhů. Tyto techniky úspěšně použil k objasnění historie člověka a pleistocenních savců. K největším úspěchům v této oblasti patří studium sekvencí DNA z vymřelých organismů, jako jsou jeskynní mědvěd, vyhynulý lenochod nebo neandertálec (*Homo neanderthalensis*). Jeho výzkumný tým díky těmto postupům jako první oznámil (na začátku roku 2009) přečtení kompletní sekvence genomu neandertálce.

Vedle analýzy celých genomů se Pääbo věnuje také analýze rozdílů v evolučně zajímavých sekvencích. Například na základě rozdílů v DNA studovaných organismů identifikoval některé geny, jež byly zvýhodněny v průběhu evoluce člověka. K nejzajímavějším patří gen FOXP2, u něhož byly zjištěny evoluční změny, které souvisejí s rozvojem řeči a jazyka jako charakteristickým znakem moderního člověka. Překvapivé bylo právě srovnání rozdílů v sekvenci moderního člověka a jeho předchůdců, které ukázalo, že dvě nejvýznamnější změny, jimiž se moderní člověk liší například od šimpanze, nesl ve své sekvenci již také neandertálec, a že tedy tyto rozdíly nejsou výsledkem selekčního tlaku v období evoluce moderního člověka, ale že se objevily už u jeho předchůdců. Z výsledků lze tedy odvodit, že základy vzniku jazyka byly položeny mnohem dříve – před 400 000 lety u společného předka moderního člověka a neandertálce a trvalo ještě desítky tisíc let, než se projeví v podobě vzniku dokonalé řeči a jazyka. V současné době Pääbo studuje zejména genetické odlišnosti i na proteomické úrovni, jako je například hledání odlišností v expresi genů u různých druhů primátů.

Spolupracuje také s českými institucemi, například s Ústavem antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity při výzkumu unikátních kosterních pozůstatků mladopaleolitického člověka z Dolních Věstonic.

Piontek, Janusz

(23. 3. 1945, Dąbrowie u Poznaně, Polsko)

polský evoluční a historický antropolog, paleoantropolog; profesor na Univerzitě Adama Mickiewicze v Poznani, dlouholetý vedoucí Institutu antropologie, jednoho z největších antropologických pracovišť v Evropě. Patří k předním specialistům v oblasti historické a evoluční antropologie, paleoantropologie a paleopatologie a je vynikajícím znalcem středoevropského neolitu a biologie středověkých populací.

Patří mezi průkopníky syntetického a integrálního pojetí studia lidských historických a prehistorických populací. Spolu s profesorem Tadeuszem Bielickim je tvůrcem současné moderní polské antropologie. Poznaňská antropologická škola, kterou Janusz Piontek založil, výrazně ovlivnila nejen polskou, ale také českou antropologii. Spolupracuje s mnohými českými a moravskými antropologickými pracovišti a od roku 1993 se podílí na řešení projektu *Evolučně antropologické aspekty přechodu od svrchního paleolitu k neolitu v Evropě*. Spolu s profesorem Tadeuszem Bielickim je tvůrcem současné moderní polské

antropologie. Poznaňská antropologická škola, kterou Janusz Piontek založil, výrazně ovlivnila nejen polskou, ale také českou antropologii. Řada jeho absolventů patří k významným učitelům a představitelům polské i světové vědy. Je zakladatelem a editorem mezinárodního časopisu *Variability and Evolution*. Z díla: *Struktura antropologiczna a kulturowe strategie adaptacyjnej populacji neolitycznych w Europie środkowej* (Antropologická struktura a kulturní adaptační strategie neolitických populací ve střední Evropě, 1990, spolu s Arkadiuszem Marciniakem).

Portmann, Adolf

(27. 5. 1897, Basilej, Švýcarsko – 28. 6. 1982, Basilej, Švýcarsko)

švýcarský zoolog, antropolog a filozof; profesor Univerzity v Basileji. Rozšířil rozvažování o člověku a lidské přirozenosti o nové aspekty vyplývající z vědeckého poznání ve 20. století. Na rozdíl od Charlese Darwina, pro kterého evoluce člověka představovala pouze atypický případ obecného evolučního procesu a lidská přirozenost byla jen derivátem přirozenosti zvířecí, představoval pro Portmanna člověk zcela novou kategorií jevů, která není bezesbýtku interpretovatelná skrze jiné živé bytosti. Portmann nepředpokládal žádné „nadpřirozené“ intervence (tyto pojmy jeho myšlení vůbec nezná) při vzniku člověka, ale právě na některých ryze biologických momentech, zejména z lidské ontogeneze, dokládal svébytnost a jedinečnost člověka.

Základní Portmannovou tezí o všech živých organismech je zařazení „sebe prezentace“ (*Selbstdarstellung*) mezi základní atributy jejich existence, stejně jako třeba rozmnožování či výměna látková. Tato sebe prezentace se děje exponováním tzv. „vlastního jevu“ (*eigentliche Erscheinung*), což je souhrn všech možných optických, akustických, olfaktorických a dalších vjemů, včetně etologických charakteristik, které organismus skýtá. Přitom jsou brány v úvahu jen ty jeho aspekty, které jsou na organismu vnímatelné bez jeho porušení, bez zásahu do jeho tělesné integrity. Tím Portmann v zásadě obrací kritérium v dnešní biologii běžné: že skryté (ať už anatomickou ukrytostí či mikroskopickou velikostí) struktury na živém organismu jsou důležitější a podstatnější než povrchy a vůbec vše evidentní a přímo nazíratelné. Tento vlastní jev je potom zvnějšněním tzv. „niternosti“ (*Innerlichkeit*), souhrnu všech skrytých a přímému vnímání nepřístupných aspektů živého organismu. Vnější tvářnost živého organismu je tudíž legitimním vyjádřením jeho přirozenosti a představuje velmi důležitý, ne-li vůbec nejdůležitější aspekt každého živého tvora – zde může být jeho přirozenost přímo nazírána, odčítána, je přístupna přímému eidetickému vnímání.

Člověk v tomto aspektu je posuzován stejně jako ostatní živé organismy, tj. jeho vnější tvářnost je výrazem jeho přirozenosti. Zejména důkladně se Portmann zabývá srovnáním ontogeneze člověka a lidoopů, popřípadě i jiných savců. Podobně jako i jiní biologové, rozeznává u savců dvě strategie v individuální ontogenezi. U první skupiny zůstávají mláďata delší dobu v hnízdě (*Nesthocker*), jsou při narození relativně bezmocná, slepá, odkázaná na péči rodičů, váha mozku se během vývoje do dospělosti zvětší více než pětkrát (hmyzožravci, hlodavci, šelmy atd.). U druhé skupiny (*Nestflüchter*) jsou mláďata schopna rodiče velmi brzy následovat, rodí se dobře pohyblivá, vidoucí, osrstěná, váha mozku se během postnatálního období zvyšuje méně než pětkrát, mláďata představují tvarově víceméně zmenšené vydání dospělých (kopytníci, ploutvonožci, kytovci). V případě člověka (a v omezené míře i vyšších primátů) mluví o „sekundárním setrvávání v hnízdě“, kdy se mláďata rodí značně bezmocná, ale s otevřenými očima i ušima a značně vyvinutou hmotou mozku a jsou nošena matkou až do dosažení parametrů mláďat druhé jmenované skupiny. U člověka mluví přímo

o „fyziologickém či normalizovaném předčasném porodu“. Dítě dosahuje stupně vývoje typu *Nestflüchter* zhruba v roce života (stupeň vývoje identický s prvním naznačeným typem *Nesthocker* prodělává lidský fetus už v uteru, kdy mezi 3.–5. měsícem dochází k srůstání očních víček). Jakoby tedy fetální vývoj člověka trval 20–22 měsíců, čemuž odpovídá i růstová křivka, která je v prvním roce prakticky identická s růstovou křivkou jiných savců během fetální periody. Portmann zde u člověka mezi 10.–22. měsícem hovoří o „sociálním uteru“, v němž se dítě vyvíjí. Z hlediska srovnání s jinými savci je u člověka jedinečné i opětovné zrychlení růstu v pubertě a pro savce této váhové kategorie neobyčejně pomalý růst a dlouhý život, a to i ve srovnání s nejbližší příbuznými lidoopy. Rovněž vyzdvihuje období stáří jakožto periodu se smysluplným obsahem, podstatně se odlišující od pouhého tělesného a duševního chátrání jiných živočišných druhů v pokročilém věku. U člověka jako jediné živé bytosti se objevuje poměrně dlouhá životní perioda (přes jednu třetinu života), která sice následuje za reprodukčním obdobím a je svou podstatou involutivní, přesto reprezentuje novou kvalitu a má svou smysluplnou funkci i v sociální struktuře, kde reprezentuje předávání tradice, paměť, zkušenost a odstup od bezprostředního zážitku.

Právě sledování rané ontogeneze člověka, zvláště v jeho fetálním stadiu, připadá Portmannovi pro výpovědi o biologickém aspektu lidské přirozenosti nejrelevantnější. Zvláště jej zaujalo například esovitě zahnuté páteře, naznačené už v tomto období, pak opět mizející a objevující se až po osvojení si bipední chůze, která se podle něho děje napodobením. Embryonální či fetální přítomnost některých charakteristik dospělého organismu byla v minulém století častým tématem diskusí v souvislosti s Darwinovou teorií (například vývoj opěrných mozolů u velbloudích či pštrosích fetů). Pro Portmanna je lidský embryonální a fetální vývoj náčrtem vývoje k budoucímu lidství, přičemž k plnému rozvoji všech znaků je nutný vliv společnosti a celého kulturně-historického dědictví. Podrobně rozebírá i analogičnost lidských (dospělých) morfologických proporcí s proporcemi fetů či malých mláďat lidoopů (analogie jde až třeba k shodnému vzorci ochlupení s novorozenými mláďaty gibbonů – celé tělo až na kštici vlasů holé). Člověk je z tohoto hlediska jakousi neotenickou formou primátů rozmnožující se za současného přetrvávání juvenilních znaků (i duševních – právě celoživotní zvědavost, hravost a schopnost učení dosti podstatně zakládá lidství).

Portmann, stejně jako valná většina ostatních autorů, pokládá řeč za nejdůležitější typický lidský znak. Zdůrazňuje v této souvislosti i některé anatomické zvláštnosti člověka, jež lze interpretovat jako adaptace k řečové vokalizaci. Jsou to zejména relativně široké propojení nosní a ústní dutiny jakožto společného ozvučného prostoru a uzavřená forma zubního oblouku, která se nemění ani nahrazením mléčných zubů stálými (u lidoopů nevyrostají stále zuby na místě mléčných, ale tvoří nový oblouk vně původní řady mléčných zubů). Schopnost řeči se stává v Portmannově pojetí teprve svou aktualizací tím, co konstituuje lidství. Pro individuální zlidštění je získání řeči nejzásadnější událostí. Při učení se řeči hrají důležitou roli vokalizační monology kojenců, jež ovšem mají svou výrazovou funkci omezenou na odrážení jejich nálad a vnitřních hnutí. Na osnově této vokalizace, obsahující nejrůznější fonémy včetně těch, které dítě ve svém mateřském jazyce nebude nikdy potřebovat, ale které se namnoze vyskytují v nejrůznějších jiných jazycích, se poté její redukci na základě slyšeného a aktivním napodobováním vytváří vlastní řeč. Jedná se zde o aktivní a velmi pracný proces tvůrčí povahy, jenž zpočátku nakládá s podněty ze strany řeči dospělých velice volně. Teprve po prvním roce se jednotlivé slovo stává víceméně závazným a přestává zároveň být „celou větou“. Výrazy nálad i jednotlivá sdělení se zvolna vtlačují do šablony jedné konkrétní řeči. Lidská řeč (včetně „řečí“ posunkových) se v Portmannově pojetí liší od zvířecích zvuků především svým symbolickým charakterem. Odlišuje „spontánní“ výrazové prostředky jako křik, podupávání, výhrůžná gesta jakožto geneticky fixované od

„ovládaných“, tj. od vlastní řeči spočívající na zděděné schopnosti a společenské tradici. Na pomezí obou kategorií by se nalézal například smích a pláč. Oba tyto pro lidskou komunikaci vysoce důležité jevy tvoří prakticky lidské specifikum, jejich dokonalá analoga u zvířat nenajdeme.

Ve shodě s mnoha dřívějšími autory zdůrazňuje i význam osvobození ruky pro manipulační činnosti, zapříčiněné a umožněné vzpřímeným postojem. Zdůrazňuje, že k osvobození ruky dochází již v kojeneckém věku, kdy není využívána k přichycování na srsti matky jako u ostatních primátů, ale má od samého počátku volnost k manipulačním cvičením a později ke hře. Člověk je v jeho pojetí jediná bytost, která má ve velmi výrazné míře svůj nejen přírodní, ale i kulturněhistorický aspekt; podstatnou složku své „přirozenosti“ získává až během „humanizačního procesu“ v sociálním prostředí. Jakkoli podíl tradice a sociálně předávaných dovedností není u vyšších zvířat zdaleka nulový, je tento aspekt u člověka zcela neporovnatelně hypertrofován. Člověk je pro něho úplně novou životní formou, pro niž hraje historický aspekt jejího bytí, v individuální i kolektivní formě, rozhodující roli. Ve shodě s antickými předlohami vnímá člověka jako bytost „otevřenou světu“, zvíře jako vázané na své okružující světy, na svůj *Umwelt* („okolní svět, prostředí“). Člověk má velmi rozvolněnou formu vztahování se k světu a jeho jednotlivostem, zcela odlehlé či skryté věci mohou nabývat významu, může jim být propůjčen. Právě toto prožívání věcí jako významných a víceméně volné působení dovoluje propůjčovat jim významy, popřípadě nové významy tvořit. Stejně tak zdůrazňuje lidskou svobodu a volnost, která je ve srovnání i s nejbližšími lidoopy podstatně větší.

V otázce původu člověka rozlišuje mezi obecnou teorií evoluce a jejími teoriemi speciálními. Obecnou teorií evoluce míní tezi o tom, že podobnost forem nejrůznějších živých organismů je podmíněna jejich příbuzností, jejich descendencí ze společných předků. Proti takto formulované obecné teorii evoluce nemá námitek a zdůrazňuje, že v této sukcesi podob živých organismů v čase lze vidět jediné plauzibilní vysvětlení jejich podobností. Právě skrze tuto po stránce příčin sice nevyjasněnou, ale přesto jistou existenci skrytého genetického pouta mezi nimi nabývá celá historická dimenze zkoumání minulých životních forem smyslu. Speciální teorie evoluce, vysvětlující či domnívající se vysvětlovat konkrétní mechanismus historického vzniku nových forem, mají v jeho pojetí pouze charakter hypotéz. Portmann si byl dobře vědom sociomorfního charakteru Darwinova učení, zejména pak přenosu představ o konkurenci, „přežívání zdatnějších“ a boje o přežití ze společenské roviny viktoriánské Anglie do živé přírody. Přirozený výběr jakožto praktický důsledek těchto tendencí je pak pro Darwina základním motorem evoluce a představa boje o přežití se později v podobě sociálního darwinismu vrací na společenskou rovinu už „posvěcena“ přírodními vědami a má povahu přírodního zákona, o němž nemá význam diskutovat. Portmann jako blízký přítel Carla Gustava Junga ostatně dobře znal jeho učení o projekcích a jejich významech v duševním životě člověka i poznávacím procesu. Také zdůrazňuje význam obecného duchovního klimatu doby a „předsudky“, které formují přístup k tak delikátní věci, jako je zkoumání původu člověka přírodovědeckými prostředky, zvláště když lidské fosilie představovaly vždy nálezy sporadické a v podstatě raritní. Darwinismus, neodarwinismus i dílo francouzského filozofa, teologa a antropologa Pierra Teilharda de Chardin (1881–1955) řadí k speciálním teoriím evoluce. Teilhardovu koncepci, kombinující a směřující stanoviska přírodovědecká i náboženská, odmítá, stejně jako mechanistické koncepty neodarwinistické, ne snad proto, že by neměl vědu i náboženství za legitimní metody lidského poznání, ale pro svévolné míšení diskurzů, kdy přechod od jedné platformy k druhé není v podstatě rozeznatelný.

Na rozdíl od řady svých současníků neodvozoval původ člověka z bezprostřední blízkosti lidoopů, ale pokládal vývoj obou čeledí, *Hominidae* a *Pongidae*, za konvergentní a mnohé znaky, například podobný typ ontogeneze či větší tělesná velikost, které člověka s lidoopy spojují, za paralelně vzniklé. V jeho pojetí se obě skupiny oddělily v oligocénu, tj. asi před 15 až 30 miliony let. Zejména v době mezi oběma válkami stál Portmann s tak vysokým časovým odhadem zcela osamocen a teprve pozdější výzkumy ukázaly, že svými odhady byl minulé realitě možná blíže než valná většina jeho současníků. Společného předka pongidů a hominidů vidí jako nějakého dosud fosiliemi přesvědčivě nedoloženého malého primáta. Pochopitelně z toho vyplývá i primární původnost lidské sociability, jejíž kořeny se zřetelně táhnou do daleké minulosti. Už skrze biologickou argumentaci se tak jeví například argumenty Jeana-Jacquesa Rousseaua o „společenské smlouvě“ jakožto rozumovém a volním aktu a o solitérním životě „původního divocha“ jako zcela nepřesvědčivé. Otázkou u člověka tedy nezůstává vznik a důvody sociálního způsobu života, nýbrž spíše jeho původní forma. Tento problém není řešitelný ani bedlivým studiem zvyků a sociální struktury tzv. přírodních národů. Tyto sociální struktury představují už dosti komplikované kulturní dědictví, a nejsou tudíž shodné se societami zvířecími, jejichž kontinuita je zajišťována dědičností, ne (nebo jen v nepatrné míře) kulturní tradicí. U člověka v zásadě neznáme žádný přirozený stav – všechny stupně jeho sociálního strukturování lze chápat pouze jako přírodě odcizený a jí „protipostavený svět“ (*opus contra naturam*). Stejně jako v individuální ontogenezi, vidí i v lidské fylogenezi proces v živočišné říši ojedinělý. V obou přísluší zkoumání raných fází převážně biologickým disciplínám, pokud je však vnímán jen jejich biologický aspekt, zůstávají nesrozumitelnými. Uspokojivé vysvětlení dostávají oba procesy teprve tehdy, známe-li „dospělou“ formu, a to ontogeneticky i evolučně. Stejně jako v ontogenezi a ve fylogenezi se vyvíjí současně přírodní i kulturní aspekt člověka.

Portmann si rovněž všímá analogií mezi procesem evoluce biologické a evoluce kulturní; i v ní lze najít skutečnosti korespondující s pojmy jako „dědičnost“, „mutace“, „selekce“, „izolace“ atd. Zatímco interpretace kulturněhistorického procesu předávání tradice z generace na generaci a jejího modifikování nikdy nepředstavovala obzvláštní interpretační problém, problematika biologické evoluce byla vždy (pokud byla vůbec zohledňována) podstatně ožehavější. Týká se to zejména vysvětlení vlastního mechanismu evoluce, faktorů, které při ní hrají podstatnou roli. Tato větší obtížnost je podle něho snadno pochopitelná, neboť biologie je konfrontována s procesy, které probíhají bez lidského přičinění a zhusta i mimo oblast lidského vlivu. Tyto procesy musejí být nejdříve pojmově uchopeny, což už samo o sobě představuje interpretaci, popřípadě dezinterpretaci (pro jistotu by dnes bylo lépe hovořit spíše o interpretacích více či méně destruktivních). Jinak je tomu u procesu historického; zde jsou nám činy, ideje a artefakty, s nimiž přicházíme do styku, přece jen mnohem bližší (byť by i pocházely ze vzdálených kultur) než mimolidská přírodní jsoucna. Biologickou a kulturněhistorickou evoluci však pokládá přes všechny paralely za dva v principu zcela odlišné historické procesy. Toto striktní rozlišení bylo způsobeno a posilováno zejména dobovým kontextem – Portmann jako pamětník obou světových válek a jejich propojení biologické a politické argumentace, ať už ve vulgárně sociodarwinistických či rasových teoriích, viděl silně neblahý vliv tohoto míšení diskurzů a krátkého propojení dobových biologických teorií s prakticko-politickými maximy. Historickou evoluci nelze podle Portmanna chápat a vysvětlovat skrze evoluci biologickou už proto, že proces hominizace – vznik řeči a tradice – leží z dnešního hlediska v minulosti a představuje tajemství *sui generis*. Toto tajemství představuje z toho důvodu, že ve fosilních zbytcích, byť by byly jakkoli četné, nezanechal žádné relevantní stopy a cestou paleontologického výzkumu není sobě adekvátním způsobem nahlédnutelný.

Z díla: *Probleme des Lebens* (Problémy života, 1949), *Biologie und Geist* (Biologie a duch, 1956), *Neue Wege der Biologie* (1960, česky: *Nové cesty biologie*, 1997), *Um das Menschenbild* (Kolem obrazu člověka, 1956), *Manipulation des Menschen als Schicksal und Bedrohung* (Manipulace člověka jako úděl a hrozba, 1969), *Entläßt die Natur den Menschen?* (Propustí příroda člověka?, 1970), *An den Grenzen des Wissens* (Na hranicích vědění, 1974) aj.

Poseidónios z Apameie

(asi 135–51 př. n. l.)

řecký filozof, astronom, geograf a historik pozdního helénismu; představitel stoicismu. Poseidónios patřil k největším učencům své doby, v jeho díle se filozofie integrálně spojovala s ostatními vědami – o světě, kosmu, historii, o člověku a jeho psychologii. (O akribii jeho závěrů svědčí i to, že byl prvním pozorovatelem, který si logicky spojil fáze mořského přílivu a odlivu s fázemi lunárních cyklů.) Poseidóniův význam tkví rovněž v tom, že byl jedním z mála systematicků řeckého vědění. Jeho spisy se však nezachovaly, ačkoliv ovlivnily všechny tehdejší Poseidóniovy následníky z řeckého i římského prostředí. Významní Římané první poloviny 1. století př. n. l. zajížděli na Rhodos, aby mohli poslouchat jeho přednášky. Jeho učení známe z excerpt a informací, jež od něj přejímali další učenci, kteří využívali jeho obrovské erudice. Na svých úředních i výzkumných cestách Poseidónios poznal rovněž větší část západního Středomoří, proto mohly být jeho údaje a úsudky dostatečně přesné. Z jeho spisu *Historiá hé meta Polybion* (Dějiny po Polybiovi) čerpal geograf Strabón jak historické, tak zeměpisné údaje. Převzal i jeho zprávu o významném vítězství keltských Bójů, jimž se v roce 113 př. n. l. podařilo v oblasti dnešního Krušnohoří odrazit útok germánských Kimbrů, což je první historická zmínka vztahující se k dění na našem území.

Poseidónios ve svých názorech na genezi života vycházel z předpokladu, že nositelem jednoty světa je životní síla (*zótikeé dynamis*), jejímž zdrojem je slunce. Mnohotvárným působením životní síly podle jeho názoru vznikají stupňovitě se lišící bytosti – od neorganických útvarů přes rostliny a živočichy až k lidem, héroům, démonům a bohům. Počátek lidských dějin Poseidónios spojuje s tzv. zlatým věkem, který charakterizuje jako období nevinnosti, kdy byl člověk nejbliže božskému ohni. Lidé v této době obývali jeskyně a duté stromy, neznali žádná provinění a nepotřebovali ochranu zákonů. Následující etapa, ve které se člověk pozdvihl z původního položivočišného stavu, byla spjata s civilizačním pokrokem, zejména technickými a vědeckými objevy, rozvojem řemesel a umění. Podle Poseidónia ale současně s civilizačním pokrokem můžeme sledovat úpadek mravů. Svým zájmem o genezi lidské kultury a výzkumy národního charakteru, obyčejů a mravů různých etnik a národů Poseidónios do značné míry anticipoval problémové okruhy, jimiž se zabývá současná kulturní antropologie. Při studiu tělesných a povahových rozdílů mezi Seveřany a obyvateli Středomoří například vyslovil názor, že základ civilizace netvoří citový princip (*thýmos*), který je charakteristický pro Germány a Kelty, ale princip racionality (*logos*), jenž je vlastní národům žijícím v oblasti Středomoří. Zvláštní pozornost věnoval také vlivu klimatu a míře lidské adaptability k přírodnímu prostředí. Podle jeho názoru nadměrné chladno ani tropická vedra neprospívají rozvoji intelektu. Za limitující faktor označil také náhlé změny přirozeného prostředí, které negativně působí na člověka, živočichy i rostliny.

Poseidónios si všímal i takových jevů jako byla dějinná atmosféra, psychologie, konkrétní zápletky, které poznamenaly výsledky jednotlivých událostí. Důraz na komplexně pojaté faktory společenského i psychického směru bychom mohli považovat za předzvěst

antropologického přístupu; zřetelně se jím inspiroval Plútarchos či Marcus Aurelius. Jako jeden z prvních systematicky popsal fyzické a psychické znaky a rozdíly obyvatel jižních a severních oblastí Evropy, vliv klimatu na povahové rysy člověka a míru lidské adaptability k přírodnímu prostředí. V době, kdy žil, došlo na více místech k velkým povstáním otroků, kteří museli v nelidských podmínkách pracovat v dolech na stříbro. Poseidónios proto v hodnocení dějinných událostí své doby vycházel i z důsledků a změn, které přinesly tyto ekonomické a sociální konflikty.

Poseidónios představuje prvního antropologa v moderním smyslu, neboť programově usiloval o studium člověka v jeho biologických, ekologických a sociokulturních souvislostech. Bývá proto, vedle Aristotela, považován za jednoho z prvních antropologů, jenž nadto stojí na počátku dnes moderní koncepce antropologie jako celostní (bio-socio-kulturní) vědy.

Pospíšil, Leopold Jaroslav

(26. 4. 1923, Olomouc)

americký antropolog českého původu; emeritní profesor Yaleké univerzity v New Havenu (Connecticut, USA). Z bývalého Československa odešel v roce 1948. Zabýval se zejména ekonomickou antropologií a antropologií práva založenou na vlastních terénních výzkumech (indiánského etnika Hopiů v Arizoně, etnické skupiny Kapauků na Nové Guineji, Eskymáků Nunamiut na Aljašce, zvykového práva tyrolských sedláků v údolí Obernberg nedaleko Brenneru aj.). Pospíšil je považován za jednoho ze zakladatelů moderní antropologie práva jako subdisciplíny obecné antropologie.

Právní antropologii chápe jako ryze empirickou disciplínu. Jeho východiska lze strukturovat do několika rovin: vypracování definice a vlastnosti práva jako subsystemu, který operuje uvnitř systematického celku; tyto definice pak rozvíjí, aby získal komplexnější představu, jak právo funguje skrze kulturní úrovně; na základě toho pak formuluje teorii o podobných právních fenoménech. K jeho výzkumným technikám patří: a) dobrá znalost jazyka zkoumaného etnika, b) sběr ucelených informací o dané kultuře s cílem postihnout podstatu jednotlivých fenoménů (například: aby poznal právní systém, zaměřuje se na analýzu problémů a konfliktů uvnitř kultury a klasifikování rozhodnutí právních případů); c) nalézání interpretace; právní rozhodnutí jsou zaznamenána, kategorizována v terénu a pak diskutována s místním informátorem, který pomáhá nalézt interpretaci jednotlivých událostí; d) během analýzy terénních poznámek abstrahuje substantivní, procedurální a morální principy, které mohou být odvozeny z právních rozhodnutí a vztaheny na celkový kontext dané kultury; e) tyto principy jsou překontrolovány s informátorem s cílem upřesnění jejich působení v právním systému. Tyto přístupy jsou dodnes akceptovány celou řadou badatelů.

Pospíšilovo pojetí práva vychází z kritiky legalismu a sociologické koncepce odvozující právo z chování lidí. Jeho pojetí práva vychází ze struktury společnosti a má formu principů abstrahovaných z autoritativních soudních rozhodnutí, která jsou zamýšlena pro univerzální aplikaci, vymezují vztahy mezi dvěma stranami a jsou doprovázeny efektivními sankcemi. Na základě toho vymezuje čtyři atributy práva: autorita, úmysl univerzální aplikace, obligatio a sankce, které testoval výzkumy na Nové Guineji. Nejsou to jen vlastnosti práva, ale také fungují jako kritérium jeho odlišení od ostatních kulturních jevů, jako je morálka, zvyky a politika. Procedury, ačkoli jsou důležitým aspektem, nejsou pro Pospíšila rozlišujícím znakem. Jeho nejznámější myšlenkou je multiplicita právních úrovní. Právní systémy chápe jako multiplicitní; právo není jen vlastností společnosti jako celku, ale také vlastností každé

funkční sociální skupiny uvnitř společnosti; každá funkční skupina a podskupina má nejen vlastní vůdce, ale také vlastní právní systém. Tyto systémy se mohou lišit ve velmi významných bodech a nejzávažnějším pro jedince nemusí být ten hlavní.

Leopold rozpoznal, že právní změny probíhají mnohými způsoby, detailně studoval zejména změny autoritativního práva a zvykového práva. Vychoval řadu badatelů, kteří pokračují v terénních výzkumech i teoretické práci. Po roce 1989 přednášel rovněž na českých vysokých školách. Za svou odbornou práci získal řadu ocenění, mezi nimi čestný titul doctor honoris causa Univerzity Karlovy v Praze (1994) a Zlatou medaili Masarykovy univerzity v Brně (1996). Z díla: *Kapauku Papuans and Their Law* (Papuánci Kapaukové a jejich právo, 1958), *Kapauku Papuan Economy* (Ekonomika papuánských Kapauků, 1963), *The Kapauku: Papuans of West New Guinea* (Kapaukové: Papuánci Západní Nové Guineje, 1963), *Anthropology of Law: A Comparative Theory* (Antropologie práva: Komparativní teorie, 1971), *Obernberg: A Quantitative Analysis of Peasant Tirolean Economy* (Obernberg: Kvantitativní analýza ekonomiky tyrolských zemědělců), *Etnologie práva* (1997).

Purkyně, Jan Evangelista

(17. 12. 1787, Libochovice – 28. 7. 1869, Libochovice)

český lékař, přírodovědec a filozof; profesor na univerzitě v polské Vratislavi, kde založil první fyziologický ústav v Evropě, a na pražské univerzitě. Kromě vlastní vědecké práce (objasnění významu buňky jako základní strukturní a funkční jednotky rostlinných a živočišných organismů aj.) proslul jako organizátor českého vědeckého a kulturního života (spoluzakladatel Spolku lékařů českých a *Časopisu lékařů českých*, od roku 1853 vydával český přírodovědecký časopis *Živa* aj.) a přispěl ke konstituování antropologie jako vědeckého oboru.

Quételet, Lambert Adolphe Jacques

(22. 2. 1796, Gent, Belgie – 17. 2. 1874, Brusel, Belgie)

belgický matematik, statistik, astronom a sociolog; jeden ze zakladatelů vědecké statistiky. Významně rozvinul statistické metody, zejména v antropologii a sociologii. Kromě jiného vytvořil pojetí ideálního typu „středního člověka“ (*l'homme moyen*), který měl být sociologickou analogií fyzikálního pojmu těžiště. Z díla: *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale* (O člověku a rozvoji jeho schopností aneb pojednání o sociální fyzice, 2 svazky, 1835).

Rabinow, Paul

(21. 6. 1944, Tampa, Florida, USA)

americký kulturní antropolog; přispěl k rozvoji teoretické antropologie, reflexivního proudu v antropologii a k antropologické interpretaci díla francouzského filozofa Michela Foucaulta

(1926–1984). Rabinow studoval na University of Chicago (BA, 1965, MA 1967, Ph.D., 1970) a na École Pratique des Hautes Études v Paříži (1965–1966). Od roku 1978 působí na katedře antropologie Kalifornské univerzity v Berkeley. Hostoval v École Pratique des Hautes Études en Sciences Sociales (1986) a École Normal Supérieur (1997), v Národním muzeu v Riu de Janeiro (1987) a na University of Iceland (1999).

V letech 1968–1969 uskutečnil antropologický terénní výzkum v Maroku, kde se zabýval sociokulturními změnami, které zde byly vyvolány koloniálními a postkoloniálními režimy (kolonialismus). Poznatky z tohoto výzkumu se staly základem jeho první knihy *Symbolic Domination: Cultural Form and Historical Change in Morocco* (Symbolická nadvláda: Kulturní forma a historická změna v Maroku, 1975). Svou druhou knižní prací *Reflections on Fieldwork in Morocco* (Přemítání o terénním výzkumu v Maroku, 1977) se zařadil k reflexivnímu proudu v antropologii. Zabýval se etnografickými metodami a na základě svých terénních zkušeností uvažoval o povaze vztahu antropologa a informátora a zkoumal mocenské aspirace zakotvené v etnografických terénních metodách. K teoretickým otázkám se vrátil ještě v dílech *Essays in the Anthropology of Reason* (Eseje o antropologii rozumu, 1997), *Anthropos Today: Reflections on Modern Equipment* (Anthropos dnes: Přemítání o moderních nástrojích, 2003) a *Marking Time: On the Anthropology of the Contemporary* (Označování času: O antropologii současnosti, 2007). V těchto dílech reflektoval otázku zkoumání člověka, dostupných metod získávání znalostí a povahy výzkumných institucí. Dospěl k názoru, že současný stav metod a institucí je epistemologicky nevhodný pro budování stabilního obrazu člověka. Anthropos je zachycen v různých pravdách a heterogenních *logoi* (logos); anthropos je *hetero-logoi* („anthropos je ta bytost, která trpí příliš mnoha *logoi*“).

Od poloviny devadesátých let 20. století se systematicky věnuje výzkumu etiky a otázkám vytváření znalostí v biotechnologii a genomice. V této souvislosti uskutečnil několik antropologických terénních výzkumů v moderních vědeckých laboratořích: v jedné kalifornské biotechnologické firmě (1994–1995), v genomickém centru v Paříži (1998) a na Islandu ve společnosti deCode Genetics Inc. (1999–2000). V těchto studiích sledoval zejména okolnosti produkce znalostí. Na základě těchto výzkumů připravil několik knih a studií: *Making PCR: A Story of Biotechnology* (Vývoj polymerázové řetězové reakce: Příběh biotechnologie, 1996), *French DNA: Trouble in Purgatory* (Francouzská DNA: Trampoty v Očistci, 1999), *A Machine to Make a Future: Biotech Chronicles* (Stroj na budoucnost: Biokroniky, 2004, ve spolupráci s americkou kulturní antropoložkou Taliou Dan-Cohenovou).

Rabinow je dobře obeznámen s francouzským filozofickým myšlením a patří k předním znalcům a interpretům díla Michela Foucaulta. Z této oblasti publikoval *The Foucault Reader* (Čítanka Foucaultových textů, 1984), *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (Michel Foucault: Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky, 1983, ve spolupráci s Hubertem Dreyfusem) a *The Essential Foucault* (Podstatné z Foucaulta, 2003, ve spolupráci s Nikolasem Rosem).

Dalšími významnými publikacemi Paula Rabinowa jsou *French Modern: Norms and Forms of the Social Environment* (Francouzská moderna: Normy a formy sociálního prostředí, 1989), s Williamem Sullivanem sestavili práce *Interpretive Social Science: A Reader* (Interpretativní společenské vědy: Čítanka, 1978) a *Interpretive Social Science: A Second Look* (Interpretativní společenské vědy: Druhý pohled, 1987); je také autorem mnoha studií a statí v odborných časopisech.

Radcliffe-Brown, Alfred Reginald

(17. 1. 1881, Birmingham, Anglie – 24. 10. 1955, Londýn, Anglie)

britský sociální antropolog. Společně s Bronisławem Malinowskim je pokládán za zakladatele funkcionalistické antropologie. Ačkoliv pocházel z chudých poměrů, díky stipendiu studoval na Trinity College v Cambridge, kde mezi jeho učitele náleželi William Rivers a Charles Samuel Myers, docházel však také na filozofické přednášky filozofa a matematika Alfreda Northa Whiteheada (1861–1947). Hlásil se ke krajní levici (byl znám jako „anarchista Brown“) a propagoval na Britských ostrovech Durkheimovu sociologii. V letech 1906 až 1908 se Radcliffe-Brown věnoval terénnímu výzkumu na Andamanských ostrovech v Bengálském zálivu; o dva roky později studoval nativní etnika v severní Austrálii. V letech 1916 až 1919 působil jako úředník (Director of Education) v africkém království Tonga, jež bylo pod nepřímou správou Velké Británie. Ze zdravotních důvodů (onemocněl španělskou chřipkou) odešel za bratrem do Jižní Afriky, kde začal pracovat jako etnolog v Transvaalském muzeu. Koncem roku 1920 získal místo sociálního antropologa, které bylo z iniciativy Alfreda Corta Haddona zřízeno na univerzitě v Kapském městě. Vědecké uznání získala Radcliffe-Brownovi především dnes již klasická monografie *The Andaman Islanders: A Study in Social Anthropology* (Andamanští ostrované: Sociálně antropologická studie) z roku 1922. V roce 1926 odplul do Austrálie, kde přednášel v Sydney na místní univerzitě, řídil antropologický výzkum, založil periodikum *Oceania* a uveřejnil monografii *The Social Organization of Australian Tribes* (Sociální organizace australských kmenů, 1930–1931). Roku 1930 přesídlil do Spojených států amerických, kde působil na univerzitě v Chicagu; konečně v roce 1937 přijal pozvání na univerzitu do Oxfordu. Během druhé světové války působil jako prezident Royal Anthropological Institute. V letech 1942 až 1944 přednášel na univerzitě v São Paulu v Brazílii. V roce 1946 byl v Oxfordu penzionován, působil však nadále na univerzitě v Alexandrii (1947–1949) a v Jižní Africe na Rhodes University (1951–1954). Teprve na konci života se vrátil do Anglie.

Alfred Reginald Radcliffe-Brown se stal vůdčí osobností britské sociálně antropologické školy, jež se vymezila vůči dosud dominantnímu Malinowského funkcionalismu. Sociální struktura nahradila jako hlavní konceptuální nástroj antropologického bádání Malinowského funkci a zájem britské sociální antropologie se nadále soustředil především na příbuzenské a politické systémy. Své učení shrnul v knize *A Natural Science of Society* (Přírodní věda o společnosti, 1957), v níž odmítl Boasovu vědu o kultuře a zdůraznil úlohu společnosti. Kulturu pokládal za nepřesně vymezený abstraktní pojem a nanejvýš ji ztotožnil s procesem socializace. Jeho hlavní ambicí bylo vytvořit jednotnou vědu o společnosti. Odmítal kulturní relativismus amerických antropologů, ačkoliv oceňoval jejich metodu terénního výzkumu. Radcliffe-Brown rozlišil historický výklad, který je vlastní etnologii, a vědeckou interpretaci, jež přísluší sociální antropologii, která by měla být vybudována podle vzoru přírodních věd. Zatímco etnologie se snaží rekonstruovat kulturní dějiny určitého etnika, sociální antropologie usiluje o stanovení obecných zákonů, jimiž se řídí společenský život.

Retzius, Anders Adolf

(13. 10. 1796, Lund, Švédsko – 18. 10. 1860, Stockholm, Švédsko)

švédský anatom, fyziolog a etnograf. Studoval morfologické vztahy nižších a vyšších živočichů a zabýval se osteometrií. Zavedl délkošířkový index lebky; na jeho základě rozdělil Evropany do čtyř rasových skupin.

Délkošířkový index byl aplikován ve studiích o variabilitě člověka do poloviny 20. století; používá se i nadále, nikoli však ke klasifikaci příslušnosti k „rase“ nebo k hodnocení schopností člověka, nýbrž k popisu proměny tvaru lebky v čase.

Rivers, William Halse Rivers

(12. 3. 1864, Luton, Kent, Anglie – 4. 6. 1922, Cambridge, Cambridgeshire, Anglie)

britský antropolog, lékař a psycholog; představitel difuzionismu. Původně byl stoupencem evolucionismu, ale již v roce 1911 na základě práce o systému příbuzenství položil základy britského difuzionismu (kulturní difuzi a migraci považoval za základní síly pokroku) a anticipoval některé zásady funkcionalismu. Z díla: *The Todas* (Todové, 1906), *The History of Melanesian Society* (Dějiny melanéské společnosti, 1914).

Róheim, Géza

(12. 9. 1891, Budapešť, Maďarsko – 7. 6. 1953, New York, USA)

americký kulturní antropolog a psychoanalytik maďarského původu. Zasloužil se o využití psychoanalýzy Sigmunda Freuda v kulturní antropologii. Po absolvování studia geografie a etnografie na univerzitách v Berlíně a Lipsku odešel do Spojených států amerických, kde od konce 30. let 20. století působil jako profesor antropologie a etnologie. V letech 1928 až 1931 realizoval terénní výzkum mezi australskými domorodci (Austrálci) s cílem empiricky verifikovat teoretické hypotézy rakouského psychoanalytika Sigmunda Freuda (1856–1939). Své názory na využití psychoanalýzy v antropologické teorii vyjádřil v pracích *The Origin and Function of Culture* (Původ a funkce kultury, 1943) a *Psychoanalysis and Anthropology* (Psychoanalýza a antropologie, 1950).

Róheim, podobně jako Freud, chápe kulturu jako „sublimaci“, to jest transformaci a přetvoření biologické energie původně směřující k bezprostřednímu uspokojování pudu sexu a sebezáchovy v sociokulturní aktivitu. Příčiny vzniku kultury vidí Róheim v prodlouženém dětství, což podle jeho názoru vedlo k traumatu společnému všemu lidstvu. Toto univerzální trauma však bylo diferenciací činnosti v erotických hrách jednotlivých tlup postupně modifikováno, důsledkem čehož se vytvořila typická traumata a specifické kultury. Róheim nazval svoji koncepci „ontogenetickou teorií kultury“. Vychází v ní z předpokladu, že specifické rysy lidstva (lokální kultury) vznikly prostřednictvím stejných mechanismů, jakými jsou sublimace a vytváření reakcí na infantilní konflikty v procesu ontogeneze jednotlivce. Charakteristickou odlišností každé kultury je tedy třeba chápat na základě infantilních traumat zvyrodných praxí ve výchově dětí v určité kultuře. Róheimovy interpretace kultury výrazně poznamenal jeho důraz na roli sexuality a oidipského komplexu jako zásadních determinant kulturního vývoje. Podle jeho názoru například vznik zemědělství má své kořeny v oidipském komplexu. Dokazuje to tvrzením, že v mytologických systémech je země vždy považována za ženu-matku, a různé formy kultivace půdy nejsou ničím jiným, nežli pokusy navázat s ní intimní styk. Z tohoto hlediska je Róheimova koncepce kultury negativně poznamenána jednostranně psychoanalytickou interpretací sociokulturních jevů.

Sahlins, Marshall David

(27. 12. 1930, Chicago, USA)

americký antropolog. Zabýval se neevolucionistickým studiem vývoje pravěké společnosti, ekonomickou antropologií (*Stone Age Economics* [Ekonomika doby kamenné], 1972), vztahem mezi kulturou a lidskou praxí (*Culture and Practical Reason*, 1976) a svěbytnou reinterpetací strukturální antropologie při výkladu historických událostí. Je považován za jednoho ze zakladatelů historické antropologie. Vystudoval Michiganskou univerzitu, kde jej ovlivnil neoevolucionista Leslie Alvin White, a doktorát získal v roce 1954 na Kolumbijské univerzitě, kde byli jeho učiteli Karl Polanyi a kulturní ekolog Julian Steward. Koncem šedesátých let strávil dva roky v Paříži (a byl svědkem studentské revolty v květnu 1968).

Setkání se strukturalismem Clauda Lévi-Strausse změnilo jeho intelektuální orientaci. Od roku 1973 působil na Chicagské univerzitě a zabýval se především tichomořskými kulturami. Sahlinsův strukturalistický výklad příčin smrti kapitána Jamese Cooka na Havajském souostroví v roce 1779 předložený v knize *Historical Metaphors and Mythical Realities: Structure in the Early History of the Sandwich Islands Kingdom* (Historické metafory a mytické reality: Struktura v raných dějinách království Sandwichových ostrovů, 1981) vyvolal ostrou polemiku a kritiku především ze strany Gananatha Obeyesekere ve studii *The Apotheosis of Captain Cook: European Mythmaking in the Pacific* (Apoteóza kapitána Cooka: Evropská mýtotorba v Tichomoří, 1992). Z dalšího Sahlinsova díla: *Islands of History* (Ostrovy historie, 1985) a *How "Natives" Think* (Jak domorodci „myslí“, 1995).

Said, Edward Wadie

(1. 11. 1935, Jeruzalém, Britský mandát Palestina – 25. 9. 2003, New York, USA)

palestinsko-americký literární teoretik, historik a kulturní kritik. Studoval na Princetonské a Harvardově univerzitě, kde získal v roce 1964 doktorský titul. Od roku 1963 vyučoval na Kolumbijské univerzitě, kde se později stal profesorem anglické a srovnávací literatury. Byl čelním obhájcem palestinských práv a v letech 1977 až 1991 se angažoval v Palestinské národní radě. Saidovy práce patří ke stěžejním dílům postkoloniálních studií, především jeho monografie *Orientalism: Western Conceptions of the Orient* (1978, česky: *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*, 2008) vedla během poslední čtvrtiny 20. století k revizi postulátů na poli humanitních věd a počítá se zde k nejvlivnějším.

Ve svém široce diskutovaném díle *Orientalism* kriticky analyzoval vybranou tvorbu převážně britských a francouzských autorů koloniální a postkoloniální éry, která se podílela na utváření vědního oboru orientalistiky a jejího výrazového prostředku orientalismu. Popsal metody a způsob, jakým byl fenomén orientalismu konstruován. Hlásil se k myšlenkovému odkazu Michela Foucaulta, především k tezím o spojitosti mezi mocí a věděním, které aplikoval na vztah Orientu a Západu. Rozebral jak texty vědecké, literární, žurnalistické i cestopisné, tak pojednání politická a náboženská. Analýzou orientalistického diskurzu se snažil prokázat, že objektivní realita Východu je dlouhodobě pod vlivem orientalismu, který byl však do značné míry zrozen z pouhé imaginace orientalistů. Orientalismus se místo nástroje vědy a poznání poté stal nástrojem moci implementované prostřednictvím západních institucí v rámci Orientu. Saidovými slovy: „Orientalismus je postupem, jímž Západ Orientu vládne,

restrukturalizuje jej a spravuje.“ Said se zabýval převážně islámskými zeměmi Blízkého východu, avšak Orient v jeho pojetí není nutně definován geograficky, nýbrž spíše vztahem k Okcidentu (Západu) formou binárního kontrastu. Saidova snaha o dekonstrukci orientalistiky znamenala obrat v nahlížení Východu Západem a stala se výzvou pro řadu dalších badatelů. Said, který vždy podporoval vytvoření samostatného palestinského státu, byl v letech 1977 až 1991 členem Palestinského národního výboru. Said byl často kritizován kvůli schematismu a ideologické předpojatosti; mezi jeho přední kritiky náleželi například Ernest Gellner, Elie Kedurie nebo Bernard Lewis. Ze Saidova díla: *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World* (Skrytý islám: Jak média a odborníci určují, jak máme vnímat zbytek světa, 1981), *The World, the Text, and the Critic* (Svět, text a kritik, 1983), *Culture and Imperialism* (Kultura a imperialismus, 1993), *The Politics of Dispossession* (Politika vyvlastnění, 1994).

Saller, Karl Felix

(3. 9. 1902, Kempten, Německo – 15. 10. 1969, München, Německo)

německý antropolog, anatom a genetik. Působil na univerzitách v Kielu a Göttingen, od roku 1948 na univerzitě v Mnichově, kde vedl Ústav antropologie a humánní genetiky. Zabýval se rovněž parapsychologií z hlediska antropologie (například v článku *Die Parapsychologie vom Standpunkt des Anthropologen* [Parapsychologie z hlediska antropologa], *Die Heilkunst*, 1955).

Saller doplnil učebnici antropologie Rudolfa Martina a v roce 1957 ji vydal v reedici (Martin, Rudolf – Saller, Karl: *Lehrbuch der Anthropologie in systematischen Darstellung*. 3. Auflage [Učebnice antropologie v systematické podobě, 3. vydání], Stuttgart: Gustav Fischer Verlag).

Salzmann, Zdeněk

(18. 10. 1925, Praha)

americký sociální a kulturní antropolog českého původu. Studoval jazykovědu v Bloomingtonu pod vedením Charlese F. Voegelina. Od roku 1968 přednášel kulturní a sociální antropologii na Massachusettské univerzitě v Amherstu; po roce 1989 se vrátil do České republiky a přednášel na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, na Západočeské univerzitě v Plzni a Univerzitě Pardubice.

Zabývá se lingvistickou antropologií, sociolingvistikou, etnolingvistikou. Zkoumal zvláště indiánské populace v USA a jazyk a kulturu českých a slovenských menšin aj. Z díla: *Language, Culture and Society: An Introduction to Linguistic Anthropology* (1993, česky: *Jazyk, kultura a společnost: Úvod do lingvistické antropologie*, 1997).

Sapir, Edward

(26. 1. 1884, Lauenberg, Německo [dnes Łębork, Polsko] – 4. 2. 1939, New Haven, USA)

americký lingvista a antropolog. Společně s Ruth Benedictovou a Margaret Meadovou náleží k zakladatelům školy kultura a osobnost (*Culture and Personality*) a významně přispěl k rozvoji psychologické a lingvistické antropologie. Je považován za předchůdce

humanistické antropologie (humanistic anthropology), která se ustavila ve Spojených státech amerických v sedmdesátých letech 20. století. Sapir vystudoval Kolumbijskou univerzitu, kde se původně věnoval německé a indoevropské filologii, Franz Boas nicméně obrátil jeho pozornost k antropologii. V dizertační práci, kterou obhájil v roce 1909, se Edward Sapir zabýval indiánskými jazyky v Kalifornii a Oregonu. Po krátkém pobytu na Kalifornské univerzitě v Berkeley v letech 1907 až 1908 přijal zaměstnání v antropologickém oddělení Kanadského geologického průzkumu v Ottavě. Při této příležitosti se věnoval studiu jazyků Athapasků; tento výzkum posléze přispěl k vymezení jazykové rodiny na-dené. Během patnácti let strávených v Ottavě se Sapir zabýval lingvistickou antropologií a vypracoval novou klasifikaci indiánských jazyků; na místo tradičního členění na padesát pět skupin, jehož autorem byl John Wesley Powell, Sapir navrhl šest základních skupin. Sapirovo členění bylo užíváno až do šedesátých let 20. století, kdy se prosadila klasifikace od Josepha Greenberga.

V roce 1921 Edward Sapir uveřejnil svoji zásadní strukturalisticky zaměřenou studii *Language: An Introduction to the Study of Speech* (Jazyk: Úvod do studia řeči). V letech 1925 až 1931 přednášel na univerzitě v Chicagu a 1931 až 1939 na Yaleově univerzitě. Edward Sapir vytvořil společně se svým žákem Benjaminem Lee Whorfem teorii lingvistického relativismu, která je známa jako Sapir-Whorfova hypotéza.

Smith, sir Grafton Elliot

(15. 8. 1871, Grafton, New South Wales, Austrálie – 1. 1. 1937, Londýn, Anglie)

australský anatom, archeolog a antropolog; představitel monodifuzionismu a heliotické školy. Spolu s Williamem Jamesem Perrym vytvořil monodifuzionistickou heliotickou teorii kultury, která předpokládá existenci jediného centra světové kultury (invence a originalita je podle obou autorů spíše výjimečným projevem lidského ducha), jímž byl starověký Egypt; odtud se objevy, vynálezy a rozmanité dovednosti (kult Slunce, lékařství, mumifikace, megalitické stavitelství atd.) šířily do jiných oblastí Starého světa i Nového světa.

Smith dále v duchu difuzionismu předpokládal, že se přejaté kulturní prvky prolínaly s původními, a vytvářely tak nové kulturní komplexy. Z díla: *The Ancient Egyptians and the Origin of Civilization* (Starověcí Egypťané a původ civilizace, 1911), *Evolution of Man: Essays* (Evoluce člověka: Eseje, 1924), *Human History* (1930, česky: *Dějiny člověka*. Praha: Jan Laichter, 1938), *The Diffusion of Culture* (Difuze kultury, 1933).

Steward, Julian Haynes

(31. 1. 1902, Washington, D. C., USA – 6. 2. 1972, Urbana, Illinois, USA)

americký antropolog. Spolu s Leslie Whitem (1900–1975) patří k nejvýznamnějším tvůrcům neoevolucionismu v antropologii; Steward významně přispěl k rozvoji antropologie, a to zejména vlastní koncepcí kulturní ekologie, kterou pojal jako metodu výzkumu, takže se lišila od již zavedeného oboru kulturní ekologie. Steward studoval na Cornelově univerzitě (BA 1925) a následně na Kalifornské univerzitě, kde v roce 1931 obhájil doktorát. Studoval u Boasových žáků Alfreda Luise Kroebera (1876–1960) a Roberta Lowieho (1883–1957), svými názory se však od Boasovy školy zásadně odklonil.

Steward podnikl tři velké terénní výzkumy. V letech 1930–1933 se účastnil archeologických výzkumů na jihozápadě Spojených států; v letech 1934–1935 podnikl terénní výzkum u Šošonů; v letech 1948–1949 uskutečnil rozsáhlý výzkum v Puerto Rico. Od roku 1935 působil v Bureau of American Ethnology of the Smithsonian Institution, kde řídil přípravu sedmisvazkového díla *Handbook of South American Indians* (Příručka jihoamerických indiánů, 1946–1959). V letech 1946 až 1952 působil na Kolumbijské univerzitě, kde u něho studovali budoucí významní američtí antropologové: Stanley Diamond (1922–1991), Marvin Harris (1927–2001), Sidney Mintz (narozen 1922), Robert Murphy (1924–1990), Marshall Sahlins (narozen 1930), Elman Rogers Service (1915–1996), Eric Wolf (1923–1999). Během svého působení na Kolumbijské univerzitě uskutečnil terénní výzkum v Puerto Rico, na němž se podílela řada jeho studentů. V jeho průběhu aspiroval na aplikování své metody kulturní ekologie při výzkumu různých lokálních kultur. Výsledkem výzkumu je dílo *The People of Puerto Rico* (Portorikánci, 1956).

Své teoretické názory Steward představil hlavně v díle *Theory of Cultural Change: The Methodology of Multilinear Evolution* (Teorie kulturní změny: Metodologie multilinéární evoluce, 1955), v němž položil základy kulturní ekologie. Při koncipování kulturní ekologie vycházel především ze svého výzkumu Šošonů. Kulturní ekologii vymezil jako metodu identifikující způsoby, kterými je kulturní změna vyvolávána adaptací na prostředí. Kulturní ekologie je ve Stewardově pojetí studiem poměrů mezi technologií, přírodními zdroji a způsobem výroby: aplikují-li se dostupné technologie na přírodní zdroje, vznikají meze možností organizace práce, která pak ovlivňuje další sociální instituce. Podle Stewarda má kulturně ekologický výzkum tři základní fáze: analýzu vztahu technologie a přírodního prostředí, analýzu vzorců chování souvisejících s využíváním technologie, analýzu vlivů těchto vzorců chování na ostatní aspekty kultury. Steward buduje kulturní ekologii od konceptu kulturního jádra (v originálu: *culture core*), které definuje jako konstelaci rysů velmi úzce svázaných se subsistenčními aktivitami a ekonomickým uspořádáním kultury. Součástí kulturního jádra jsou také sociální, politické a náboženské vzory s těsným vztahem k uvedenému uspořádání kultury. Kulturní jádro je obklopeno sekundárními rysy, jež jsou výsledkem převážně kulturně historických procesů, zejména pak difuze a invence/inovace, a nejsou přímým výsledkem kulturní adaptace. Kultury s podobným kulturním jádrem se liší zejména svými sekundárními rysy. Ke kulturním proměnám v kulturním jádře dochází hlavně v souvislosti s rozvojem technologie a se změnami způsobů výroby.

Steward pracoval s modelem multilinéární evoluce: evoluce kultury probíhá v mnoha liniích, a to vlivem povahy ekosystému a dalších faktorů, které působí na kulturu. Steward nabyl přesvědčení, že jisté základní typy kultury se mohou rozvinout podobnými způsoby za podobných podmínek, ale že několik konkrétních aspektů kultury se bude objevovat u všech lidských skupin v pravidelných sekvencích. Model multilinéární evoluce vytvořil pomocí konceptů úrovně sociokulturní integrace, kulturního areálu a kulturního typu. Navázal na koncepci kulturních areálů, kterou již před ním rozpracovali američtí kulturní antropologové Clark David Wissler (1870–1947) a Alfred Luis Kroeber. Podle Stewarda se budou kultury v jednom kulturním areálu podobat svými kulturními jádry, protože koexistují v podobných ekosystémech, a svými sekundárními rysy, protože jsou ve vzájemném kontaktu. Vývoj kultury se projevuje nárůstem komplexity kultury, kterou lze uchopit pomocí koncepce úrovně sociokulturní integrace (v originálu: *levels of sociocultural integration*). Úrovně představují kvalitativní rozdíly mezi způsoby sociálního uspořádání v čase. Na základě studia řady kmenů například rozlišil dvě úrovně sociokulturní integrace tlupy (skupiny): patrilineární tlupu a smíšenou loveckou skupinu (v originálu: *composite hunting band*). Smíšené lovecké tlupy jsou širší než patrilineární a orientují se na lov větších zvířat. Kombinace charakteru

kulturního jádra a úrovně sociokulturní integrace mu umožňuje uvažovat o kulturních typech jako klasifikačním nástroji kultur v čase a prostoru.

Svoboda, Jiří A.

(2. 9. 1953, Praha)

český antropolog, archeolog a paleoetnolog; profesor antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, vědecký pracovník Archeologického ústavu Akademie věd České republiky v Brně a vedoucí Střediska pro paleolit a paleoetnologii při Archeologickém ústavu Akademie věd ČR Brno v Dolních Věstonicích, kde pokračuje v práci vynikajících badatelů – Karla Absolona a Bohuslava Klímy. Z uvedeného střediska učinil badatelské pracoviště vyhledávané našimi i zahraničními odborníky. Je učitelem Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty a Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Zabývá se problematikou paleolitu v celé šíři, zejména moravským paleolitem. Navázal na terénní výzkumy svých předchůdců v Dolních Věstonicích, v Předmostí u Přerova, v Petřkovicích u Ostravy a v jeskyních Moravského krasu a Malých Karpat, nové výzkumy otevřel na Stránské skále v Brně a v pískovcových převisích severních Čech. Zúčastnil se paleoantropologických, archeologických a etnoarcheologických expedicí a studijních cest v zahraničí, směřovaných především na Přední východ, do severní Asie a severní Afriky.

Výsledky těchto výzkumů se promítly ve více než 300 statích a studiích, publikovaných u nás i v zahraničí, v několika vědeckých knižních monografiích (Svoboda, Jiří a kolektiv, *Paleolit Moravy a Slezska*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 1994; Svoboda, Jiří – Ložek, Vojen – Vlček, Emanuel, *Hunters between East and West: The Paleolithic of Moravia*. New York – London: Plenum, 1996; Svoboda, Jiří, ed., *Paleolithic in the Middle Danube Region*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 1996; Svoboda, Jiří, ed., *Prehistorické jeskyně*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 2002; Svoboda, Jiří, ed., *Mezolit severních Čech*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 2003; Svoboda, Jiří – Bar-Yosef, Ofer, ed., *Stránská skála: Origins of the Upper Paleolithic in the Brno Basin, Moravia, Czech Republic*. Cambridge: Harvard University Press, 2003; Svoboda, Jiří – Sedláčková, Lenka, ed., *Gravettian Along the Danube*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 2004; Trinkaus, Erik – Svoboda, Jiří, ed., *Early Modern Human Evolution in Central Europe: The People of Dolní Věstonice and Pavlov*. Oxford: Oxford University Press, 2006; monografie lokalit Ondratice, Stránská skála, Dolní Věstonice II, Pavlov I, Předmostí aj.) a vědecko-naučných knihách (*Mistři kamenného dláta*. Praha: Panorama, 1986; Svoboda, Jiří – Dvorský, Pavel, *Archeologové na loveckých stezkách*. Praha: Albatros, 1994; Svoboda, Jiří, *Čas lovců: Dějiny paleolitu, zvláště na Moravě*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 1999). Pro edici Panorama biologické a sociokulturní antropologie napsal 1. svazek *Paleolit a mezolit: Lovecko-sběračská společnost a její proměny* (2000), 6. svazek *Paleolit a mezolit: Myšlení, symbolismus a umění* (2002), 19. svazek *Paleolit a mezolit: Pohřební rítus* (2003) a 32. svazek *Čas lovců: Aktualizované dějiny paleolitu* (2009). Kontakt: Prof. PhDr. Jiří A. Svoboda, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Královopolská 147, 612 00 Brno, telefon: 541 514 118; Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Dolní Věstonice 25, 692 01 Mikulov, telefon: 519 517 637, e-mail: svoboda@iabrno.cz.

Štorch, Eduard

(10. 4. 1878, Ostroměř – 25. 6. 1956, Praha)

český spisovatel, pedagog, amatérský archeolog, průkopník experimentální archeologie a autor historické dobrodružné literatury pro děti a mládež. Po absolvování studia na učitelském ústavu v Hradci Králové (1897) působil jako pedagog, vychovatel, školní inspektor a ředitel na mnoha obecných školách, až do svého odchodu do důchodu v roce 1939, kdy se rozhodl v plném rozsahu věnovat literární tvorbě. Po celou dobu své pedagogické dráhy se věnoval širokému spektru zájmů, od sociální práce a defektologie přes sběratelství prehistorických artefaktů ke studiu archeologie a etnologie, z nichž učinil součást výchovy svých žáků. V Praze si v letech 1904–1907 doplnil znalosti z věd o člověku a kultuře jako posluchač přednášek českého archeologa a antropologa Lubora Niederleho (1865–1944) a českého lékaře a antropologa Jindřicha Matiegky (1862–1941). Své antropologické a etnologické znalosti si prohloubil také prostřednictvím korespondence s českým cestovatelem a etnologem Albertem Vojtěchem Fričem (1882–1944) a americkým antropologem českého původu Alešem Hrdličkou (1869–1943). Svoji vizi „nové pedagogiky“ inspirovanou antropologií promítl do studijních textů *Pracovní učebnice dějepisu pro školy měšťanské* (I.–III. díl, 1934–1937), které vytvořil ve spolupráci s českým pedagogem Karlem Čondlem (1900–1977).

Eduarda Štorcha je možné označit za průkopníka narativně koncipované literární prehistorie a antropologické archeologie. Tento tvůrce sugestivních beletristických příběhů, na téma dávno zmizelých prehistorických kultur, je autorem mnoha povídek a románů, v nichž je zobrazen vývoj na našem území, od mladého paleolitu přes neolit, dobu bronzovou a železnou, velkomoravské období až ke vzniku českého přemyslovského státu. Štorch přistupoval k psaní svých knih po důkladné přípravě. Mnoho z popisovaných údajů si ověřoval v praxi prostřednictvím pokusů, které lze označit za počátky experimentální archeologie (štípání pazourku, rozdělávání ohně, zhotovování luku aj.). Zdrojem literární inspirace mu byly také vlastní amatérské archeologické výzkumy. Prostřednictvím krásné literatury Štorch poprvé „oživil minulost“ v povídkách *Archeologie* (1907–1908), uveřejněné v časopise *Vzkříšení*, a *Člověk diluviální* (1906–1907), publikované v časopise *Rozhledy mládeže*. Povídka *Člověk diluviální* byla vydána knižně v roce 1907 a stala se základem pro Štorchovu nejvýznamnější knihu *Lovci mamutů* (1918), pojednávající o životě pravěkých lovců v období mladého paleolitu. Do období mladší doby kamenné je zasazen také děj knihy *Osada Havranů* (1930), ilustrované českým malířem a grafikem Janem Konůpkem (1883–1950). Ilustrační doprovod českého malíře a ilustrátora Zdeňka Buriana (1905–1981) ve Štorchově literární tvorbě lze poprvé doložit v povídce *Lovci sobů a mamutů* (1932, časopis *Malý čtenář*). Archeologický nálezný bronzových jehlic na Příbramsku inspiroval Štorcha k napsání knihy *Bronzový poklad* (1932). Boj germánského kmene Markomanů (ve Štorchově „vlastenecké interpretaci“ to ovšem měli už být Slované, proto o nich psal) na našem území, vedený králem Marobudem proti římskému impériu, představuje ústřední syžet knihy *Zlomený meč* (1932). Vpád Avarů do Čech a vytvoření slovanského svazu pod vedením kupce Sába se odehrává v knize *Hrdina Nik* (1947). Štorchovo nejrozsáhlejší literární dílo *O Děvin a Velehrad* (1939) je zasazeno do velkomoravského období. Vpád franského vojska krále a římského císaře Karla I. Velikého na naše území v roce 805 je vyložen v románu *Zastavený přívál* (1940). V roce 1946 byly publikovány knihy *Meč proti meči* a *Statečné mládí*. Zvláštní místo ve Štorchově tvorbě zaujímají populárně-naučné publikace věnované Praze – *Praha v pravěku* (1916) a *Praha v době předhistorické* (1921). Tyto knihy byly ovšem podrobeny

značné kritice ze strany vědecké veřejnosti, zejména českého archeologa Albína Stockého (1876–1934).

Navzdory kritice žije však Štorchovo literární dílo dodnes svým vlastním životem. Stejně jako obrazy Zdeňka Buriana se i knihy Eduarda Štorcha staly pomyslným strojem času, který dnešním lidem umožnil spatřit svět dávno zmizelých kultur. Proto není náhodou, že český režisér Jan Schmidt (narozen 1934) vytvořil v roce 1977 filmový triptych *Trilogie o pravěku – Osada Havranů, Na veliké řece, Volání rodu*. Štorchova literární invence se tak spolu s Burianovou vizuální imaginací stala trvalou součástí narací na téma lidské historie. V roce 1998 bylo otevřeno *Muzeum Eduarda Štorcha a Karla Zemana* v Ostroměři.

Teilhard de Chardin, Pierre Maria-Joseph

(1. 5. 1881, Orcines, Francie – 10. 4. 1955, New York, USA)

francouzský filozof, paleontolog a geolog; člen jezuitského řádu. Účastnil se paleoantropologických a paleontologických expedicí v Číně, ve Střední Asii a jinde.

Usiloval o univerzální křesťanskou interpretaci světa na evolučních základech (pro neshody s oficiální církevní doktrínou byl zbaven profesury a omezován v publikační činnosti). Spirituální zkušenost považoval za klíč k interpretaci poznatků přírodních věd, chtěl uvést do souladu učení Charlese Darwina a objevy moderní paleontologie s křesťanskými dějinami spásy. Naplňování evoluce, směřující k lidskému vědomí, je podle něho procesem zvnitřňujícího zkomplexňování. Důležitou roli hraje myšlenka konvergence k absolutnímu bodu (bod Omega), pojetí nadosobní sféry jako překonání kolektivní dimenze života a koncept personalizujícího vesmíru. Svět je prostoupen božstvím. Z díla: *Le Phénomène humain* (Lidský fenomén, 1955), *La Place de l'Homme dans la nature* (1956, česky: *Místo člověka v přírodě*, 1967).

Thomsen, Christian Jürgensen

(29. 12. 1788, Kodaň, Dánsko – 21. 5. 1865, Kodaň, Dánsko)

dánský archeolog; jeden ze zakladatelů archeologie. Thomsen v sobě spojoval výrazný zájem o památky a důkladné vzdělání ve francouzském myšlení s praktickou zkušeností z rodinného obchodování při klasifikování různých druhů zboží, nakupeného v hromadách (byl prvorozeným synem obchodníka, loďaře a bankéře). Tyto zkušenosti začal plně využívat od roku 1816, kdy ho jako sedmadvacetiletého jmenovala Královská komise pro ochranu starožitností do funkce svého neplaceného sekretáře. Mezi lety 1816–1819 začal reorganizovat vzrůstající sbírku památek a v roce 1819 otevřel veřejnosti v bývalém klášteře u Sv. Trojice v Kodani Muzeum severských starožitností. Zdá se, že nejprve jednoduše použil svou domácí obchodní techniku klasifikování surovin a potom další dělení podle pravděpodobného použití. Ale formální členění do kategorií kamene, bronzu a železa se objevuje od začátku, a ne jak mu jeho tehdejší zaslepení kritikové vytýkali, že vytvořil skupiny věku zlatého, stříbrného, skleněného nebo kostěného. Je zřejmé, že už tehdy Thomsen věřil Mercatiho systému tří věků, zpočátku jej snad pokládal za určitého průvodce, postupně však stále více pojímal tuto klasifikaci jako koncepční model významné predikční hodnoty.

První stadia tohoto objevu dokončil do roku 1819, kdy otevřel své muzeum, které se později stalo dánským Národním muzeem. Tři věky demonstroval ve třech následných skříních. Víra ve využití tohoto systému se postupně upevňovala a v roce 1836 Thomsena vedla k jeho popsání v knize *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed* (Průvodce skandinávskými starožitnostmi). Překlady tohoto díla do němčiny (1837), angličtiny (1848) a francouzštiny spolu s Thomsenovou korespondencí a osobními kontakty s jinými badateli (v roce 1846 navštívil také Prahu) vedly k rychlému rozšíření tohoto systému po celé Evropě.

Od té doby se stalo módní záležitostí spíše očeňovat než znevažovat význam systému tří period. Bylo by samozřejmě podivné, kdyby další vývoj archeologie nemodifikoval některé z Thomsenových myšlenek. Stejně podivné by bylo, kdyby Thomsenova idea neměla předchůdce. Tak je tomu ovšem u většiny velkých objevů, a chceme-li vůči Thomsenovi vystupovat poctivě, musíme srovnat informační hodnotu sbírek pravěkých artefaktů v době před ním a po něm. Před tím, než Thomsen demonstroval své pojetí rozsáhlou výstavou, měl archeolog co dělat pouze s hromadami nesouvislých pramenů. Jakkoli je tento model tří period hrubý a obrysový, implicitně v sobě nese technologický, funkcionalistický a ekonomistický přístup k prehistorii, dále kulturní taxonomii a srovnávací i typologickou metodu. Pravěké artefakty tak rázem nabyly informačního významu. Thomsenovým krokem začíná archeologie svou dráhu vědecké disciplíny.

Tobias, Phillip Valentine

(14. 10. 1925, Durban, Natal, Jihoafrická republika)

jihoafrický paleoantropolog, anatom a genetik; emeritní profesor Univerzity of Witwatersrand v Jihoafrické republice. Byl dlouholetým vedoucím Department of Anatomy, University of Witwatersrand v Jihoafrické republice a vedoucím několika projektů zaměřených na výzkum fosilních homininů v jižní Africe. Specializoval se na studium evoluce mozku, evoluci raných homininů a zvláště na problematiku druhu *Homo habilis*. Spolu s Louisem S. B. Leakeym a Johnem Napierem byl spoluautorem prvního popisu druhu *Homo habilis*.

Tobias je autorem kolem tisíce odborných prací a řady monografií (*The Brain in Hominid Evolution* [Mozek v evoluci hominidů], 1971), *Olduvai Gorge Volume 4: The Skulls, Endocasts and Teeth of Homo habilis* [Olduvaická rokle, svazek 4: Lebky, odlitky mozkovny a zuby *Homo habilis*], 1991). Jeho monografie týkající se revize *Homo habilis* poprvé komplexně hodnotila tento nejstarší lidský druh a nastínila *Homo habilis* jako polytypický archaický druh rodu *Homo*. Jako skvělý anatom je vynikajícím znalcem morfologické evoluce lidského mozku, publikoval na toto téma desítky prací a přednesl řadu strhujících přednášek. Phillip Tobias je jednou z význačných postav světové vědy, je čestným doktorem řady světových univerzit, mimo jiné i Univerzity Karlovy v Praze.

Tylor, sir Edward Burnett

(2. 10. 1832, Londýn, Anglie – 2. 1. 1917, Wellington, Somerset, Anglie)

britský antropolog; jeden ze zakladatelů kulturní antropologie jako akademické disciplíny, stoupenec evolucionismu. Narodil se v kvakerské rodině a kvůli svému náboženskému původu nemohl studovat na univerzitě; od šestnácti let proto pracoval v rodinném podniku na slévání mosazi. V roce 1852 jej zdravotní problémy přinutily vydat se na cesty za oceán. Při

návštěvě Havany v roce 1856 se Tylor seznámil s Henry Christiem, kvakerem, bankéřem a soukromým archeologem-etnologem, s nímž vykonal čtyřměsíční výpravu po vnitrozemí Mexika. Tylor si během pobytu v Mexiku vedl deník, jenž odrážel jeho vzrůstající zájem o archeologickou a etnografickou problematiku a později byl publikován jako cestopis *Anahuac: Or Mexico and the Mexicans, Ancient and Modern* (Anahuak neboli dávné a moderní Mexiko a Mexičané, 1861). Po návratu do Anglie se díky samostudiu stal předním představitelem britského antropologického myšlení, které postavil na nový, sociálně evolucionistický základ.

Tylorova kniha *Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilization* (Výzkumy rané historie lidstva a vývoj civilizace) z roku 1865 představovala důležitý mezník ve formování paradigmatu klasického evolucionismu. Tylor se pokusil demonstrovat *evoluční paralelismus*, teorii, podle níž se rozvíjením obecných lidských vloh a na základě univerzálních vývojových zákonitostí ve vzájemně izolovaných oblastech světa vytvářejí analogické instituce a kulturní fenomény.

V knize *Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom* (Primitivní kultura: Výzkum vývoje mytologie, filozofie, náboženství, umění a zvyků, 1871) předložil Tylor první vědeckou (a antropologickou) definici kultury, kterou chápal jako konfiguraci naučeného chování a jeho produktů sdílených členy určité společnosti.

V roce 1881 uveřejnil první anglickou učebnici antropologie *Anthropology: An Introduction to the Study of Man and Civilization* (česky: *Úvod do studia člověka a civilizace: Antropologie*. Praha: Jan Laichter, 1897) a roku 1899 průkopnickou studii *On a Method of Investigating the Development of Institutions Applied to Laws of Marriage and Descent* (O metodě výzkumu institucí ve vztahu k zákonům manželství a původu), ve které v antropologickém interkulturním srovnávacím výzkumu uplatnil statistické metody. V roce 1871 byl zvolen řádným členem Královské společnosti (Fellow of the Royal Society). Roku 1884 se stal kustodem etnologických sbírek a asistentem antropologie na univerzitě v Oxfordu, kde byl v roce 1896 jmenován prvním řádným profesorem antropologie. V roce 1912 byl Edward Burnett Tylor za své celoživotní vědecké zásluhy povýšen do šlechtického stavu. Folkloristická společnost (Folk-Lore Society), jejímiž členy byli Tylorovi žáci Edward Clodd (1840–1930), Georg Lawrence Gomme (1853–1916), Edwin Sidney Hartland (1848–1927) a Alfred Trübner Nutt (1856–1910), se snažila nalézt v životě soudobých evropských venkovanů zvyky, obřady nebo pověry představující „přežitky“ archaického substrátu původního „árijského náboženství“.

Unger, Josef

(11. 9. 1944, Brno)

český archeolog a kulturní antropolog; profesor Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. V oboru antropologie se habilitoval v roce 1999 (*Hrad Lelekovice: Sociokulturní antropologická studie*), profesorem antropologie byl jmenován v roce 2004. Přednáší základy vědecké práce, antropologii pravěku a středověku, pohřební ritus. Vede Školní antropologicko-archeologický výzkum pravěkého a slovanského pohřebiště v Divákách.

Ve výzkumné práci se zabývá především sídly a životem šlechty ve středověku, archeologií církevních objektů, archeologickou antropologií a antropologií pohřebního ritu. Člen redakční rady časopisů *Archeologické rozhledy*, *Castelologica bohemica*, *Jižní Morava*, Člen výboru Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a Klubu Augusta Sedláčka, pobočka Brno. Spoluvydavatel sborníku *Pravěké a slovanské osídlení Moravy* (1989), *Z pravěku do středověku* (1997), *Výzkumy – Ausgrabungen 1993–1998* (2000) a periodika *Ve službách archeologie*, 1–4 (1998–2002). Přednášel na univerzitách v Bambergu, Banské Bystrici, Bratislavě, Göttingen, Hradci Králové, Nitře, Olomouci, Opavě, Opolí, Poznani a Wrocławu. Publikoval u nás i v zahraničí mnoho vědeckých studií. Knižní monografie: *Pohořelice-Klásterka: Pravěké sídliště, slovanská osada a zaniklá středověká ves* (1980), *Hrádky a tvrze na Moravě* (spolu s Vladimírem Nekudou, 1981), *Středověké votivní předměty z Mušova* (1984), *Hrady na Pavlovských vrších* (1985), *Archeologické památky na okrese Břeclav* (1988), *Feudální sídlo z 13. století na zaniklé vsi Koválov u Žabčic* (1989), *Koválov: Šlechtické sídlo z 13. století na jižní Moravě* (1994), *Život na lelekovickém hradě ve 14. století: Antropologická sociokulturní studie* (1999), *Archeologie středověku: Odras života lidí v archeologických pramenech* (2008), *Archeologie církevních památek na Moravě a ve Slezsku* (2008), *Religious Architecture in the Czech Republic in the Light of Geophysical Prospection and Archaeological Excavation* (spolu s Vladimírem Haškem, 2010), *Člověk ve středověku. Svědectví archeologických pramenů* (2012).

Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal 9. svazek *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.–16. století* (2002) a 25. svazek *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy* (2006). Laureát Ceny zakladatele Antropologického ústavu prof. MUDr. et PhDr. Vojtěcha Suka, DrSc.

van Gennep, Arnold

(23. 4. 1873, Ludwigsburg, Německo – 7. 5. 1957, Bourg-La-Reine, Francie)

francouzský etnolog, folklorista a kulturní antropolog; jeden ze zakladatelů moderní francouzské etnologie a folkloristiky; anticipoval strukturalismus. Gennep studoval na École Pratique des Hautes Études v Paříži, kde jej ovlivnil zejména Léon Marillier (1862–1901) a Paul Sébillot (1843–1918). Po studiích vyučoval na univerzitě v Neuchâtelu (Švýcarsko), kde v letech 1912–1915 řídil Musée d'ethnographie. Přednášel také v Nizozemsku, ve Spojených státech a Velké Británii. Jeho výzkumné aktivity probíhaly mimo okruh francouzské sociologické školy, která se soustředila kolem *L'Année sociologique* (viz Durkheim, Émile David, Mauss, Marcel).

Gennep se věnoval zejména výzkumu náboženství a francouzského folkloru, o kterém publikoval rozsáhlé studie *Religions, moeurs et légends: Essais d'ethnographie et de linguistique* (Náboženství, zvyky a legendy: Eseje o etnografii a lingvistice, 5 svazků, 1908–1914) a *Manuel de folklore français contemporain* (Příručka současného francouzského folkloru, 9 svazků, 1937–1958). Z hlediska přínosu světové antropologii je uváděn v souvislosti se svými díly z oblasti antropologie náboženství: *Tabou et totémisme à Madagascar* (Tabu a totemismus na Madagaskaru, 1904), *Mythes et légendes d'Australie* (Mýty a legendy Austrálie, 1906), *L'état actuel du problème totémique* (Současný stav otázky totemismu, 1920). Jeho nejvýznamnějším dílem je *Les rites de passage* (Obřady přechodu, 1909; česky: *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997), ve kterém se zabývá obřady přechodu; zavedl samotný pojem a rozpracoval

teorii. Genep věnoval pozornost také etnografii Alžírska, o které publikoval v časopise *Revue d'ethnographie et de sociologie*, který sám v roce 1911 založil.

van Hooff, Jan A. R. A. M.

(15. 5. 1936, Arnhem, Nizozemsko)

nizozemský etolog a primatolog; působil jako profesor na Univerzitě v Utrechtu, kde také založil slavnou nizozemskou primatologickou školu navazující na etologické tradice Nikolaase Tinbergena a Konrada Lorenze. Věnoval se zejména chování a ekologii opic a lidoopů v jihovýchodní Asii, chování lidoopů v zajetí, zvláště pak skupině šimpanzů v nizozemském Arnhemu, chování dětí, teoretickým otázkám etologie a okrajově i ekologii jihoamerických opic a některým aspektům srovnávací fyziologie a genetiky. Vedl desítky doktorských prací a mnozí jeho doktorandi patří mezi světovou špičku v primatologii a etologii. Mezi jeho nejproslulejší žáky patří Frans de Waal a Carel van Schaik, s nimiž publikoval také některé významné teoretické práce.

Z díla: van Hooff, J. (2000): Relationships among Non-Human Primate Males: A Deductive Framework (Vztahy mezi samci non-humánních primátů: Deduktivní rámec). In: Kappeler, P. M., ed., *Primate Males* (Samci primátů). Cambridge: Cambridge University Press, s. 183–191; van Hooff, J. – van Schaik, C. P. (1992): Cooperation in Competition: The Ecology of Primate Bonds (Kooperace při kompetici: Ekologie vazeb mezi primáty). In: Harcourt, A. H. – de Wall, F. B. M., eds., *Coalitions and Alliances in Humans and other Animals* (Koalice a aliance u člověka a ostatních živočichů). Oxford: Oxford University Press, s. 357–391; van Hooff, J. – van Schaik, C. P. (1994): Male Bonds: Affiliative Relationships among Nonhuman Primate Males (Vazby mezi samci: Afiliční vztahy mezi samci non-humánních primátů). *Behaviour*, vol. 130, no. 3–4, s. 309–337; van Hooff, J. (1994): Understanding Chimpanzee Understanding (Pochopení chápaní šimpanzů). In: Wrangham, R. W. – McCrew, W. C. – de Wall, F. B. M. – Heltne, P. G., eds., *Chimpanzee Cultures* (Kultury šimpanzů). Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press in cooperation with the Chicago Academy of Sciences, s. 267–284; van Hooff, J. (1995): The Orangutan: A Social Outsider: A Socio-Ecological Test-Case (Orangutan: Sociální outsider: Socioekologický případový test). In: Nadler, R. D. – Galdikas, B. F. M. – Sheeran, L. K. – Rosen, N., eds., *The Neglected Ape* (Opomíjený lidoop). New York: Plenum Press, s. 153–162; van Hooff, J. (1997): The Socio-Ecology of Sex Ratio Variation in Primates: Evolutionary Deduction and Empirical Evidence (Socioekologie variability poměru pohlaví u primátů: Evoluční dedukce a empirické důkazy). *Applied Animal Behaviour Science*, vol. 51, no. 3–4, s. 293–306; Utami Atmoko, S. – van Hooff, J. (2004): Alternative Male Reproductive Strategies: Male Bimaturism in Orangutans (Alternativní reprodukční strategie samců: Bimaturace samců u orangutanů). In: Kappler, P. – van Schaik, C. P., eds., *Sexual Selection in Primates: New and Comparative Perspective* (Sexuální selekce u primátů: Nové a srovnávací hledisko). Cambridge: Cambridge University Press, s. 196–207.

Vančata, Václav

(22. 6. 1952, Praha)

český evoluční antropolog, paleoantropolog a primatolog; vedoucí Oddělení antropologie Katedry biologie a ekologické výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

V roce 1975 absolvoval obor fyzická antropologie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1982 se stal kandidátem věd v oboru evoluční biologie v Laboratoři evoluční biologie Československé akademie věd, kde pak pracoval až do roku 1993 jako samostatný vědecký pracovník a vedoucí Oddělení evoluční antropologie. Po dvouletém studijním pobytu v primatologickém centru Ústavu pro farmacii a biochemii, kde se jako koordinátor grantového projektu zabýval ontogenetickým vývojem a růstem makaků rhesus, se v roce 1995 stal odborným asistentem a vedoucím Oddělení antropologie Katedry biologie a ekologické výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a v roce 1998 pak docentem antropologie.

V badatelské práci se zabýval vznikem a evolucí bipedie, evolucí postkraniálního skeletu homininů, fylogenezí vyšších primátů, hominizáčním procesem (hominizace) a ontogenezí lokomoce a chování vyšších primátů, zvláště makaků, paviánů a lidoopů. V poslední době se věnuje zejména otázkám evoluce člověka v mladém paleolitu a v době přechodu od paleolitu do neolitu, otázkám velikosti a tvaru těla v evoluci hominidů a v neposlední řadě také problematice ontogenetických a růstových procesů makaků, šimpanzů a orangutanů.

Publikoval přes 120 původních vědeckých prací (z větší části v mezinárodních vědeckých časopisech a zahraničních sbornících) a více než 100 abstraktů, recenzí, prací popularizačních a zpráv. Je autorem dvou knižních monografií (*Primatologie*, díl 1. – *Evoluce, ekologie a chování primátů – Prosimii a Platyrrhina*, *Primatologie*, díl 2. – *Catarrhina – opice a lidoopi*) a dále jedné učebnice v elektronické podobě (*Evoluční antropologie a paleoantropologie*). Je také spolueditorem čtyř sborníků a členem redakční rady časopisů *Anthropologie a Variability and Evolution*. Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal (s Marinou Vančatovou) 10. svazek *Sexualita primátů* (2002) a 13. svazek *Paleoantropologie – přehled fylogeneze člověka a jeho předků* (2003). Pravidelně spolupracuje s redakcí *Věda Lidových novin*, kde se vyjadřuje k různým otázkám z oborů evoluční antropologie, paleoantropologie a primatologie.

Navštívil řadu badatelských zahraničních pracovišť ve Francii, v Itálii, Izraeli, Jižní Africe, Německu, Polsku, Rusku, Řecku, USA a ve Velké Británii. Rozsáhlá je i jeho činnost pedagogická: vedle Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze působí také jako externí pedagog na katedrách antropologie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Jako hostující profesor přednášel na Univerzitě v Durhamu ve Velké Británii, Univerzitě ve Florencii a Univerzitě v Bari v Itálii, Demokritově univerzitě v Komotini v Řecku a na Univerzitě Adama Mickiewicze v Poznani. Absolvoval řadu zvaných přednášek, zejména v Německu, Polsku a ve Velké Británii. Kontakt: Doc. RNDr. Václav Vančata, CSc., Oddělení antropologie Katedry biologie a ekologické výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1, e-mail: Vaclav.Vancata@pedf.cuni.cz; Vaclav.Vancata@seznam.cz.

Vesalius, Andreas

(původním jménem Andries van Wesele, 31. 12. 1514, Brusel, Belgie – 15. 10. 1564, řecký ostrov Sakinthos [Zakynthos])

vlámský lékař, anatom, antropolog a spisovatel. Již jako chlapec se zajímal o tělesnou stavbu živočichů a je o něm známo, že některá zvířata i pitval. Později navštěvoval univerzitu v Leuvenu a v letech 1533–1536 v Paříži, kde studoval medicínu a rozvíjel svůj zájem o anatomii. Doktorát získal v roce 1537 na univerzitě v italské Padově, kde se později stal

i profesorem a vyučoval chirurgii. Získal si uznání a věhlas i v praktické medicíně a byl jmenován dvorním lékařem španělského krále Karla V. (1500–1558) a po jeho rezignaci i jeho syna Filipa II. (1527–1598). Pro své vědecké názory se dostával do sporu s církevní mocí, kterou byl dokonce donucen část vlastního díla zničit. V Padově i na blízké univerzitě v Bologni prováděl veřejné pitvy pro studenty i širší veřejnost.

Při těchto výzkumech dospěl k závěru, že poznatky řeckého lékaře Galéna staré v jeho době již více než 1300 let, byly založeny na pitvách zvířat a jsou nepřesné. Proto vycházel ze svých vlastních pozorování a získané poznatky uveřejnil v sedmisvazkovém spise foliového formátu *De humanis corporis fabrica libri septem* (Sedm knih o stavbě lidského těla, 1543) s 300 scénickými anatomickými obrazy, které podle jeho náčrtů provedl Tizianův žák Jan Steven van Calcar [Giovanni Stephen van Calcar] (1499–mezi 1546 a 1550). Dílo, které má mimořádný význam pro anatomii, medicínu, fyziologii a fyzickou antropologii, je poprvé v historii členěno podle platného anatomického systému: v sedmi samostatných oddílech o kostech, svalech, cévách, nervech, břišní dutině, srdci a o mozku.

Toto, ve své době nejdokonalejší kompendium, bylo základním pramenem humánní anatomie téměř celých příštích 200 let. S některými útvary, nesoucími Vesaliovo jméno, se setkáváme i v současných anatomických a antropologických učebnicích. Je to například *foramen Vesalii* (nekonstantní otvor pro žilní spojku v kosti klínové uložený mediálně od *foramen ovale*); *os Vesalii* je nazývána *fabella* (sezamská kost v *caput laterale musculi gastrocnemii*) či drobná kost, která vznikne při samostatné osifikaci *tuberositas ossis metatarsalis V*.

Virchow, Rudolf Ludwig Karl

(13. 10. 1821, Świdwin [německy Schivelbein], Polsko – 5. 9. 1902, Berlín, Německo)

německý lékař, antropolog, archeolog a politik; zakladatel buněčné patologie a stoupenec sociálního lékařství a veřejného zdravotnictví. V začátku své odborné kariéry pracoval jako vedoucí prosektury berlínské nemocnice Charité, v letech 1849–1856 působil jako profesor na univerzitě ve Würzburgu a v období 1856–1902 stál v čele Ústavu patologie na univerzitě v Berlíně.

Virchow uvedl do medicíny buněčnou teorii; mezi jeho nejvýznamnější objevy patří studie mitózy, kterou popsal v roce 1847. Dospěl k názoru, že „život je procesem posloupnosti“, který vyjádřil známým výrokem „*omnis cellula e cellula*“ („zdrojem buňky je opět buňka“). Pomocí buněčné teorie vysvětloval i různé patologické změny. Předpokládal, že nemoci vznikají (jak uváděl ve svém díle *Die Cellularpathologie* – Buněčná patologie z roku 1858) v důsledku chorobných změn uvnitř buněk, které se pak dále dělí a rozmnožují. Ještě v roce 1847 založil časopis *Archiv für pathologische Anatomie* známý také pod názvem *Virchow's Archiv* a v témže roce, téměř ve stejné době jako edinburský profesor John Hughes Bennett (1812–1875), popsal onemocnění krevních částic, které nazval leukémií. Věnoval se také problematice primární patologie flebitid (zánětů žil) a podstatnou měrou přispěl i k výzkumu nádorových onemocnění (1863–1867). V období 1859–1870 se intenzivně věnoval parazitologii, speciálně mykotickým chorobám bronchů a plic. Medicínskou terminologii obohatil o řadu nových termínů – například ageneze, revmatoidní artritidy, *leontiasis ossea*, *spina bifida occulta* (1875). Jednou z jeho nejvýznamnějších histologických prací je studie o neuroglii (1846). V roce 1899 bylo otevřeno v Berlíně *Das neue Pathologische Museum der Universität zu Berlin* (Nové patologické muzeum berlínské univerzity), jemuž Virchow věnoval více než dvacet tisíc preparátů, které sám vytvořil.

Virchow byl horlivým propagátorem veřejného zdravotnictví, hygieny i hlubokých sociálních reforem. Zastával názor, že medicína je vlastně vědou sociální. Již ve 40. letech 19. století se angažoval v hnutí za medicínské reformy, které zdůrazňovaly právo občana civilizovaného státu na zdraví. Kritizoval soudobé špatné sociální podmínky jako zdroj infekcí (v roce 1848 se jako vládní pozorovatel účastnil potlačení epidemie tyfu v Horním Slezsku, zasadil se o budování kanalizace v Berlíně). Věřil, že pokroky v medicíně povedou k prodloužení lidského života, avšak zlepšením sociálních podmínek, že lze dosáhnout stejného cíle mnohem rychleji a úspěšněji.

Virchow byl aktivní i v politice, zastával liberální ideje. V roce 1859 se stal voleným členem Berlínské městské rady, 1862 poslancem pruského Zemského sněmu za liberální Německou pokrokovou stranu, kterou založil, řadu let stál v jejím čele a v letech 1880–1893 byl jejím říšským poslancem. V pruském parlamentu vedl často ostré diskuse na sociálně-zdravotnická témata s konzervativním kancléřem Otto von Bismarckem.

Charakteristickou stránkou Virchowovy osobnosti byly jeho útočné polemiky, které vedl nejen s politiky, ale také s věhlasnými vědci (tento proslulý lékař například neuznával některé objevy Kochovy [1843–1910]). I když nesouhlasil také s mnoha názory Charlese Darwina, zaujal ho Darwinův zájem o antropologii, kterou si velmi oblíbil a postupem času se stal přední světovou antropologickou osobností. Zabýval se antropometrií, fyzickou antropologií Germánů, sledoval výskyt některých chorob na skeletech objevených v rámci archeologických výzkumů a v roce 1892 na památku čtyřtého výročí objevení Ameriky vydal velký atlas *Crania Ethnica Americana* (Lebky [příslušníků] amerických etnik). Podílel se také na sepsání monografie o leprosáriích a středověkých špitálech. Jako jedna z největších antropologických autorit své doby dostal v roce 1857 příležitost vyslovit se k nálezům kosterních pozůstatků neandertálce (*Homo neanderthalensis*), které byly objeveny v Neanderově údolí v Německu roku 1856. Virchow je však mylně pokládal za pozůstatky moderního člověka, jehož skelet byl v důsledku prodělaných chorob (křivice, trauma, artritida) postižený patologickými změnami. Na svém hodnocení setrval i v době, kdy byly objeveny pozůstatky dalších neandertálců na několika různých evropských lokalitách.

Do historie fyzické antropologie se Virchow zapsal díky organizaci rozsáhlého výzkumu zdravotního stavu a základních antropologických ukazatelů německých dětí (celkový počet vyšetřených probandů dosáhl šesti milionů). Na podkladě výsledků této studie dospěl k názoru, že tělesná stavba a zdatnost je výsledkem životních podmínek a ne příslušnosti k určité rase. Otevřeně kritizoval vznikající rasové teorie a zcela odmítl hypotézu o existenci „čisté árijské rasy“ (Viz. ideologie, árijská).

Virchow se hlouběji zajímal také o archeologii. V roce 1879 se zúčastnil výzkumů Heinricha Schliemanna (1822–1890) v Tróji, podílel se na rozvíjení srovnávací a typologické metodiky v archeologii, přičemž vyzdvihl úlohu keramiky: „střep je vůdčí fosilií archeologie“, přispěl rovněž k vymezení pojmu lužická kultura aj.

Vlček, Emanuel

(1. 3. 1925, Rožmitál pod Třemšínem – 24. 10. 2006, Praha)

český antropolog; profesor Univerzity Karlovy v Praze, významný představitel české paleoantropologické školy. Od roku 1967 působil v Národním muzeu v Praze.

Zabýval se zejména otázkami evoluce a morfologie *Homo erectus* a *Homo neanderthalensis* (viz člověk – morfologie rodu Homo). Věnoval se také (především v osmdesátých a devadesátých letech 20. století) mladopaleolitickému člověku. Mezi jeho nejvýznamnější studie patří výzkum neandertálského dítěte z Tešik-Taš, výzkumy nálezů středně paleolitického člověka z Bilzingsleben, studie výlitku mozkovny neandertálce ze slovenské lokality Gánovce a výzkum kosterních pozůstatků lovců gravettienů z Pavlova a Dolních Věstonic, které prováděl společně s Janem Jelínkem, Vladimírem Novotným a dalšími antropology. Vedle paleoantropologie proslul lékařsko-antropologickými studiemi českých panovnických rodů – Přemyslovců, Lucemburků a dalších. Mnohé z metod výzkumu vypracovaných na panovnických rodech uplatnil při studiu mladopaleolitické populace z Dolních Věstonic.

Publikoval řadu knižních monografií z paleoantropologie i s tematikou výzkumu českých panovnických rodů, z posledních let to jsou například: *Nejstarší Přemyslovci*, 1997, *Čeští králové*, I–II, 2000, 2001 (Praha: Nakladatelství Vesmír).

Wallace, Alfred Russel

(8. 1. 1823, Usk, Monmouthshire, Wales – 7. 11. 1913, Broadstone, Dorset, Anglie)

britský přírodovědec, antropolog a evoluční biolog; paralelní objevitel darwinovských evolučně selekčních principů, zakladatel zoogeografie. Wallace představuje v darwinistickém proudu biologického myšlení 19. století svérázný zjev – už tím, že základní myšlenka darwinismu, kombinace descendance a přirozeného výběru, „přežívání schopnějších“ (ve Wallaceově pojetí spíše silnějších) jej napadla nezávisle na Charlesi Darwinovi a že vlastně svým dopisem zasláným Darwinovi z malajského souostroví jej přiměl k ohlášení jeho teorie a posléze k publikování nejzásadnějšího díla (*On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or, the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* [O původu druhů přirozeným výběrem neboli zachování zvýhodněných ras v souboji o přežití], 1859; nejnovější české vydání: *O vzniku druhů přírodním výběrem*. Praha: Academia, 2007). Ve zmíněném dopise Wallace popsal svou teorii přirozeného výběru. Zaskočený Darwin se obrátil na své přátele Charlese Lyella a Josepha Daltona Hookera se žádostí o radu. Ti mu doporučili, aby neodkladně sepsal souhrn své teorie, a oba příspěvky (Darwinův i Wallaceův) potom přednesli na zasedání Linnéovské společnosti v Londýně (The Linnean Society London). Wallace, samouk s mnohaletou zkušeností s přírodovědeckou prací v tropech (Amazonie, jihovýchodní Asie), byl svébytným myslitelem v mnoha oblastech biologického bádání. Jako jeden z prvních se podílel na výzkumu mimetických jevů, vypracoval první ucelenou funkční koncepci adaptivních zbarvení u živočichů a rostlin a zavedl pojem tzv. varovného či aposematického zbarvení. Na rozdíl od Darwina chápal přirozený výběr méně subtilně a spatřoval v něm především přímý boj, praktickou aplikaci „zákona džungle“. Darwinovo analogizování přirozeného a umělého výběru nesdílel, stejně jako Darwinův zájem a nadšení pro domestikované formy obecně. Menší důležitost přikládal rovněž pohlavnímu výběru a v pestrých barvách a tvarových excesech samců mnoha druhů živočichů spatřoval spíše výraz přebytku životních sil než prostředek k získání samic.

Z četných Wallaceových spisů se dva (*Contributions to the Theory of Natural Selection* [Příspěvek k teorii přirozeného výběru], 1870; *Darwinism* [Darwinismus], 1889) věnují detailněji též původu člověka a lidské přirozenosti. Autor znal z dlouhých let svých mimoevropských pobytů velmi dobře tzv. „přírodní národy“ a posuzoval je podstatně příznivěji než Darwin. Některé lidské vlastnosti, jež se vyskytují u všech ras a národů bez

ohledu na jejich civilizační stupeň a jsou namnoze jen latentně skryté s další možností manifestace, považoval za vzniklé jinak než působením přirozeného výběru (jehož existence a platnost tím ovšem nemá být popřena). Jedná se zejména o vysoký stupeň cefalizace a inteligence včetně nadání matematických, hudebních, literárních, technických atd., která u „primitivů“ leží svým způsobem zčásti „ladem“. Dále pak o morální povědomí, náboženské citění a „vyšší“ pohnutky obecně, pro pouhé přežití spíše handicapující než podpůrné. I sociální citění a pomoc bližním, ale též schopnosti ruky k nejrůznějším úkonům zařazuje do této kategorie jevů. Nezávisle na přirozeném výběru došlo podle něj k ztrátě chlupového pokryvu a ztrátě opozice palce na nohou, což jsou vlastnosti, které v zásadě snížily lidskou adaptaci na nepříznivé počasí či pohyb mimo rovnou zem. Ve vývoji těchto aspektů člověka vidí zásahy a záměr vyšší inteligence, která lidský vývoj řídila obdobně, jako člověk vypěstoval svá domácí zvířata. Stejně jako má holub voláč či pudl zdroj svých morfologických či psychických odlišností mimo sebe v osobě selektujícího chovatele, je i člověk produktem vývoje řízeného touto inteligencí. Stejně jako se domácí zvířata strukturou podobají svým divokým předkům a z pouhého pozorování a zkoumání obou se nelze poučit o způsobu vzniku domestikantů, tak i podobnost člověka a lidoopů nic nevyovídá o silách působících při evoluci člověka. Wallaceovy antropologické úvahy těsně souvisejí i s jeho „spiritistickými“ představami většího množství duchovních entit bloudících vesmírem a jeho chápání hmoty jako transformované energie a této opět jako transformované vůle. Z díla: *A Narrative of Travels on the Amazon and Rio Negro* (Vyprávění o cestách po Amazonce a Rio Negro, 1853); *The Malay Archipelago* (Malajské souostroví, 1869); *Contributions to the Theory of Natural Selection* (Příspěvek k teorii přirozeného výběru, 1870); *The Geographical Distribution of Animals* (Geografické rozšíření živočichů, 1876); *Darwinism* (Darwinismus, 1889)

Wallerstein, Immanuel Maurice

(28. 9. 1930, New York, USA)

americký sociolog a historik; autor teorie moderního světového systému (*modern world-system*). V šedesátých letech 20. století se zabýval především rozvojovými otázkami Afriky, ale od sedmdesátých let vydal postupně inspirovan teorií závislosti tři svazky makrohistorického pojednání, ve kterém analyzoval v údobí 1450 až 1840 vznik moderního světového kapitalistického systému: *The Modern World-system I, Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* (Moderní světový systém I, Kapitalistické zemědělství a vznik evropského světového hospodářství v šestnáctém století, 1974); *The Modern World-system II, Mercantilism and the Consolidation of the European World-economy, 1600–1750* (Moderní světový systém II, Merkantilismus a konsolidace evropského světového hospodářství, 1600–1750, 1980); *The Modern World-System III, The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-economy, 1730–1840s* (Moderní světový systém III, Druhá epocha velké expanze kapitalistického světového hospodářství, 1989).

Podle Wallersteina došlo na konci středověku a počátkem raného novověku v západní Evropě k souběhu tří faktorů – feudální krize doprovázené sociálními konflikty, ekonomické stagnace a zhoršení klimatických podmínek. To přinutilo vládnoucí vrstvy k teritoriální a obchodní expanzi. Tento proces vyústil do vzniku mezinárodního ekonomického systému, v jehož rámci podnikatelé a obchodníci překonali hranice států a vymkli se politické kontrole vládců. Zrodila se ekonomická hierarchie, v níž merkantilistické státy severozápadní Evropy, Nizozemí, Anglie a severní Francie, zaujaly postavení *centra* či *jádra* (*core, nuclear area*),

jehož privilegované postavení vyplývalo ze schopnosti zmocňovat se nadhodnoty vytvářené ze zdrojů získaných v jiných oblastech. Kolem jádra se zformovala *periférie* (*peripheral area*), reprezentovaná v raném novověku Latinskou Amerikou, východní Evropou a většinou Středomoří, udržovaná v ekonomické závislosti a poskytující suroviny a levnou pracovní sílu. Mezi oběma zónami se rozkládala *semiperiférie* (*semi-periphery*), zastoupená zbývajícími regiony západní, jižní a střední Evropy a britskými koloniemi v Severní Americe.

Immanuel Wallerstein působil od roku 1976 na Binghamton University, kde do roku 2005 vedl Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilization. Pro své radikální antiglobalizační a protikapitalistické postoje, blízké například názorům Noama Chomského, a zjevnou ideologickou předpojatost, která se projevila i v jeho teoretických pracích, je Immanuel Wallerstein terčem časté kritiky. Totalitní hnutí (totalitarismus) 20. století včetně nacismu, fašismu a komunismu pokládá například Immanuel Wallerstein za vedlejší produkt kapitalistického světového systému se středem ve Spojených státech amerických. Kulturní revoluci v Číně v šedesátých letech 20. století a „socialismus s lidskou tváří“ v Československu v roce 1968 označil za analogické výrazy odporu vůči celosvětové americké hegemonii.

White, Leslie Alvin

(19. 1. 1900, Salida, Colorado, USA – 31. 3. 1975, Death Valley, California, USA)

americký antropolog. Patří k nejvýznamnějším tvůrcům koncepce unilineárního neoevolucionismu v antropologii, který inspiroval rovněž novou archeologii (zejména Lewise Binforda a jeho školu), analytickou archeologii (zejména Davida Clarka a jeho školu) a kulturní ekologii (zejména Juliana Stewarda a jeho školu).

Leslie White založil svou koncepci evoluce kultury na vypracování pojmu kulturního systému tvořeného čtyřmi subsystemy – technologickým (nástroje a prostředky, jimiž člověk zajišťuje svoji existenci ve vztahu k přírodě), sociálním (ekonomické, politické, etické, vojenské, pracovní a příbuzenské vztahy a s nimi spjaté vzorce individuálního a kolektivního chování), filozofickým (lidská zkušenost vyjádřená prostřednictvím symbolických forem: mytologie, náboženství, věda, literatura apod.) a psychologickým (postoje, city, prožitky apod.), přičemž primárním a určujícím je technologický subsystem, který determinuje formu i obsah ostatních tří subsystemů. Z díla: *The Science of Culture: A Study of Man and Civilization* (Věda o kultuře: Studium člověka a civilizace, 1949), *The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome* (Evoluce kultury: Vývoj civilizace po pád Říma, 1959), *The Concept of Cultural Systems: A Key Understanding Tribes and Nations* (Pojem kulturních systémů: Klíč k porozumění kmenům a národům, 1975).

Wilson, Edward Osborne

(10. 6. 1929, Birmingham, Alabama, USA)

americký entomolog a zakladatel sociobiologie; jeden z nejproslulejších přírodovědců současnosti, jehož teze ovlivnily řadu vědních disciplín včetně antropologie. Edward O. Wilson, který se od dětství zajímal o entomologii, vystudoval University of Alabama a Ph.D. získal na Harvard University, kde dnes působí jako emeritní profesor na půdě Department of Organismic and Evolutionary Biology. Kromě řady odborných studií entomologického

a zoologického zaměření je Wilson autorem řady knih určených pro širší veřejnost, v nichž od poloviny sedmdesátých let 20. století prosazoval redukcionistický a biologicky deterministický pohled na lidskou povahu a společnost, který pojmenoval *sociobiologie*. V pojednání *Consilience: The Unity of Knowledge (Konsilience: Jednota vědění)* z roku 1998 se Wilson zasazoval o obnovení jednotné vědy, která by překonala postosvícenské schizma mezi přírodními a společenskými vědami. Wilson razí rovněž pojem „vědecký humanismus“ založený na jistotě vědeckého poznání a patří k předním ochráncům životního prostředí. Wilsonovy sociobiologické názory ostře napadali například Stephen Jay Gould a Richard Lewontin, kteří jej obviňovali z rehabilitace rasové ideologie a eugeniky. Známy je incident z roku 1978, během něhož byl Edward Wilson fyzicky inzultován příslušníky marxistické organizace *Science for the People* (Věda pro lidi).

Wilson nicméně zdůrazňoval, že geneticky podmíněné sklony lidské povahy nemohou být využity k ospravedlnění existující sociální praxe a rozšířil rozvažování o člověku a o lidské přirozenosti o nové aspekty. Pro genezi Wilsonova pohledu na člověka je zásadním momentem jednak jeho zakořenění v duchovní atmosféře Spojených států amerických, jednak jeho výchozí odborné zaměření na entomologii a speciálně studium mravenců. Vzhledem k tomu, že Spojené státy svým způsobem nesou podnes ve své kultuře výrazné rysy 18. století, kdy se odtrhly od Evropy, nepřekvapuje, že i tamní věda a sociální a myšlenkové pole kolem ní vykazuje některé velmi silné osvícenské rysy. Především je to značně živé povědomí nutnosti soupeřit s náboženstvími nejrůznějších denominací, v USA (rovněž v tradici 18. století) nesrovnatelně živějšími a do každodenní praxe více intervenujícími než v Evropě. Je známo, že vědecké komunity v USA mají daleko bojovnější a intolerantnější přístup, a to jak ve vztahu k „alternativním“ naukám, tak ve snaze aplikovat vlastní poznatky do praxe, a tím významně zlepšit přírodní i společenskou realitu (chybí zde evropská zkušenost konsekventní aplikace dobových poznatků politické ekonomie a rasové nacistické antropologie a jejich děsivé plody namísto společenského oblažení; rovněž způsob zacházení s vědeckým poznatkem ve stylu náboženských pravd tu není historicky zdaleka tak zdiskreditován jako v Evropě).

Zatímco evropský biolog je zvyklý na téměř všeobecnou akceptaci některých základních myšlenkových výbojů své nauky – například vývojové teorie (byť v lidové formě s mnohými mytologizujícími rysy) –, je jeho americký kolega konfrontován s náboženskými fundamentalismy mnoha typů včetně jejich praktických výstupů (kolem 40 % amerických občanů jsou zastánci tzv. „vědeckého“ kreacionismu) a chtě nechtě přejímá způsob myšlení i společenskou praxi svých protivníků. Nepřekvapí tudíž obhajoba fundamentálního scientismu a tiráda na něj a na víru v pokrok (vzhledem k tomu, že i americká politika je chápána střídavě jako aplikovaná teologie a aplikovaná přírodověda, není to při znalosti kontextu zcela překvapivé). Wilson kupodivu chápe přírodovědecké nauky této podoby jako mýtus („evoluční epika“), ovšem ze všech dosavadních mýtů zdaleka nejlepší, byť jeho samotné fundamenty nejsou bezezbytku prokazatelné. Autor se cítí nucen na mnoha místech polemizovat proti upadlé novověké představě Boha-demiurga-hodináře, stvořitele světa, a Boha-Velkého-Policisty, garanta morálky soukromé i veřejné, představám, které v dnešní Evropě mají už jen zcela marginální význam. Autor si je vědom blízké duchovní spřízněnosti vlastního učení s marxismem („Marxismus je sociobiologie bez biologie“). Marxismus, zejména v jeho sovětské podobě, však jako sekulární náboženství odmítá. Za svá východiska pokládá konzistenci zákonitostí fyzikálních věd do disciplín biologických a společenských a jejich propojení kauzálními řetězci, fyzikální základ života a psychiky, vývoj dnešního světa z minulých poslušných týchž zákonů a aplikovatelnost materialistických vysvětlení na kterékoli místo viditelného vesmíru. Nedeklaruje, že jeho pojetí hmoty jako něčeho pasivního,

nadaného pouze inercií a vyplňujícího určitý prostor, bez jakékoli spontaneity, kreativity je bezprostředním dědictvím 17. století a jednou z nejdrastičtějších možných degradací hmoty a tělesnosti vůbec. V zásadě jde o adoraci mechanismu jakožto základního principu světa, o projekci relativně pozdně civilizačního jevu do světa kolem sebe, o jakýsi pokročilejší případ technomorfního modelování. Tento princip však bývá aplikován i na anorganickou přírodu a nakonec přináší osvobozující pocit, že společnost funguje podle stejných principů jako kosmos, zejména jeho živá složka, a tudíž funguje správně a legitimně. Že tento zdroj legitimacy vzniká ze značné části sebeprojekcí příslušné kultury do vnějšího světa, zůstává většinou kultur skryto. Proto vcelku nepřekvapí, že tam, kde viděl Darwin základní principy viktoriánské Anglie (konkurence o zdroje, selekce „neviditelnou rukou“, přežívání schopnějších), vidí dnešní anglosaská společnost principy, které ji konstituují – je to zejména absolutní egocentrismus jednotlivce (Dawkinsem promítaný na úroveň genu) a absence skutečného altruismu. Tyto prvky navazují již na Thomase Hobbesa, jehož názor o prospěšnosti absolutního egocentrismu pro vybudování dobře fungující společnosti s téměř ideální „společenskou smlouvou“ Wilson plně sdílí. Představa o absenci jakéhokoli altruismu, který by ve skutečnosti nebyl skrytým egoismem, je zcela základním motivem sociobiologie a podnětem k stovkám a tisícům studií a terénních i laboratorních prací. Základní myšlenkou zde je teze, že pomoc a podpora, kterou živočich poskytuje svým bližším či vzdálenějším příbuzným, je vlastně podpora těch genů, které s nimi má společné, a tudíž aktem ryze egocentrickým (z hlediska genů). Stejně je interpretován i altruismus vůči nepříbuzným – zde je očekávána reciprocita pomoci, tedy opět osobní (či přeneseně i genetický) prospěch. Je samozřejmé, že svět lze interpretovat nejrůznějšími optikami pohledu, a proto je i tento pohled s menší či větší křečovitostí aplikovatelný na jakýkoli pozorovaný případ (navíc každý z polárně protikladných principů v sobě latentně nese princip opačný). Klasické „sebepotvrzující“ systémy nemohou být, jak už je od dob Thomase Kuhna (*The Structure of Scientific Revolutions* [1962, česky: *Struktura vědeckých revolucí*, 1997]) známo, popřeny žádným experimentem či pozorováním, ale jen jiným paradigmatem a úpadkem víry v paradigma staré (to by zde ovšem presumovalo i podstatnou změnu ve společenské atmosféře Spojených států amerických a její iradiaci do přírodovědné sféry mimo ně). Lze si ovšem představit i systém interpretací, který by celou závislost viděl obráceně – pocit egoismu nám pouze subjektivně usnadňuje nelehkou roli, v níž jsme služebníky jiných, jimž z toho plyne nejrůznější zisk: sociobiologické teorie milosrdně zakrývají, že člověk je především daňovým poplatníkem a brancem pro stát, služebníkem, až otrokem své firmy, konzumentem jiným podnikům, manželem, otcem, strýcem atd. pro své blízké, členem a svým způsobem i obětí nejrůznějších klubů a sdružení, substrátem pro parazity, zdrojem dusíku pro rostliny atd. Kterým směrem se závislost číst „smí“ a kterým „nesmí“, záleží především na společenském kontextu. To, že jevová stránka něčemu nenasvědčuje, není pro redukcionistické koncepce protiargumentem (sexuální askeze může být pro freudovského interpretátora velmi dobře srozumitelná jako obzvlášť rafinovaný způsob sublimace libida). Kupodivu se při nejrůznějších redukcionistických koncepcích nevytrácí povědomí o tom, že ono „nižší“, čím vysvětlujeme „vyšší“, je nějakým způsobem inferiorní, nízké, že redukcionistické modely světa jsou svými objeviteli zhusta prezentovány (a okolním světem tak přijímány) jako šokující odhalení, jako strhávání modelu a obecná prezentace, že pod povrchem jevů bylo cosi triviálního, až nevábneho (teoreticky vzato by základní konstitutivní principy neměly být takto pocíťovány, zejména pokud máme dojem, že svět je cosi velkého a hodného obdivu, nikoli cosi jako podvod či špatný žert).

Sociobiologie je další ze série „sebepotvrzujících systémů“ (z těch dřívějších zejména klasický darwinismus, marxismus, freudovská psychoanalýza), pouze časově velmi zpožděný, a tudíž vzniklý i mimo Evropu, kde obecné nadšení pro všeobjímající myšlenkové systémy,

vzdorující popperovské falzifikaci a vykazující podstatné rysy sekulárních náboženství, mezitím ochladlo. Každá interpretace v tom smyslu, že nějaký jev není nic než zvláštní případ jiného, je samozřejmě legitimní, v některých případech nepostihuje ovšem bezprostředně to, co je na jevu obecně pokládáno za podstatné (Mozart jako kartel sobeckých genů se svým příslušenstvím). Ač je takovýchto možností interpretace velká řada, každá pokládá sebe samu za výlučnou, neboť pravda žárlí na ty, kteří si ji nemyslí. Na každé rozvinutější interpretaci je podstatné i umění paradoxu – šokovat všedního člověka něčím nevšedním, v tomto případě sofistickým rozvinutím oblíbené lidové tendence redukovat všechny mezilidské situace na dvě kategorie, o něž se (prakticky výlučně) zajímalo římské právo – majetek (a peníze) a rozmnožování (a sex).

Zdá se, že tento způsob redukce je pro okcidentální tradici typický, stejně jako bylo donedávna dosti typické u „vznešených“ tematických okruhů předstírat, že tyto problémy jsou buď neexistující, nebo druhořadé – teprve z této skutečnosti se může emocionální zážitek odkrývání „nahé“ pravdy odvíjet. Idyla lesní paseky se darwinovskou interpretací mění v peklo: včely samotářské i sociální zoufale zápolí v konkurenci o nektar a pyl, květiny lákají opylovače rozmanitými nečistými triky, aby jim musely poskytnout jen málo nebo nic, ptačí samci z posledních sil hájí svým zpěvem teritoria proti číhajícím a dotírajícím konkurentům. I marxistická interpretace exotického obrázku batavijského přístavu, v němž nosiči nakládají do lodí balíky s cizokrajně vonícím kořením, zhořkne, uvědomíme-li si, že je jejich zaměstnavatelé dokonale odřeli o veškerou nadhodnotu a i to málo, co zbylo k prosté reprodukci jejich pracovní síly, se má v budoucnu zmenšit, až kapitalismus přeroste do svého nejvyššího stadia, imperialismu, a bude do kolonií vyvážet přímo kapitál.

Freudovská interpretace řekněme mladé matky hrající si s ročním chlapečkem na lavičce v parku pak nechává registry pikantního „odkrývání“ rozehrát naplno. Tento zážitek „odhalování“ (vyskytující se v pokleslé formě například i v žurnalistice) je zároveň se zážitkem společenského i individuálního sebepotvrzení a legitimace jedním ze základních pocitů doprovázejících redukcionistické systémy výše naznačeného typu a přinášející uspokojení nad rámec běžných typů poznání, třeba nahlížení, popisu či matematických operací.

Pro sociobiologii je typické myšlení v ekonomických metaforách – mluví se především o energetických investicích do potomstva či nejrůznějších příbuzných. Stejně jako pro marxismus, je pro ni postava třeba mnicha-miniaturisty zcela marginální – a to ne proto, že je ekonomicky parazitární a vytváří pouze (dubiózní) kulturní nadstavbu, ale proto, že nepředává své geny dál – jeho existence může být nějak legitimována pouze skutečností (kterou je žádoucí prokázat), že nějak nepřímo napomáhá svou činností zlepšenému přežívání genů své širší society, s níž minimálně část svého genového vybavení sdílí. Tento způsob uvažování samozřejmě umožňuje ve svých intencích interpretovat jakékoliv chování jakéhokoli živočicha (včetně člověka) otevřenou možností, že řečené chování přináší genům svého nositele nějaký další, dosud neodhalený reprodukční prospěch (pokud živočich zabíjí cizí mláďata ve skupině, činí tak proto, aby získal „místo na slunci“ pro vlastní, pokud tak nečiní, podporuje vlastní genom stejně, neboť i jiní členové skupiny jsou s ním zřejmě alespoň vzdáleně spřízněni; pokud zabíjí část mláďat vlastních, činí tak proto, aby zůstalo dost nedostatkových zdrojů pro ta zbývající atd.). Existují pochopitelně skupiny a druhy zvířat, které sociobiologické doktríně obzvlášť dobře odpovídají (blanokřídlý hmyz, ze savců myšovití hlodavci, lvi, opice languri atd.), a těší se proto zvláštní oblibě při experimentálních i terénních pracích. Stejně tak je to s nejrůznějšími lidskými societami. Situace je podobná situaci v psychologii – existují osoby s výrazně freudovskou, jiné opět s výrazně jungovskou

či adlerovskou strukturou osobnosti –, přičemž Carl Gustav Jung si toho na rozdíl od ostatních jmenovaných byl explicitně vědom. Wilson dosti obsáhle komentuje některé antropologické skutečnosti, jež jsou v evropské tradici považovány za samozřejmé. Týká se to zejména evoluce člověka z nižších primátů (proti kreacionistům), genetických vlivů na lidské chování a myšlení (proti behavioristům, chápajícím novorozence jako *tabula rasa*), rozdílů mezi rasami – například v projevech kojenců (projevy dospělých jsou podle něj dány převážně kulturně) – a mezi pohlavími. Rovněž vyjadřuje přesvědčení, že obtížnost pochopení světa mimo nás tkví v tom, že lidský intelekt byl vyselektován na podporu přežití lidských genů, nikoli pro porozumění lidské duši či atomárnímu světu. Proto existují v lidské psychice různé typy cenzury a nevědomých motivací a je to až sociobiologie, která (v zásadě jako první) ukazuje opravdové motivy našich činů. Teprve nyní bude možno lidský osud řídit, a to poprvé na vědeckých základech.

Nejzajímavější jsou Wilsonovy vývody nějak související se sociálním blanokřídlým hmyzem – včelami, vosami a mravenci. U nich haplodiploidní uspořádání genomu (samci jsou haploidní, samice diploidní) způsobuje větší genetickou blízkost mezi dcerami navzájem než vůči matce a to podle Wilsona vedlo k jejich zvýšenému angažmá ve výchově vlastních sester a konečně i k tvorbě sterilních samičích dělnických kast a socialitě, která vedla k neobyčejné úspěšnosti (u termitů, též sociálních, haplodiploidie není, ale to je pomínuto). Wilson rozvíjí myšlenku hypotetické civilizace, která by vznikla, pokud by sociální hmyzové měli racionální myšlení, a dospívá k výrazně jiné struktuře zvyků, tradic a morálních předpisů. Obětování života dělnických kast pro blaho hnízda při jeho obraně je samozřejmostí, u člověka (stejně jako u savců obecně) je obětování života za druhé výjimkou, v lidské societě ovšem glorifikovanou morálními představami – jedná se zde o cosi jako skupinový výběr bez nutnosti přímé pokrevní příbuznosti. Existenci kast u sociálních hmyzů a do určité míry i některých afrických hlodavců (rod *Heterocephalus*) se Wilson v trochu jiné podobě snaží aplikovat na člověka. V jeho pojetí tvoří homosexuálové cosi jako nerozmnožující se a ze zbytku populace neustále se znovu vyštěpující „kastu“, která v tradičních malých societách zastávala funkce šamanů, léčitelů, nositelů tradice, vyjednavců atd., čímž nepřímou zvyšovala *fitness*, přeživací schopnosti skupiny. Srovnání s tzv. *helpers*, dospělými, ale nerozmnožujícími se jedinci u nejrůznějších savců či ptáků (například vlci, vrány) pomáhajícími při odchovu mláďat jiným párům (často vlastním rodičům), není přes veškeré paralely zcela výstižné, neboť tyto „helpři“ se zhusta v průběhu času či za příznivých okolností osamostatňují a sami rozmnožují, a naopak v éře „helprovství“ nejsou sexuálně aktivní.

Sexualitě, a to nejen pouze v abstraktním populačně genetickém slova smyslu, přikládá Wilson u člověka velmi důležitou roli. Vzhledem k její neobyčejné hypertrofii proti stavu běžnému u většiny primátů (kromě mnoha jedinečných adaptací vnější morfologie tomu napovídá například i absence zevně pozorovatelného oestru u ženy – ovulace samic vyšších primátů bývá namnoze doprovázena dramatickým a barevně zdůrazněným zduřením genitoanální krajiny) a savců vůbec dovozuje, že u člověka sexuální aktivity slouží velmi výrazně k upevňování skupinové, v typickém případě párové soudržnosti a k vlastnímu rozmnožování pouze „okrajově“. Z velikostního a váhového poměru muže a ženy (u vyšších obratlovců obecně čím polygamnější druh, tím větší velikostní rozdíl mezi samicí a samcem – silně polygamní paviáni mají tento rozdíl z primátů největší, monogamní giboni jen nepatrný) usuzuje na vrozenou „mírnou polygamii“ a rozsáhle probírá manželské praxe nejrůznějších etnik. Rovněž obsáhle polemizuje s církevními pohledy na sexuální problematiku, které jsou v USA zčásti ještě velmi živé. Kulturní evoluci sice nepopírá a nesnižuje ani význam kulturní tradice, přesto se domnívá, že skupina dětí vychovaná bez jakéhokoli kontaktu s jinými lidmi

by časem vyvinula vlastní jazyk a strukturovanou společnost se všemi prvky, včetně systémů tabu a dalších předpisů, mýtů a náboženství, ozdob, her atd. (je to dosti odvážné tvrzení, vidíme-li, jak sociálně zmrzačená jsou mláďata lidoopů vytržená z vlastního sociálního kontextu a přenesená do zajetí).

Wilson se dotýká i otázek lidské agresivity a v zásadě odmítá Lorenzovy koncepte agrese jako něčeho člověku v instinktivním stylu imanentního, spíše vidí příčinu v genetickém naprogramování na vnímání světa rozděleného na „přátele“ (primárně vlastní rod) a „nepřátele“ (primárně cizince). Na každou akci „nepřátele“ pak lze očekávat prudkou a xenofobní reakci. Člověka pokládá za druh se spíše prostřední agresivitou (proti třeba hyenám, lvům či opicím hulmanům) a domnívá se, že u zvířat s málo omezenými zdroji potravy se agresivita ve vyšší formě nevyvíjí (kdo viděl mnohé kopytníky, uvěřil jen s obtížemi). Za prevenci hrozby válek pokládá co nejužší mezinárodní propletení s celou řadou i meziosobních loajalit, bránící agresii. Rovněž upozorňuje na téměř permanentní válčení většiny lovecko-sběračských populací, byť většinou jen s nevelikými ztrátami. Vznik lidské kultury označuje Wilson jako autokatalytický proces, neustále se urychlující. Za kulturotvorný mechanismus pokládá v zásadě (v podstatě ve shodě s Darwinem) pohlavní výběr, přičemž vlastnosti „kulturní“ (sebeovládání, technické dovednosti, výřečnost, vědomosti, výkonnost) má za základní atraktant při výběru mužského partnera (tvrzení rovněž dosti odvážné). Pozdější fáze vývoje kultury interpretuje jako vysoce hypertrofované rané fáze. Velmi zevrubné jsou Wilsonovy studie altruistického chování u lidí, které je interpretováno z těch pozic, jak už bylo výše naznačeno. Autor rozeznává dva typy altruismu: „tvrdý“, vztahující se k nejbližším pokrevním příbuzným, a „měkký“, vztahující se ke všem členům společenstva bez ohledu na příbuznost. V intencích sociobiologické doktríny chápe první z nich jako podporu vlastních genů, kdy není protislužba očekávána, a druhý jako vrcholně sobecký, očekávající pro sebe a nejbližší příbuzné společenskou odezvu. Je typické, že druhý typ altruismu chápe pouze jako lež, předstírání a podvod včetně sebeklamu, protože cosi jako pravý nepokrevní altruismus se, byť velmi vzácně, vyskytovat prostě z principu nesmí.

Diskuse tohoto typu velmi připomínají duchovní atmosféru přírodní teologie Anglie první poloviny 19. století, v níž vyrůstal Charles Darwin, jenže obrácenou naruby. Je-li pro dnešní sociobiologii nestravitelné téma altruismu, byl tehdy podobným kamenem úrazu třeba problém parazitace housenek larvami lumků čeledi *Ichneumonidae* (vyžírajících svým hostitelům zaživa vnitřnosti) a kompatibilita tohoto jevu s všeobjímající Boží dobrotivostí. Nežádoucí jev byl potírán argumenty typu: jedná se o prostředek, jímž Tvůrce brání housenkám, aby zničily všechno rostlinstvo, a chrání lidskou úrodu, housenky žádnou bolest necítí atd. Kdo někdy parazitovanou larvu viděl, ví, jak ošidné jsou jakékoli zcela všeobjímající koncepte, a ví rovněž, že jsou udržitelné pouze cenzurou vnitřní, v horším případě vnější. Wilson vidí štěstí v tom, že u člověka převládá kvantitativně altruismus „měkký“ nad „tvrdým“. Pokud by tomu bylo naopak, jako třeba u blanokřídleho hmyzu, změnily by se dějiny v jediný velký proud nepotismu a rasismu. Morálku všeho druhu vidí jako extenzi biologické podstaty člověka. Všechna rozhodnutí, která jsou nejrůznějším způsobem podvědomě manipulována, směřují vposledku k témuž – k naplnění vlastní existence v tom smyslu, jak učí sociobiologie (zde nalézáme styčné body se Sigmundem Freudem, s tím rozdílem, že cílem není zisk maximální slasti, ale maximální rozšíření vlastního genomu, temné síly k tomu směřující a neuvědomělost jsou tytéž). Existuje jediná cesta, jak rozumně řídit společnost – dát jí vhodnou společenskou smlouvu na základě znalostí sociobiologie. Wilson se velmi detailně zabývá i otázkou sociobiologie náboženství. Náboženství obecně považuje jako něco negativního a pro svou nauku rivalizujícího (nezastírá

tuto kompetici a označuje moderní přírodovědu jako „mýtus“), jakkoli by ovšem vykořenění těchto jevů bylo žádoucí, nevěří tomu, že k němu brzy dojde, neboť strach před smrtí a další existenční strachy pověry udržují. Náboženství vidí jako prostředek dalších forem výběru, „církevního výběru“, který po čase mění v populaci frekvenci nejrůznějších genových alel. Ve vzájemné kompetici vítězí ta náboženství, která nejlépe garantují přežívání a rozmnožování svých stoupenců. K náboženství počítá i marxismus. Kritizuje také planost a zaostávání humanitních nauk za přírodovědnými a jalovost dřívějších sociálních teorií, které neznaly pravou, vědeckou nauku o lidské přirozenosti. Ta je nyní zde a otázkou je pouze to, jak převést emotivní sílu archaických náboženství k práci na „novém velkém úsilí“. Konečné osvobození se blíží. Nezbyvá než dodat: blažená země, která má takovéto velké teoretiky a plánovatele lepšího příštího. Snad osvícenskoarchaické bezčástí Spojených států amerických vypufruje i tuto nauku, jako to už učinilo s mnoha jinými, a Amerika zůstane ušetřena smutné praxe „velkého vědeckého experimentu“, pro Evropu tak osudnou.

Z díla: *Sociobiology: The New Synthesis* (Sociobiologie: Nová syntéza, 1975); *On Human Nature* (1978, česky *O lidské přirozenosti*, 1993); *Journey to the Ants* (1995, česky *Cesta k mravencům*, 1997); *Consilience: The Unity of Knowledge* (1998, česky *Konsilience: Jednota vědění*, 1999); *The Future of Life* (Budoucnost života, 2002).

Wissler, Clark David

(18. 9. 1870, Wayne County, Indiana, USA – 25. 8. 1947, New York City, USA)

americký antropolog; představitel difuzionismu. Rozpracoval difuzionistický model kultury v koncepci kulturní oblasti (*cultural area*) a časové perspektivy (*age area*): každá kulturní oblast je tvořena kulturním centrem s koncentrací nejtypičtějších kulturních prvků a kulturním okrajem, kde se výskyt těchto prvků snižuje a prolnutím s kulturními prvky sousedních oblastí dochází k vzniku společenství s přechodnými kulturami. Z díla: *The American Indian: An Introduction to the Anthropology of the New World* (Americký indián: Úvod do antropologie Nového světa, 1917), *Man and Culture* (Člověk a kultura, 1923), *The Relation of Nature to Man in Aboriginal America* (Vztah přírody k člověku v domorodé Americe, 1926).

Zvěřina, Jaroslav

(18. 12. 1942, Třebíč)

český sexuolog a politik; docent a přednosta Sexuologického ústavu 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze. V roce 1965 absolvoval Lékařskou fakultu Univerzity Karlovy v Hradci Králové. V letech 1965–1969 působil jako sekundární lékař v Psychiatrické léčebně v Havlíčkově Brodě, v letech 1969–1977 jako odborný lékař-psychiatri v Táboře. V roce 1977 se stal vědeckým pracovníkem Sexuologického ústavu 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze. Od roku 1989 je docentem sexuologie a přednostou Sexuologického ústavu 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy.

Publikoval více než 120 odborných prací, řadu z nich v zahraničí, přispěl do několika monografií, skript a sborníků. Je autorem učebních textů a monografií: *Lékařská sexuologie* (Praha: H+H, 1992), *Lékařská sexuologie* (Praha: Schering AG, 1994), *O politice a sexualitě* (Praha: Medea, 1996), *Sexuologie (nejen) pro lékaře* (Brno: Akademické nakladatelství

CERM, 2003). Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal (spolu s Jaroslavem Malinou) 5. svazek *Sexuologie pro antropology* (2002). Autorsky se podílel na projektu *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy, 1: „Celý svět“ kromě euroamerické civilizace* (2007).

Je předsedou Sexuologické společnosti České lékařské společnosti (od 1990) a prezidentem Společnosti pro plánování rodiny a sexuální výchovu, členem mezinárodní International Academy of Sex Research, Deutsche Gesellschaft für Sexualwissenschaft, čestným členem Polské sexuologické společnosti a držitelem Pamětní medaile Univerzity Karlovy v Praze. Od listopadu 1989 se angažuje politicky. Za Občanskou demokratickou stranu byl v roce 1992 zvolen do Sněmovny národů Federálního shromáždění ČSFR, od roku 1996 byl poslancem Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, ve volebním období od roku 1998 zastával funkci předsedy Výboru pro evropskou integraci Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, v letech 2004–2009 byl poslancem Evropského parlamentu. Laureát Ceny zakladatele Antropologického ústavu prof. MUDr. et PhDr. Vojtěcha Suka, DrSc. Kontakt: Doc. MUDr. Jaroslav Zvěřina, CSc., Sexuologický ústav 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice, Karlovo náměstí 32, 120 00 Praha 2, telefon a fax: 224 904 609, e-mail: jaroslav.zverina@lf1.cuni.cz.

Žebera, Karel

(3. 3. 1911, Buštěhrad – 23. 1. 1986, Praha)

český geolog a archeolog. Celoživotně se zabýval kvartérní geologií, jejíž oddělení v Ústředním ústavu geologickém v Praze vytvořil a od roku 1953 vedl (1958–1963 byl ředitelem ústavu). Založil u nás komplexní výzkum kvartéru, zahrnující i archeologii, kterou se od studentských let zabýval; při geologickém a pedologickém mapování ve středních Čechách prováděl povrchové sběry a od roku 1948 objevoval tzv. valounové industrie, dosud neznámý druh archeologických památek převážně středopaleolitických (Mělník-Mlázice, Praha-Sedlec – podle zdejších nálezů definoval tzv. bohémien). V roce 1947 prováděl první geologicko-stratigrafický výzkum v Dolních Věstonicích, zabýval se ražickou oblastí či Předmostím. Značný prostor pro archeologii paleolitu poskytl v časopise *Anthropozoikum*, který v roce 1951 založil a do roku 1979 řídil. Z díla: *Nová paleolitická a mesolitická sídliště v českých zemích* (1946), *Nejstarší památky lidské práce z Čech* (1952), *Dolní Věstonice. Výzkum tábořiště lovců mamutů v letech 1945–1947* (s kolektivem, 1953), *Čtvrtohorní zvětralinové pláště a pokryvné útvary ČSR* (1953); *Československo ve starší době kamenné* (1958); *Principy stratigrafie a periodizace československého paleolitu a jeho vztahy ke kvartéru a paleolitu východoevropskému* (1961), *Das „Bohémien“, eine Geröllindustrie als Vorläufer des mitteleuropäischen Moustérien* (Bohémien, valounová industrie jako předchůdce středoevropského moustérienu, 1964–1965), *Die ältesten Zeugen der menschlichen Arbeit in Böhmen II* (Nejstarší svědkové lidské práce z Čech, 1969).